

Міністерство внутрішніх справ України
ДНІПРОПЕТРОВСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ВНУТРІШНІХ СПРАВ

О.В. Талдикін

**ДЕРЖАВА І ПРАВО ДАВНЬОГО СХОДУ:
СТРУКТУРНО-ЛОГІЧНІ СХЕМИ І ТАБЛИЦІ**

Навчальний посібник

Дніпро
«Ліра ЛТД»
2016

ББК 67.2(0)
Т 16

*Рекомендовано науково-методичною радою
Дніпропетровського державного
університету внутрішніх справ
(протокол № 8 від 14.04.2016)*

РЕЦЕНЗЕНТИ:

Боняк В.О. – професор кафедри загальноправових дисциплін Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ, доктор юридичних наук, доцент;

Мороз С.П. – доцент кафедри теорії та історії держави і права Університету митної справи та фінансів, кандидат юридичних наук, доцент.

Талдикін О. В.

Т 16 Держава і право Давнього Сходу: структурно-логічні схеми і таблиці : навч. посібник / О. В. Талдикін. – Дніпро : Дніпроп. держ. універ. внутр. справ, 2016. – 136 с.

ISBN 978-966-383-805-2

У посібнику, відповідно до навчальної програми з курсу історії держави і права зарубіжних країн, у вигляді структурно-логічних схем і таблиць викладено матеріал про виникнення, функціонування та розвиток держави і права країн Давнього Сходу.

Для викладачів, курсантів, студентів та слухачів вищих юридичних навчальних закладів, а також усіх, хто цікавиться історією цивілізацій Давнього Сходу.

ISBN 978-966-383-805-2

ББК 67.2(0)

© Талдикін О.В., 2016
© ДДУВС, 2016
© Ліра ЛТД

З М І С Т

ПЕРЕДМОВА	7
Розділ 1. ЗАГАЛЬНІ ОСОБЛИВОСТІ РОЗВИТКУ ДЕРЖАВИ І ПРАВА У ПЕРІОД ДАВНЬОГО СВІТУ	
1.1. Основні фактори поширення державно-правового досвіду	9
1.2. Варіативність становлення державної влади у період Давнього світу	10
1.3. Періодизація Давнього світу	11
1.4. Шляхи розвитку державних утворень. Перший етап Давнього світу (кінець IV – кінець II тис. до н. е.)	12
1.5. Розвиток суспільства та державних утворень Давнього світу (початок I тис. до н. е. – V ст. до н. е.)	13
1.6. Головні розбіжності розвитку західних і східних держав	14
1.7. Форми експлуатації на етапі державотворення	15
1.8. Джерела рабства	16
1.9. Характерні риси суспільного ладу суспільств Давнього Сходу	17
1.10. Специфіка організації державної влади суспільств Давнього Сходу	18
1.11. Особливості права Давнього Сходу	19
1.12. Залишкові норми первісного суспільства за напрямом регуляції. Період державотворення	20
Контрольні запитання	21
Розділ 2. ДЕРЖАВА І ПРАВО ДАВНЬОГО ЄГИПТУ	
Загальна характеристика	22
2.1. Періодизація. Додинастичні періоди та Раннє царство	28
2.2. Періодизація. Давнє царство та Перший перехідний період	29
2.3. Періодизація. Середнє царство – Другий перехідний період	30
2.4. Періодизація. Нове царство	31
2.5. Періодизація. Третій перехідний період	32
2.6. Періодизація. Пізнє царство	33
2.7. Суспільний лад періоду Нового царства	34
2.8. Державний лад періоду Нового царства. Центральний апарат ..	35
2.9. Місцеве управління. Період Нового царства	36

2.10.	Судова система Давнього Єгипту	37
2.11.	Особливості судового процесу Давнього Єгипту	38
2.12.	Джерела права у Давньому Єгипті	39
2.13.	Право власності на землю у Давньому Єгипті	40
2.14.	Злочини у Давньому Єгипті	41
2.15.	Покарання у Давньому Єгипті	42
2.16.	Договірне право у Давньому Єгипті	43
	Контрольні запитання	44

Розділ 3. ДЕРЖАВИ І ПРАВО ДАВНЬОЇ МЕСОПОТАМІЇ

	Загальна характеристика	45
3.1.	Протописьмовий період (2900-2750 рр. до н.е.)	47
3.2.	Ранньодинастичний період (2750-2310 рр. до н.е.)	47
3.3.	Період давніх централізованих держав деспотичного характеру (XXIV- IX ст. до н.е.)	48
3.4.	Період давніх централізованих держав деспотичного характеру (XXIV-XIX ст. до н.е. Продовження)	49
3.5.	Старовавилонський період (XX-XVII ст. до н.е.)	50
3.6.	Середньовавилонський період (XVI-X ст. до н.е.)	51
3.7.	Організація центрального управління у Давньому Вавилоні (XX-XVII ст. до н.е.)	52
3.8.	Організація місцевого управління у Давньому Вавилоні (XX-XVII ст. до н.е.)	53
3.9.	Основні групи населення. Старовавилонський період	54
3.10.	Зміни в соціальній структурі суспільного ладу Вавилону (XVI-X ст. до н.е.)	55
3.11.	Правові джерела давніх держав Месопотамії	56
3.12.	Правові джерела давніх держав Месопотамії. Закони Шульгі (2093-2047 рр. до н.е.)	57
3.13.	Правові джерела давніх держав Месопотамії. Закони Ліпід-Іштара (близько 2003 р. до н.е.)	58
3.14.	Правові джерела давніх держав Месопотамії. Закони царства Ешнунни (близько 1800 р. до н.е.)	59
3.15.	Правові джерела давніх держав Месопотамії. Закони царя Хаммурапі (1792-1750 рр. до н.е.)	60
3.16.	Особливості судового процесу у Давньому Вавилоні. Закони царя Хаммурапі (1792-1750 рр. до н.е.)	61
3.17.	Покарання за законами царя Хаммурапі	62
3.18.	Середньоассирійські закони. Загальна характеристика	63

(II тис. до н.е.)	64
3.19. Середньоасирійські закони. Структура (II тис. до н.е.)	64
Контрольні запитання	65
Розділ 4. ДЕРЖАВИ І ПРАВО ДАВНЬОГО КИТАЮ	
Загальна характеристика	66
4.1. Періодизація історії держави у Давньому Китаї. Додинастичний період	75
4.2. Періодизація історії держави у Давньому Китаї. Династії Шань (Інь), Чжоу, Цінь, Хань	76
4.3. Державний та суспільний лад давнього Китаю. Династія Шань-Інь (XVII-XII ст. до н.е.)	83
4.4. Адміністративно-територіальний устрій Давнього Китаю. Династія Шань-Інь (XVII-XII ст. до н.е.)	84
4.5. Основні посадові особи та деякі інші категорії у Давньому Китаї. Період Чжоу (XI ст. – 221 р. до н.е.)	85
4.6. Основні державні утворення Давнього Китаю (з найдавніших часів до кінця V ст. до н.е.)	87
4.7. Основні державні утворення Давнього Китаю. Період Семи царств (V-III ст. до н.е.)	89
4.8. Особливості державного ладу Західного Чжоу (1122-771 рр. до н.е.)	90
4.9. Суспільний лад Давнього Китаю. Династія Чжоу. Аристократія (XI ст. – 221 р. до н.е.)	91
4.10. Суспільний лад Давнього Китаю. Династія Чжоу. Вільне населення (XI ст. – 221 р. до н.е.)	92
4.11. Суспільний лад Давнього Китаю. Династія Чжоу. Залежні категорії населення (XI ст. – 221 р. до н.е.)	93
4.12. Устрій князівства Західне Чжоу	94
4.13. Державний лад імперії Цінь (221-207рр. до н.е.)	95
4.14. Реформи Шан Яна	96
4.15. Реформи імперії Хань. Реформи Лю Бана (207 р. до н.е. – 220 р. н.е.)	97
4.16. Реформи імператора У Ді (140-87 рр. до н.е.)	98
4.17. Реформи Ван Мана (1-5 рр. н.е.)	99
4.18. Державний лад імперії Хань. Місцеві органи управління	100
4.19. Реформи імперії Тоба Хун. Північне Вей (70-80-ті рр. V ст.) ...	101
4.20. Основні джерела права Давнього Китаю	102
4.21. Періодизація розвитку права Давнього Китаю	103
4.22. Право власності на землю у Давньому Китаї	104

4.23.	Розвиток права власності на рабів Давнього Китаю	105
4.24.	Розвиток договірної права Давнього Китаю	106
4.25.	Злочини у Давньому Китаї	107
4.26.	Покарання у Давньому Китаї	108
	Контрольні запитання	109

Розділ 5. ДЕРЖАВИ І ПРАВО ДАВНЬОЇ ІНДІЇ

	Загальна характеристика	110
5.1.	Періодизація староіндійської цивілізації	112
5.2.	Правителі Магадхи. Буддійський період. IV-III ст. до н.е.	113
5.3.	Правителі Магадхи. Буддійський період. IV-III ст. до н.е. (продовження)	114
5.4.	Правителі династії Маур'їв	115
5.5.	Правителі Шунга і Канва	116
5.6.	Правителі династії Гуптів	117
5.7.	Харапська цивілізація. Особливості державного та суспільного ладу	118
5.8.	Суспільний лад Давньої Індії	119
5.9.	Племінна структура Давньоіндійського суспільства	120
5.10.	Військова демократія у Ведійський період	121
5.11.	Державний лад імперії Маур'їв	122
5.12.	Право Давньої Індії	123
	Контрольні запитання	124

ЛІТЕРАТУРА

	Підручники	125
	Навчальні посібники, інші дидактичні та методичні матеріали	126
	Хрестоматії	127
	Список використаної та рекомендованої літератури до розділу 1 «Загальні особливості розвитку держави і права в період Давнього світу»	128
	Список використаної та рекомендованої літератури до розділу 2 «Держава і право Давнього Єгипту»	130
	Список використаної та рекомендованої літератури до розділу 3 «Держави і право Давньої Месопотамії»	131
	Список використаної та рекомендованої літератури до розділу 4 «Держави і право Давнього Китаю»	132
	Список використаної та рекомендованої літератури до розділу 5 «Держави і право Давньої Індії»	133

ПЕРЕДМОВА

Підвищення якості підготовки фахівців-юристів, пов'язане з набуттям ними професійних знань, навичок і вмінь творчого та ефективного застосування цих знань під час вирішення юридичних справ, вимагає глибокого знання та розуміння досвіду держави і права, принципів, закономірностей і напрямів розвитку державно-правових явищ та процесів, зокрема у контексті вивчення курсу історії держави і права зарубіжних країн. Ґрунтовне засвоєння курсу «Історія держави і права зарубіжних країн», насиченого великою кількістю історичних подій, персоналій, надзвичайно тривалого у просторі та часі, видається неможливим без використання додаткових джерел інформації, поданої не лише у класичному вигляді, але й у вигляді структурно-логічних схем і таблиць.

Максимально науково обґрунтовані та об'єктивно розроблені структурно-логічні схеми і таблиці дають можливість покращити візуальне сприйняття складної інформації, відтворити механізм розвитку та функціонування держави і права в окремі конкретно-історичні періоди.

Найскладнішим, на думку автора, конкретно-історичним періодом розвитку держави і права є період виникнення первісних цивілізаційних форм Давнього Сходу. Його хронологічна тривалість перевищує тривалість усіх інших конкретно-історичних періодів історії людства, разом узятих. Безумовно, такі умови передбачають зосередження уваги особи, яка вивчає відповідний курс, лише на найважливіших пам'ятках, державно-правових явищах та процесах минулого. Разом з тим спрощене подання матеріалу може серйозно деформувати погляд на історичну дійсність, породити хибну думку про схожість або незначну відмінність цивілізацій Давнього Сходу, кожна з яких насправді є унікальною в своєму розвитку. Актуальність питань вивчення курсу історії держави і права країн Давнього Сходу зумовила обґрунтоване дослідження періодизації розвитку форм соціальної регуляції, врахування причин виникнення перших державних утворень, а також загальних особливостей розвитку держави і права у період Давнього світу.

При підготовці навчального посібника основною метою була максимальна об'єктивність та демонстрація того, що сама по собі схематизація є достатньо універсальною формою подання навчального

матеріалу, який може бути ретельно засвоєний за допомогою структурно-логічних схем і таблиць.

Враховуючи наведену специфіку, автор, спираючись на широке коло доступних джерел, праць вітчизняних та зарубіжних істориків, правознавців, накопичений значний обсяг їх знань з проблематики виникнення, розвитку та занепаду держави і права в країнах Давнього Сходу, подав у вигляді структурно-логічних схем та таблиць періодизацію, структуру суспільного ладу, систему державних органів та особливості правової регуляції суспільних відносин у Давньому Єгипті, державних утвореннях Давньої Месопотамії, Давньому Китаї, а також Давній Індії.

Зміст навчального посібника складають: передмова, п'ять розділів, кожний з яких завершується контрольними запитаннями, бібліографічний список, який поділений окремо на перелік підручників з курсу, навчальних посібників та інших дидактичних та методичних матеріалів, хрестоматій, а також список використаної та рекомендованої літератури до конкретного розділу. Слід зазначити, що автор у кожному підрозділі максимально зосередив увагу на унікальності кожної давньої східної цивілізації.

Запропонований навчальний посібник, поданий у вигляді схем та таблиць, безумовно, не є альтернативою класичному тексту підручника чи навчального посібника, але буде більш візуально сприятливим для повноцінного засвоєння специфічної інформації, що містить історичні персоналії, терміни, назви, чисельні дати, періоди та охоплює величезний хронологічний масив.

РОЗДІЛ 1. ЗАГАЛЬНІ ОСОБЛИВОСТІ РОЗВИТКУ ДЕРЖАВИ ТА ПРАВА У ПЕРІОД ДАВНЬОГО СВІТУ

1.1. Основні фактори поширення державно-правового досвіду

Фактор дифузії – передача досвіду державного управління, поширення державного ладу на прилеглі території

Фактор насильства – інтервенція держави і права в результаті завойовницької політики

Економічний фактор – прискорення економічного розвитку, прогресивні зміни в господарстві

Теологічний фактор – теократичність перших державних утворень та розповсюдження нових релігійних культів, які містили заклик до порядку та єдності

Патримоніальний фактор – передача досвіду осілого способу життя, формування основ власності на землю

Психологічний фактор – формування свідомої потреби в державних та правових інститутах

1.2. Варіативність становлення державної влади у період Давнього світу

1.3. Періодизація Давнього світу

Етапи	Хронологічні межі	Основна характеристика
<i>ПЕРШИЙ</i>	кінець IV – кінець II тис. до н.е.	Оформлення ранніх форм класового суспільства та перших державних утворень
<i>ДРУГИЙ</i>	кінець II – початок I тис. до н.е.	Період розвитку давніх суспільств. Розвиток рабовласницьких відносин
<i>ТРЕТІЙ</i>	I ст. н.е. – V ст. н.е.	Виникнення в окремих давніх суспільствах рис перехідного характеру до феодалізму

1.4. Шляхи розвитку державних утворень. Перший етап Давнього світу (кінець IV – кінець II тис. до н.е.)

Основні фактори	Шляхи розвитку		
	Перший шлях	Другий шлях	Третій та інші шляхи
<i>Географічно-економічні умови</i>	Існування іригаційних систем «річкової» цивілізації та використання родючих земель долин річок. Орієнтація на зернові культури	Класичний приклад «річкової» цивілізації, де існувала велика потреба у створенні та експлуатації іригаційних систем в долині однієї великої річки. Пріоритет зернових культур	Землі, що не мали належної врожайності, не були іригаційними. Поруч із засвоєнням зернових культур у господарстві відігравали значну роль скотарство, культура винограду, олив, рибальство
<i>Характеристика господарства</i>	Співіснування двох секторів економіки за чітко вираженого пріоритету державного сектора над общинно-приватним	Поглинення общинно-приватного сектора економіки державним сектором без залишку	Різні варіанти співвідношення між державним сектором та общинно-приватним сектором економіки
<i>Особливості державного ладу</i>	Пріоритет державного сектора економіки та характер «річкової» цивілізації давав можливість створення міцних держав-міст з деспотичною владою правителів	Боротьба за обмежені родючі землі призводила до послідовного об'єднання та виникнення деспотичної держави з єдиним державним сектором економіки, який мав у своїй структурі окремі економічно автономні господарства	Оскільки потреби у створенні іригаційних систем не було, храми та вожді-жреці відігравали меншу роль, а общинно-приватний сектор був домінуючим. Державні утворення мали скоріше характер військових союзів, де слабкі міські або «номові» держави об'єднувалися навколо центральних держав.
<i>Територія державних утворень</i>	Нижня долина Євфрату, долини річок Карука та Керхе (Давній Елам)	Долина Нілу (Давній Єгипет)	Ахепська, Хетська, Мітакійська, Середньоассирійська, Єгипетська «імперія» у Сирії в період Нового царства та інші «держави»

**1.5. Розвиток суспільства та державних утворень
Давнього світу (початок I тис. до н.е. – V ст. до н.е.)**

Основні фактори	Шляхи розвитку			
	Перший	Другий	Третій	Четвертий
<i>Територія</i>	Давні Греція, Італія	Близький Схід, Ассирійська та Нововавилонська імперії	Давня Індія	Далекий Схід, державні утворення Китаю
<i>Особливості державного ладу</i>	На першому етапі виникали поліси та державно-міські общини з квазі-монархічним або республіканським правлінням. Криза полісної системи призводила до виникнення полісних союзів, імперій, в яких зберігалось громадянство	З метою об'єднання сільськогосподарських та промислових регіонів виникали міжрегіональні держави з монархічною формою правління, яка наближалась до деспотії, але не стала такою в результаті наявності примітивної демократії на завойованих землях	Відсутність необмежених повноважень, правителів та повної централізації земель, наявність дорадчих органів дає можливість стверджувати про проблематичність існування деспотичного характеру давньоіндійських монархій	Монархічна форма правління протягом існування Давнього світу або була деспотичною, або наближалася до неї
<i>Зміни в соціальній структурі</i>	Встановлювалась рівновага між общинним (полісним) та особистим впливом, що обумовлювали при збереженні традиційних культур розвиток раціонального фактору в мисленні. З'являлось поняття про свободу особи. Більшість громадян полісу складало трудове населення, яке не експлуатувалось. Водночас заможні громадяни широко використовували працю рабів у класичній формі	Існували особисто вільні жителі: нерабовласники та рабовласники. Рабська праця залишалась патріархальною та оброчною	Жорстке розмежування основних станів населення давало розвиток кастовій системі та формувало антагонізми між вільним та невільним станами	Критерієм поділу суспільства на стани була наявність чину та освіта
<i>Характеристика господарства</i>	Була характерна повна ліквідація господарств державного сектора економіки	Завойовані землі складали основу державного сектора економіки, де використовувалась праця "царських людей" та інших залежних груп населення. Існували храмові міста та поліси з відносним рівнем самоврядування	Використання великої кількості невільних працівників різних станових (кастових) груп. Високий рівень виробничих сил. Основа економіки – землеробство. Пріоритет державного сектора економіки	Домінуючий державний сектор в економіці при існуванні особисто вільних селян-общинників, об'єднаних у патронімію

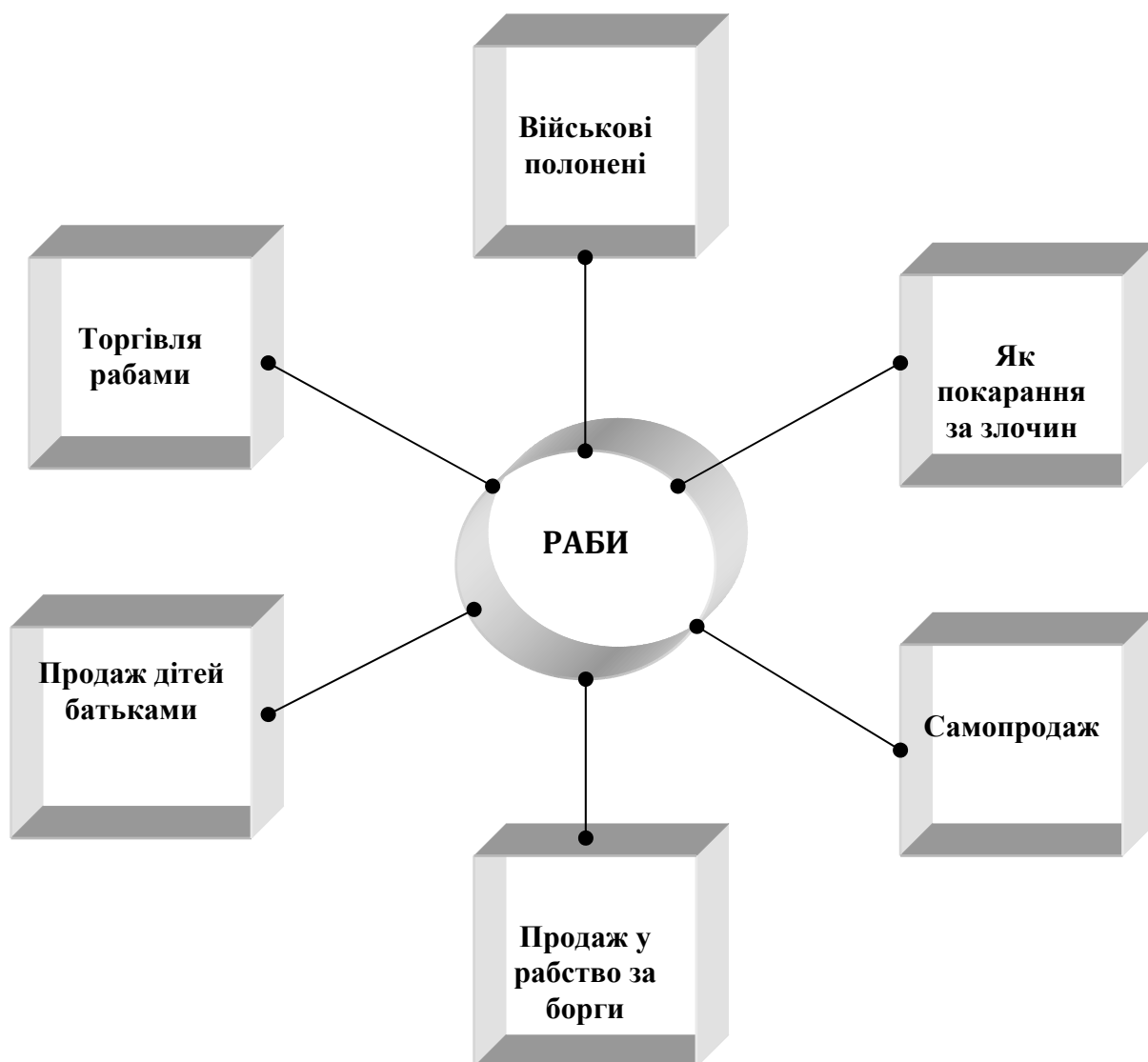
1.6. Головні розбіжності розвитку західних і східних держав

Критерії	Західні держави	Східні держави
<i>Господарство</i>	Ринкова приватновласницька система господарства. Пріоритет ринку та власників	Командно-адміністративно-розподільча система. Пріоритет адміністративно-розподільчих відносин у господарстві
<i>Особливості соціально-економічного розвитку</i>	Енергія та ініціатива власника і підприємця, захищеного апаратом влади, постійно рухає суспільство вперед, створює нові умови для прискорення економічного, соціального розвитку та нові форми державних відносин	Консервативна стабільність, де самодостатня держава з міцною централізованою структурою державних органів домінує над суспільством та не бажає змін
<i>Співвідношення держави та суспільства</i>	“Держава – власність”. Домінування суспільства, насамперед панівного класу, над державою, яка виступала його знаряддям, забезпечувала охорону його власності	“Держава – влада”. Домінування держави над суспільством. Головний принцип ієрархізації – наявність влади, яка ототожнювалась з командною адміністрацією та можливістю мати розподільчі функції. Панівний клас – перетворена на апарат влади верхівка суспільства
<i>Періодизація та її проблема</i>	Розподіл на конкретно-історичні періоди фактично збігається з суспільно економічними формаціями: давній світ – рабовласницька, середні віки – феодальна, новий час – капіталістична, новітній час – корпоратократична	Хронологічні межі конкретно-історичних періодів не збігаються з періодами західних держав. Для даного регіону краще підходить регіонально-цивілізаційна характеристика: мусульманський, індо-буддистський, китайсько-конфуціанський схід
<i>Право</i>	Активний розвиток прав і свобод людини та громадянина. Наявність системи чітких індивідуальних прав і гарантій забезпечення інтересів окремої особи-власника	Формування чітко фіксованих норм, верховний контроль держави та примат адміністративної влади над відносинами власності. Відсутність системи чітких індивідуальних прав та гарантій інтересів окремої особи, власника. Приватна власність слабо захищена від влади будь-якими привілеями чи гарантіями, свободами та правами

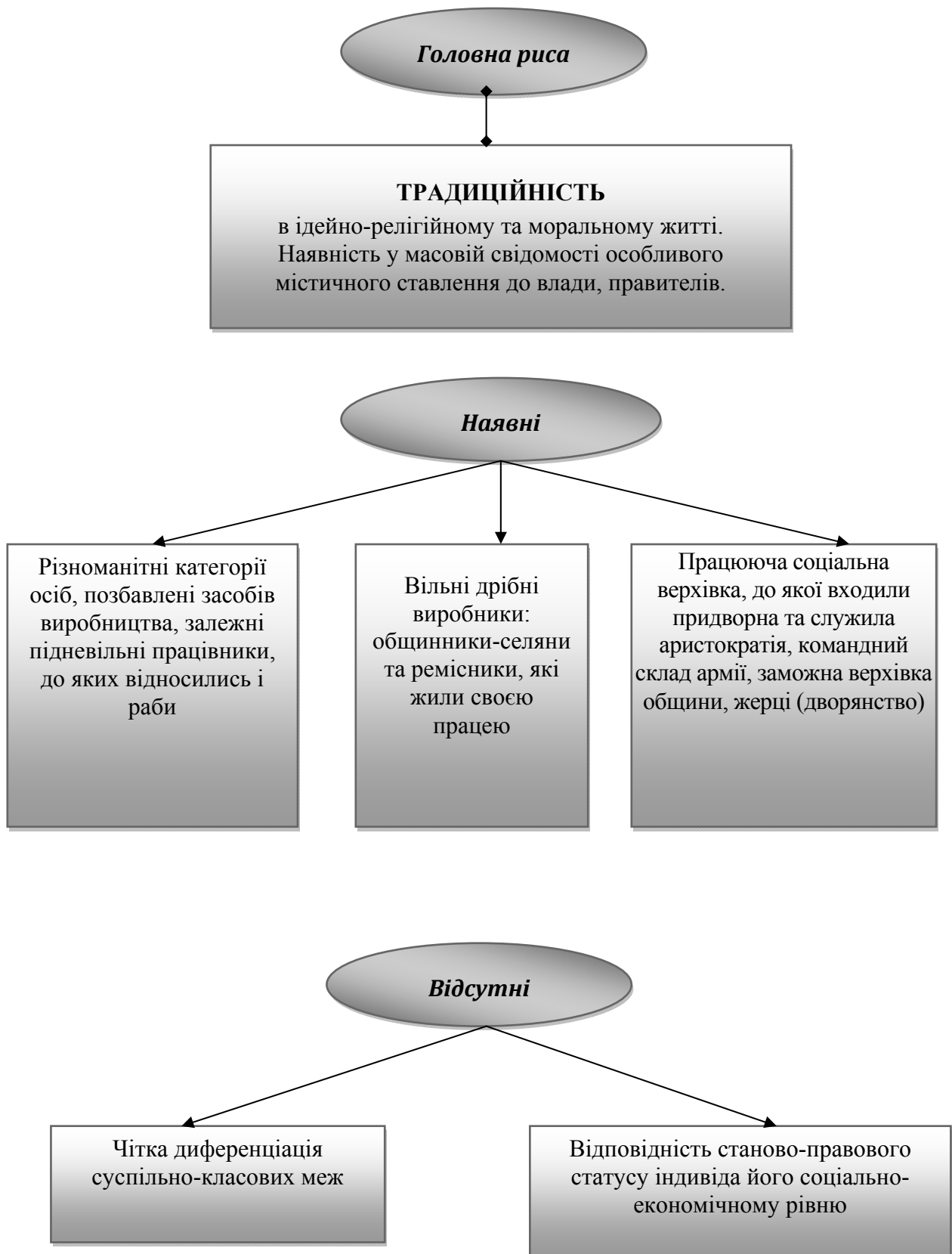
1.7. **Форми експлуатації на етапі державотворення**

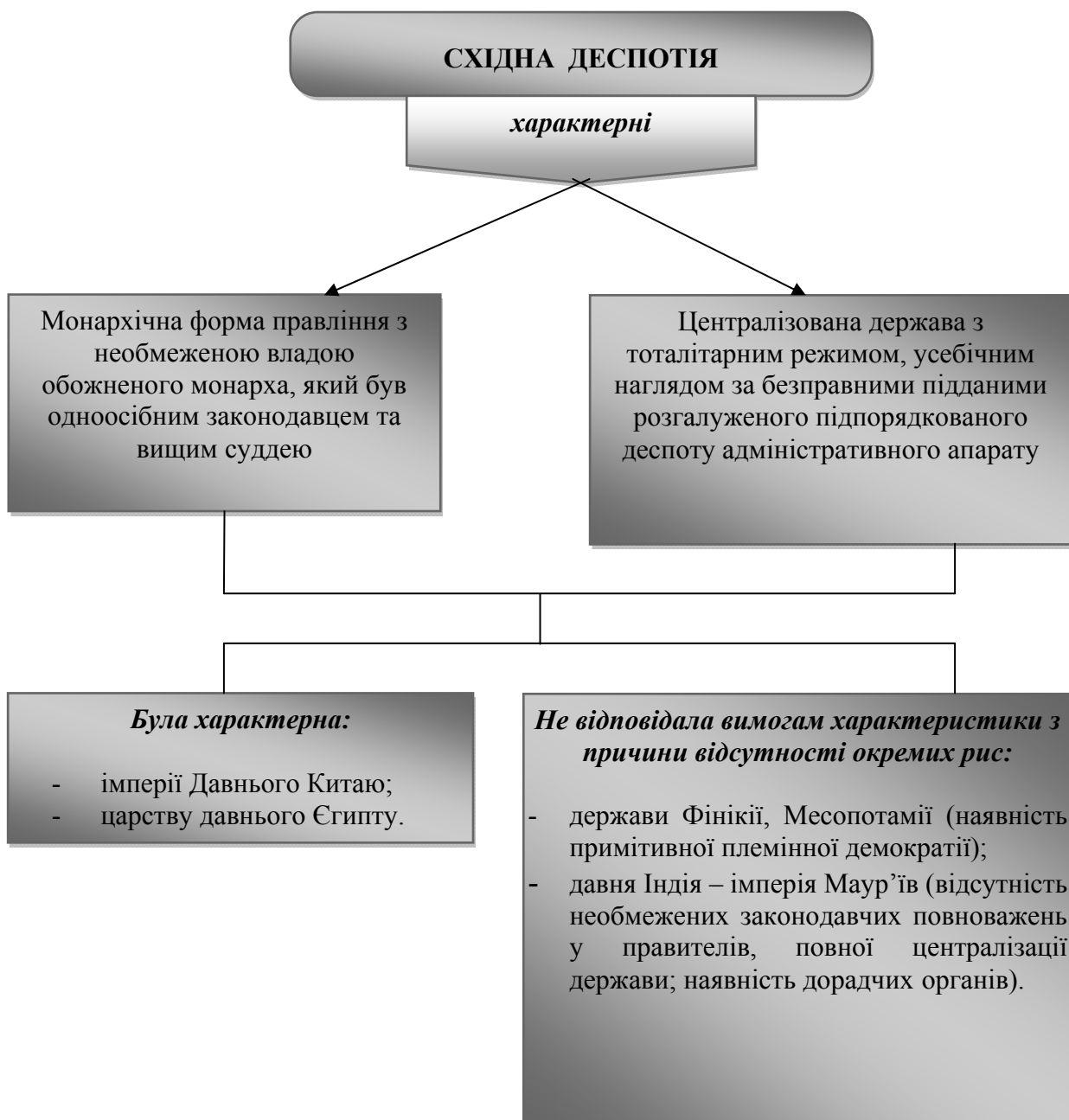
1.8. Джерела рабства

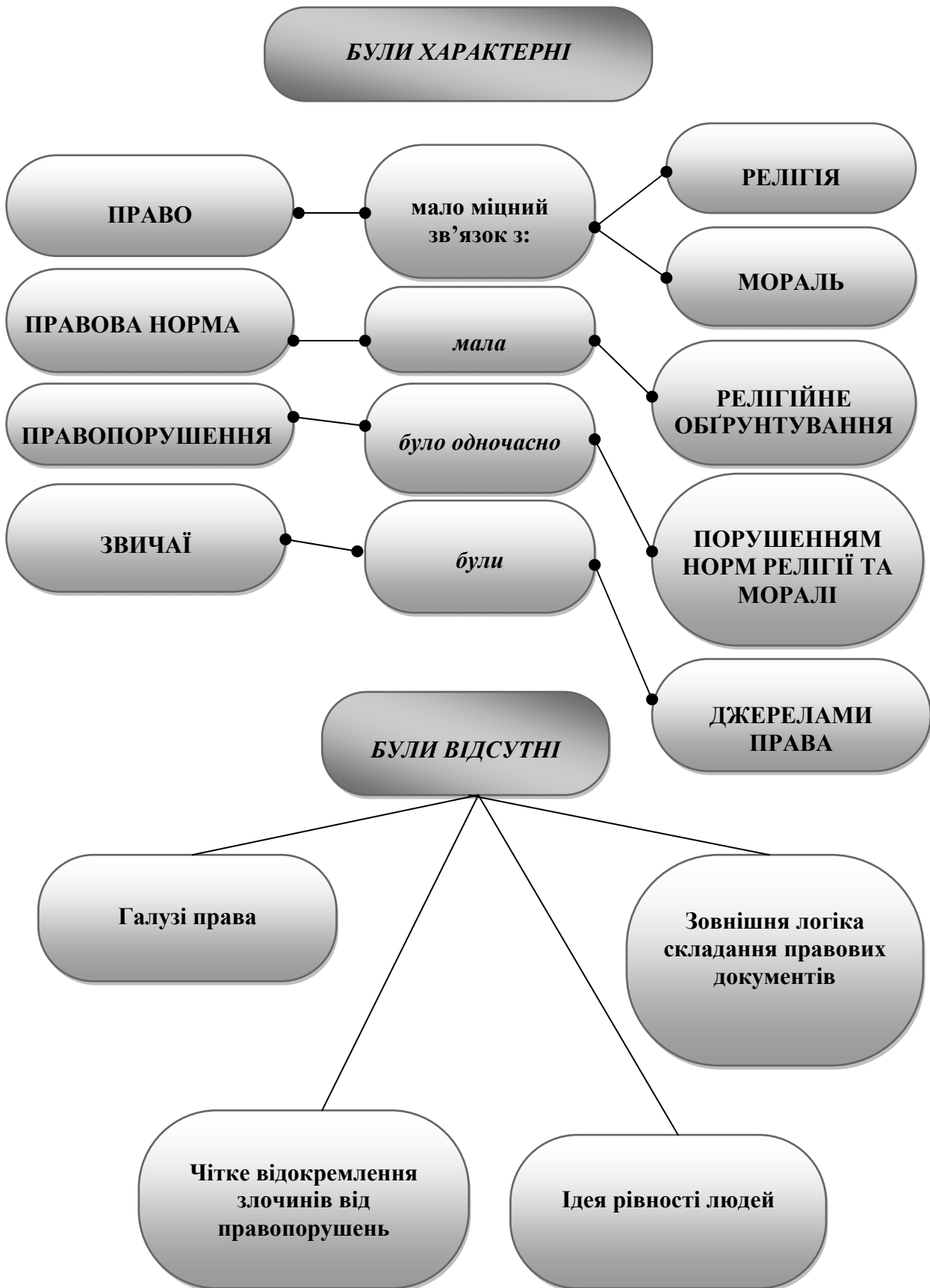
1.8. Характерні риси соціального складу суспільств Давнього Сходу

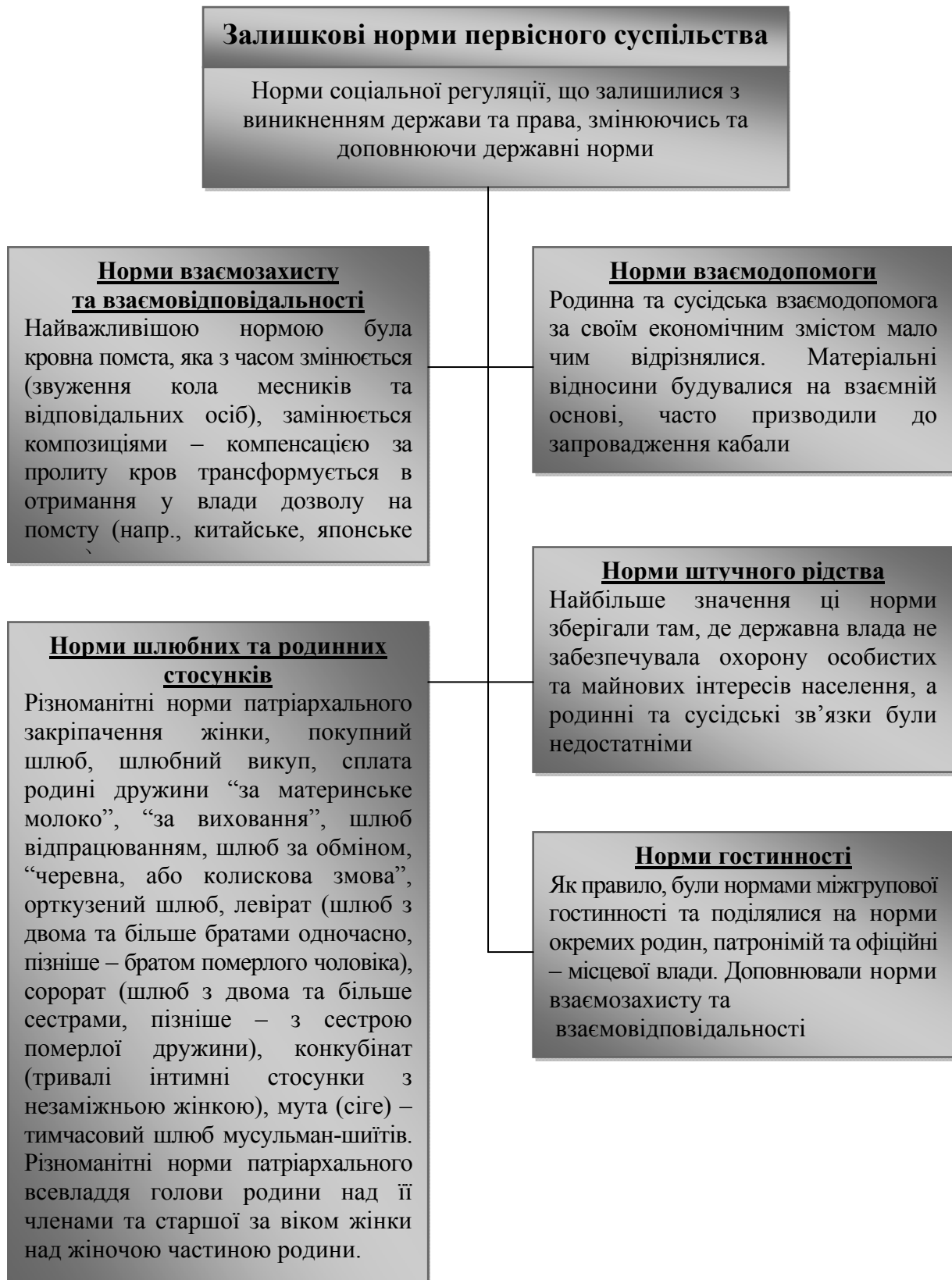
1.9. Специфіка організації державної влади суспільств Давнього Сходу

1.10. Особливості права Давнього Сходу

1.11. Залишкові норми первісного суспільства за напрямом регуляції. Період державотворення

Контрольні запитання

1. Визначте основні фактори поширення державно-правового досвіду.
2. Назвіть основні шляхи формування державної влади.
3. Дайте характеристику головним розбіжностям розвитку західних і східних держав.
4. Окресліть форми експлуатації на етапі державотворення.
5. Назвіть основні джерела рабства.
6. Якими були характерні риси суспільного ладу держав Давнього Сходу?
7. В чому полягала специфіка організації державної влади суспільств Давнього Сходу?
8. Визначте особливості права Давнього Сходу.
9. Назвіть залишкові норми первісного суспільства за напрямом регуляції.

Розділ 2. ДЕРЖАВА І ПРАВО ДАВНЬОГО ЄГИПТУ

Загальна характеристика

Дослідження еволюції розвитку держави і права цивілізації Давнього Єгипту є однією з основних, базових тем з історії держави та права Давнього світу взагалі. Існування Давньоєгипетської держави охоплює величезний період, який починається з легендарних правителів (таких як Менес) і закінчується правлінням Олександра Македонського. Сучасна періодизація держави ґрунтується на „Історії Єгипту”, написаній на грецькій мові єгипетським жерцем Манефоном. Розвиток держави Єгипту має багато спільного з давніми африканськими центрами розвитку державно-правових інститутів: Кушанським царством (сучасний Північний Судан), Нубією.

Єгипетську державу можна охарактеризувати як типовий приклад річкової цивілізації, яка набула розвитку завдяки використанню іригаційних систем, що у свою чергу обумовило домінування державного сектора економіки над приватно-общинним та сприяло оформленню жорстко централізованої організації управління, яка у певні періоди свого розвитку наближалась до деспотичної.

Держава Давнього Єгипту – одна з найдавніших держав у світі. Вона була створена до III тисячоліття до н.е. у Північно-Східній Африці. Її розташування в долині річки Ніл обумовило інтенсивний розвиток поливного землеробства, що сприяло соціальному розшаруванню і виділенню управлінської верхівки на чолі зі жрецькими вже в першій половині IV тисячоліття до н.е.

В другій половині IV тисячоліття до н.е. у Давньому Єгипті складаються перші державні утворення – *номи*. Вони також виникли внаслідок розвитку поливного землеробства з об'єднанням сільських громад навколо храмів для спільного ведення іригаційних робіт. Номових утворень на території єдиного Єгипетського царства було більше сорока одиниць. Вони спочатку об'єдналися в дві самостійних держави – Верхній (Південний) Єгипет і Нижній Єгипет.

До кінця IV тисячоліття до н.е. царі Верхнього Єгипту завоювали й об'єднали під своєю владою весь Єгипет. Історія Давнього Єгипту поділяється на такі періоди: період Раннього царства (3100-2778 рр. до н.е.); період Давнього царства (близько 2778-2263 рр. до н.е.); період

Середнього царства (близько 2216-1785 рр. до н.е.); період Нового царства (близько 1580-1085 рр. до н.е.). Наприкінці Нового царства Єгипет занепадає, його завойовують спочатку перси, потім Олександр Македонський і, нарешті римляни, які включили Єгипет до складу Римської імперії.

Проблемним питанням *суспільного ладу* Давньоєгипетської держави є функціонування сільської общини, зокрема в історичний період Давнього Єгипту. В умовах необхідності проведення великого обсягу суспільних робіт, а саме створення іригаційних систем, община перетворюється на низову ланку державного управління.

Єгипетська держава в період Раннього царства являла собою племінний союз. Основну масу населення складали вільні селяни-общинники. Громади лише умовно володіли землею на основі общинного землеволодіння. Державна влада вважала себе верховним власником усієї землі і стягувала у свою користь частину доходів вільного населення громад. У Єгипті раніш, ніж в інших країнах, склалося класове рабовласницьке суспільство. Вже в період Раннього царства в результаті ведення численних воєн з'явилися раби, яких використовували у великих господарствах.

У період Давнього царства розвиток господарства мав відносно високий рівень. Соціальне і майнове розшарування населення вже було чітко визначене. Влада держави затверджувалася в концентрації власності в руках окремих осіб, починаючи з фараона.

Велика рабовласницька знать володіла величезними земельними володіннями і стояла на верхівці суспільних сходів, обіймаючи важливі посади при дворі й у державному управлінні. Селяни-общинники залишалися основною робочою силою в державі. Хоча рабський ринок в епоху Давнього царства вже існував, рабів було ще мало. Особливий статус в єгипетському суспільстві зайняли жреці. Вони були оточені загальним шануванням через те, що монополюючи знання про загробний світ, володіли мистецтвом лікування, зведення складних архітектурних споруджень, вміли обчислювати площі земельних ділянок. Жреці служили опорою царської влади, обожнюючи і прославляючи фараонів. Храмові господарства звільнялися від податків і відпрацювань на державу. Фараон був не тільки верховним правителем, але й вважався сином бога Ра, верховним жрецем, хоча поступово ці його функції починають розділятися.

Епоху розквіту Середнього царства характеризують такі важливі риси суспільних відносин:

– значно зростає рабовласництво в приватних господарствах, змінюється правовий статус землевласників;

– відбувається розшарування сільських громад, що призводить до утворення дрібних утримувачів землі – *неджес*.

Стан неджес, у свою чергу, поділяється на: бідних, або маленьких (дрібні селяни) та сильних неджес (розбагатілі представники, які поступово ставали переписувачами, торговцями і землевласниками).

У період Нового царства продовжує розвиватися рабство, чому сприяють численні війни. Рабовласницькі відносини глибоко проникають у суспільство. Праця рабів не тільки широко використовується в домашньому господарстві – з їхнього середовища виходять раби-ремісники (каменотеси, перевізники каменю, ковалі, ткачі, будівельники й ін.). Селяни-хлібороби у примусовому порядку використовувалися на царських і храмових роботах. З метою накладання різних повинностей щорічно проводилися огляди людей, худоби, птаха. Продовжується зростання впливу жерців. Вони перетворюються на замкнену спадкову касту. Зростає багатство вищого жрецтва, воно позбавляється залежності від центральної влади.

Визначаючи *державний лад* Давнього Єгипту, слід враховувати надзвичайну тривалість єгипетської цивілізації, що у свою чергу передбачає врахування динаміки розвитку державних органів та унеможлиблює їх спрощений розгляд.

За часів Раннього царства починає формуватися державний апарат. У цей період на чолі держави стояв фараон, якого оточував численний двір, що складався з придворних чинів і прислужників. Значення влади правителя підсилювалось його обожненням. В руках держави було сконцентровано верховне керівництво роботами, організація іригації в Нільській долині.

Особливість державного ладу Давнього царства полягає в централізації управління. Законодавча, виконавча і судова влада була зосереджена в руках фараона. Усі важливі справи держави – іригація, суд, призначення і дарування, накладення повинностей і звільнення від них, військові походи, державне будівництво – проводилися під його загальним керівництвом. Авторитет фараона зміцнювався за допомогою релігійної ідеології обожнювання його особи та діянь. Члени царського дому, як правило, обіймали найважливіші посади в державі – верховних сановників, воєначальників, зберігачів скарбниць, начальників робіт, верховних жерців. Після фараона головною особою в державному управлінні був верховний сановник – *джаті*. У його компетенцію входило керівництво діяльністю верховних судових органів,

державними майстернями, усіма державними роботами. Він також видав різними державними скарбницями.

Початок епохи Середнього царства характеризується майже необмеженою владою *номархів*. Об'єднанню держави і зміцненню центральної влади сприяє обмеження фараонами влади *номархів* – відбувається заміна незалежних правителів областей новою, підлеглою царській владі адміністрацією. У цих реформах опорою правителя були придворна, служива знать, а також військо, що охороняло царя.

Основною рисою державного ладу в період Нового царства стає зміцнення системи централізованого бюрократичного управління. Країна була розділена на дві адміністративні частини: Верхній і Нижній Єгипет, кожною з них керував особливий намісник фараона. Адміністративні частини поділялися на області – *номи*. Міста і фортеці очолювали начальники, яких призначав фараон. Першим і вищим сановником залишався *джаті*. Іншими важливими чиновниками були головний скарбник і начальник усіх царських робіт. Численні чиновники-переписувачі записували накази, наглядали за роботами хліборобів і ремісників, підраховували доходи, що йдуть у скарбницю. Служива знать відсуває на другий план знать аристократичну – фараони робили протекцію сановникам, що вийшли з низів, на противагу тим, хто успадкував ранг і багатство від предків.

Регулярної армії в Древньому царстві не існувало. У випадку проведення воєнних операцій армія створювалася з ополченців, що у мирний час займалися своїм господарством. Також не існувало і кадрового офіцерства – на чолі військових загонів виступав сам фараон або призначений ним сановник. У період роздробленості військова сила з ополченців перебувала у розпорядженні місцевих *номархів*.

У період Середнього царства виникає кадрове офіцерство. В Єгипті починає формуватися царська гвардія й особиста охорона правителя. Після завоювань гіксосів, з XVIII в. до н.е., в єгипетській армії поряд з піхотою з'являються кіннота і бойові колісничі.

У Новому царстві відбувається розширення кордонів держави за рахунок сусідніх територій, у зв'язку з активізацією військової політики створюється постійна боєздатна армія з хліборобів-єгиптян, дрібних і середніх жителів міст. Надалі відбувається будівництво прикордонних фортець, опорних охоронних пунктів, флоту. Число офіцерів, а також їхня роль у державі і соціальний престиж зростають. Регулярна армія поповнюється в ході періодичного перепису населення і перепису військових наборів з юнаків-новобранців. Крім новобранців армію почали формувати і за рахунок загонів найманців.

Поліцейські функції в державі спочатку виконувала армія, а в епоху Нового царства – спеціальні поліцейські загони, що несли охорону столиці, каналів, зерноскладів, храмів.

Ще одним проблемним питанням є процес дослідження *права* Давнього Єгипту. Виходячи із фрагментарності джерел, можна говорити лише про його основні риси.

Джерелом права в Древньому Єгипті був спочатку звичай, а з розвитком держави – законодавча діяльність фараонів. В Єгипті існували державні, храмові, приватні, общинні види земельних володінь. Найбільш великими землевласниками були храмові господарства та господарства фараонів. Фараони уклали різні угоди з землею – дарували, продавали, передавали в спадщину. У селі розвиток приватної власності відбувався повільно, оскільки община виступала стримуючим фактором. Рухоме майно (раби, робоча худоба, інвентар) перебувало у приватній та іншій власності і було предметом різних угод. Через особливу цінність землі в Єгипті був створений особливий порядок переходу її з рук у руки, що передбачав здійснення трьох дій: перше – досягнення угоди між продавцем і покупцем про предмет договору і проведення платежу; друге – принесення клятви продавцем перед богами, що також підтверджувало умови договору; третє – вступ покупця у володіння.

Шлюб у Єгипті укладався на основі договору між чоловіком і дружиною. Майно, принесене дружиною у вигляді приданого, залишалося власністю дружини, що також визначалося договором. Розлучення здійснювалося вільно для обох сторін. У Єгипті довго існував матріархат. З часом головою родини стає чоловік, і дружина, незважаючи на її досить високий статус в родині, втрачає частину своїх прав. Єгипетське право дозволяло успадкування як за законом, так і за заповітом. Спадкоємцями за законом були діти. Заповіт могли скласти і чоловік, і дружина.

Єгипетське право визнавало *злочинами* широке коло діянь, які можна об'єднати в такі групи:

– посягання на державний і суспільний лад (зради, змови, заколоти, розголошення державних таємниць). Ці злочини вважалися найбільш тяжкими, у таких випадках відповідальність разом з безпосереднім злочинцем несли всі члени його родини;

– злочини релігійного характеру (убивство священних тварин, чаклунство);

– злочини проти особи (вбивства, каліцтва);

– майнові злочини (крадіжка, обман, обважування);

– злочини проти честі і гідності (перелюбство, згвалтування).

Метою покарань було залякування. Поширеним покаранням була страта. Крім того, застосовувалися калічницькі покарання, побиття ціпками, поміщення у в'язницю, віддача в рабство, грошові штрафи.

Суд у Давньому Єгипті не був відділений від адміністрації. У Давньому царстві у ролі місцевого суду виступали общинні органи самоврядування. До їхньої компетенції відносилися спори про землю і воду, сімейні і спадкоємні відносини. Царськими суддями у номах були номархи. Вищі наглядові функції над їхньою діяльністю здійснювали сам фараон або джати, вони могли переглянути рішення будь-якого суду. Деякі судові функції мали храми, причому рішення жреця-оракула в силу величезного релігійного авторитету не могло бути оскаржене царськими чиновниками. В'язниці в Єгипті являли собою адміністративні і господарські поселення злочинців. Спеціальне царське бюро займалося розподілом різних категорій безправного населення на важкі примусові роботи.

Судовий процес не знав розподілу на кримінальні та цивільні справи. Справа починалася із заяви потерпілої сторони. Доказами були свідчення та клятви. Розповсюджений характер мало застосування катувань для отримання зізнання. Діловодство мало письмовий характер.

Внаслідок означеного структурно-логічної схеми і таблиці з історії держави та права Давнього Єгипту (з суспільного ладу, державного ладу, права) подано на основі Нового царства як найбільш дослідженого періоду. Дослідження суспільного та державного ладу і права Давнього Єгипту є обов'язковою темою курсу історії держави і права зарубіжних країн.

2.1. Періодизація. Додинастичні періоди та Раннє царство

- з причини об'єктивно існуючих проблем хронології Давнього світу періодизація III тис. до н.е. є відносною;
- реконструкція імен та назв є умовною та загальноприйнятною з причини відсутності передачі голосних давньоєгипетськими письмовими джерелами, саме тому найчастіше представлено давньогрецький варіант імені чи назви.

Період	Царство	Династія	Найбільш значні та відомі правителі	Коротка характеристика періоду
Перша половина IV тис. до н.е.		Перший додинастичний період	Династії -00.,0	Початок руйнування родових відносин
Друга половина IV тис. до н.е.		Другий додинастичний період	Нармер (кінець періоду, інколи відносять до I династії)	Виникнення соціальної диференціації, створення елементів іригаційної системи, побудова перших номових державних утворень. У кінці періоду – створення Верхнього та Нижнього царств
Близько 3000-2778 рр. до н.е.	Раннє царство	I династія II династія	Аха (Менес), Ден, Джер, Семерхет, Каа Санахт, Хасехемуї	Створення єдиної єгипетської держави. Остаточна централізація держави при правителях II династії. Виникнення штату чисельних посадових осіб та відомств. Внаслідок збереження економічної самостійності номової знаті зберігаються нецарські господарства

2.2. Періодизація. Давнє царство та Перший перехідний період

Період	Царство	Династія	Найбільш значні та відомі правителі	Коротка характеристика періоду
2778-2263 рр. до н.е.	Давнє царство	III династія IV династія V династія VI династія	Джосер Снефру (засновник династії), Хеопс (Хуфу) Джедеф-ра, Хефрен (Хаф-Ра), Мікерін (Менкау-Ра) Усеркаф (засновник династії), Сахура, Уніс, Неферікар Пепі I (Піопі) Мерен-ра, Пепі II (Піопі)	Оформлення специфічної системи тотальної та жорсткої експлуатації основної маси населення, залежних працівників та рабів. Створення трьох рівнів державного апарату: центрального, номового та місцевого. Оформлення монархії деспотичного типу. Централізація досягає максимального рівня. Усі вищі посади зосереджені в руках членів царської родини (IV династія). За часів V династії – оформлення боротьби номової знаті за економічну та політичну автономію
2263-2040 рр. до н.е.	Перший перехідний період	VII-X династії	Ахтой (Хеті) I, Ахтой II, Ахтой III (IX династія гераклеопольських фараонів) Фіванські правителі майже не залишили про себе інформації	Період занепаду та роздробленості. Сепаратизм номархів та війни між ними. Руйнування іригаційних систем та криза економіки

2.3. Періодизація. Середнє царство – Другий перехідний період

Період	Царство	Династія	Найбільш значні та відомі правителі	Коротка характеристика періоду
2160-1785 рр. до н.е.	Середнє царство	XI династія XII династія	Інтеф I, Ментухотеп I, Ментухотеп II, Ментухотеп III Аменемхет I, Аменемхет II, Сенусерт I, Сенусерт II, Сенусерт III, Аменемхет III, Аменемхет IV, Нефрусебек (сестра останнього)	Збільшення кількості храмових та вельможних господарств. Зміцнення середніх господарств, широке застосування рабської праці та "царських людей". Розвиток приватного рабовласництва. Розширення правлячого класу. Централізація державного апарату з відносною самостійністю номархів та номового управління
1785-1580 рр. до н.е.	Другий перехідний період	XIII-XVII династії	XIII-XIV – більше двох сотень імен правителів XV, XVI (можливо) були династіями гіксосів Секен-не-Ра, Камес (Камос) – передостанній та останній представники XVII династії	Завоювання Єгипту гіксосами (друга половина XVIII – перша половина XVII ст. до н.е.) Ініціатором боротьби проти загарбників став Фіванський ном

2.4. Періодизація. Нове царство

Період	Царство	Династія	Найбільш значні та відомі правителі	Коротка характеристика періоду
1580-1085 рр. до н.е.	Нове царство	XVIII династія	Яхмос I (засновник династії) – брат фараона XVII династії Камеса, Аменхотеп I, Тутмос I, Тутмос II (ім'я Тутмос має єгипетську форму – Джахутімесу), Хатшесут, Тутмос III, Аменхотеп II, Тутмос IV, Аменхотеп III, Аменхотеп IV (Ехнатон), Сменкха Ра, Тутанхамон, Ейе, Харемхеб	Збільшення кількості рабів та рабовласників. Серйозні зміни у складі панівного класу. З'являються дрібні та середні рабовласники – люди незнатного походження "немху", які обіймали низькі та середні посади. Виокремлюються такі групи панівного класу, як служила аристократія та спадкова нома знать, верхівка жерців. Збільшення кількості державних чиновників, чітка ієрархія підпорядкування, докладна регламентація посадових обов'язків. Багаторівневий державний апарат. Створення особливої системи управління залежними територіями.
		XIX династія	Рамсес I, Сеті I, Рамсес II, Меренптах, Сеті II, Аменмес, Меренптах Рамсес Саптах	Релігійна реформа Ехнатона. Після смерті Рамсеса XI його верховний жрець Херіхор узурпував владу у Фівах. У Дельті виникла власна династія. Єдина єгипетська держава перестала існувати
		XX династія	Сетхнахт (засновник династії), Рамсес III, Рамсес IV, Рамсес V, Рамсес VI, Рамсес VII, Рамсес XI	

2.5. Періодизація. Третій перехідний період

Період	Царство	Династія	Найбільш значні та відомі правителі	Коротка характеристика періоду
1085-715 рр. до н.е.	Третій перехідний період	XXI династія	Псусеннес I Псусеннес II	Однією з причин занепаду був напад "народів моря" (лівійців). Нова столиця – місто Бубаст – дала назву державі Бубастидів.
		XXII династія	Шешонк I Осеркон I Такелот I Шешонк II Осоркон II Такелот II Шешонк III	Поступова децентралізація держави. Після поразки у 853 р. до н.е. від асирійців повчався розпад єдиної держави. Близько 817 р. до н.е. правитель м. Таніс проголосив себе новим фараоном. В період до 730 р. до н.е. XVII та XVIII лівійські династії правили одночасно.
		XXIII династія	Осоркон III	У середині VIII ст. до н.е. Єгипет був завойований Кушем (нубійська держава)
		XXIV династія	Бокхоріс (нубійська династія)	

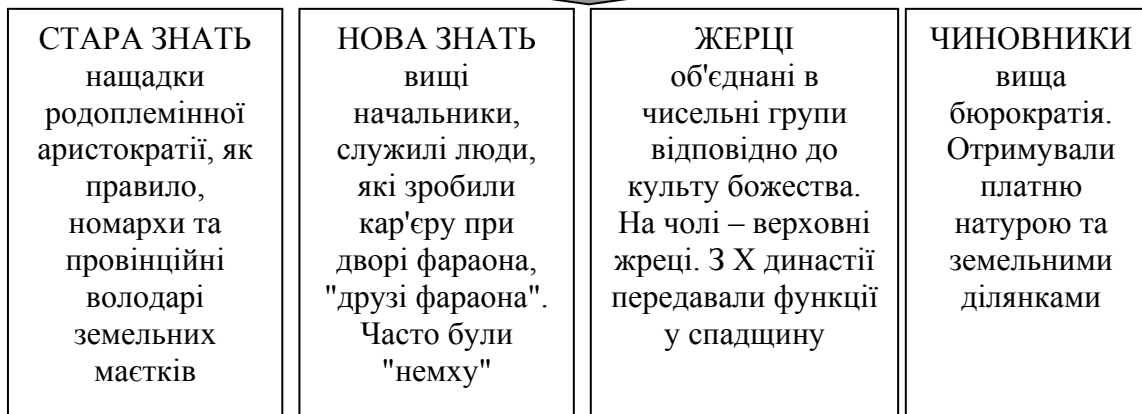
2.6. Періодизація. Пізнє царство

Період	Царство	Династія	Найбільш значні та відомі правителі	Коротка характеристика періоду
664-332 рр. до н.е.	Пізнє царство	XXV династія	Пі (Піанхі), Шабака, Тахарка, Танутамон (ефіопська династія)	Період кризових явищ у державі. Занепад централізованої держави та захоплення Єгипту Персією (525 р. до н.е.), Олександром Македонським (332 р. до н.е.), Римом (30 р. до н.е.). Підсилення станової ізольованості (спадкова професіоналізація), інтенсифікація товарно-грошових відносин. Земля стає об'єктом купівлі-продажу
		XXVI династія	Псамметіх I, Нехо I, Нехо II, Псамметіх II, Априй, Амасіс (Яхмос II), Псамметіх III	
		XXVII династія	Камбіз II, Дарій I (персидська династія)	
		XXVIII династія	Фараони XXVIII-XXX династій були	
		XXIX династія	вождями повстань проти перських сатрапів	
332 р. до н.е.	Пізнє царство	XXX династія	Нектанеб I	Олександр Македонський
		XXXI династія	Нектанеб II	
305-31 рр. до н.е.	Пізнє царство	Птоломеевський період		
30 р. до н.е. – 395 р. н.е.	Римська імперія	Римський період		

2.7. Суспільний лад періоду Нового царства

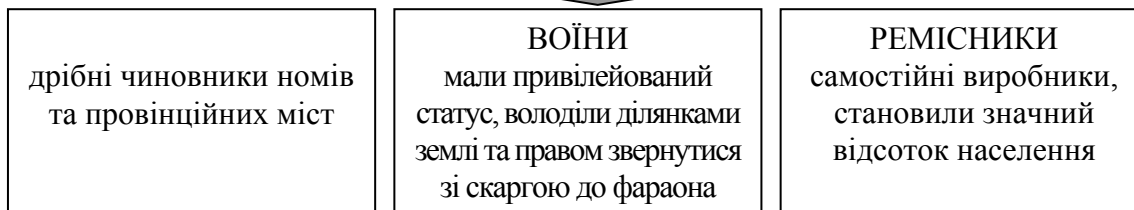
ХАРАКТЕРНА РИСА – відносна загальмованість еволюції, де головним фактором виступає панування державного царсько-храмового господарства

АРИСТОКРАТІЯ

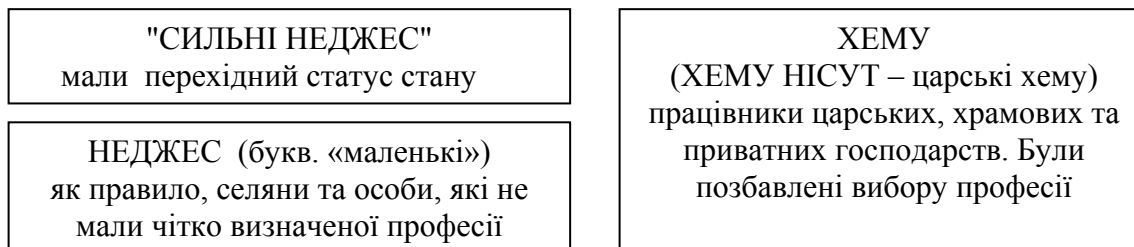
"НЕМХУ" (бідні)

соціальний термін, що означав людей нового служилого прошарку, що протиставляло їх старій знаті

"СЛУГИ ФАРАОНА"

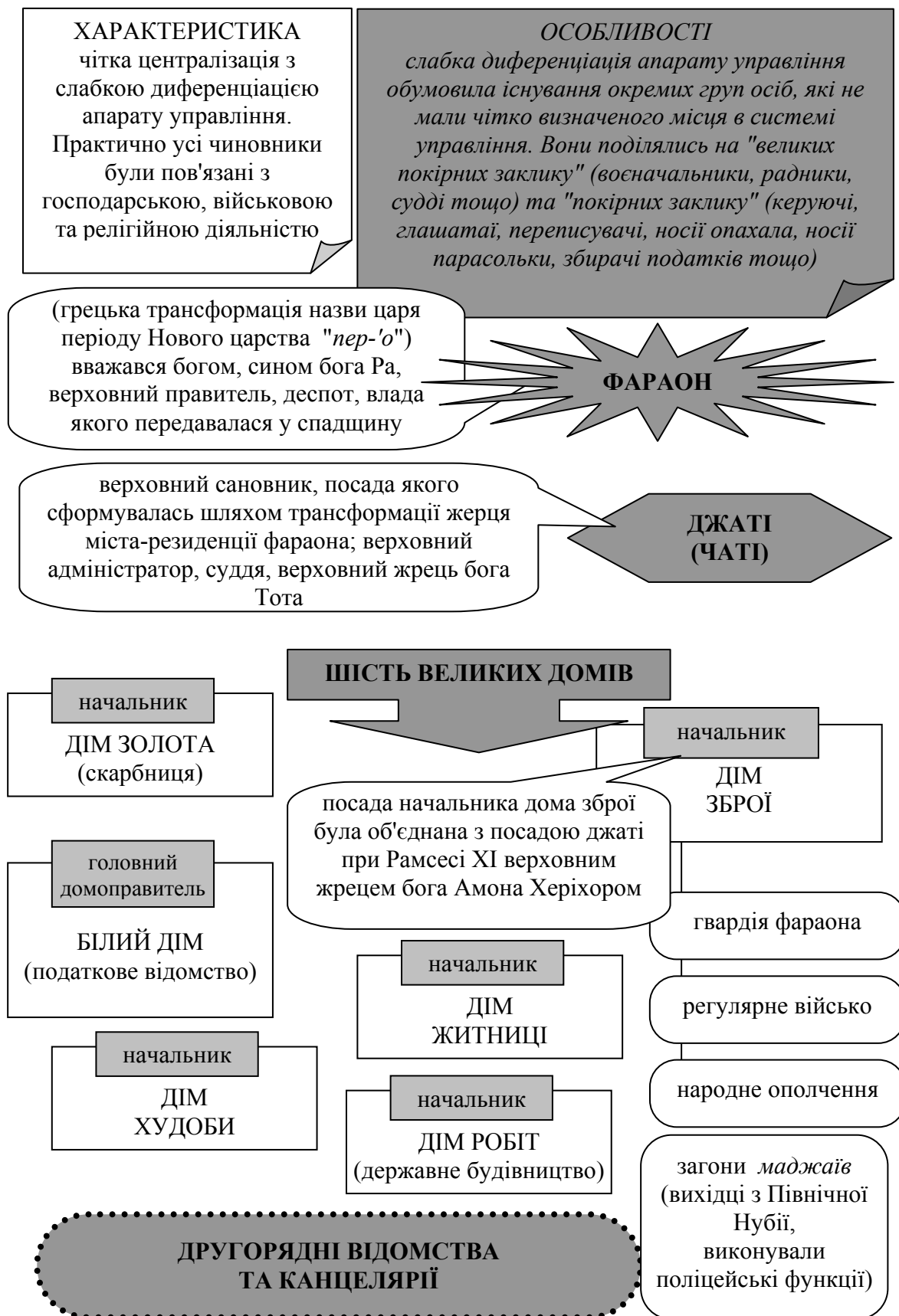
напівзалежні та залежні працівники

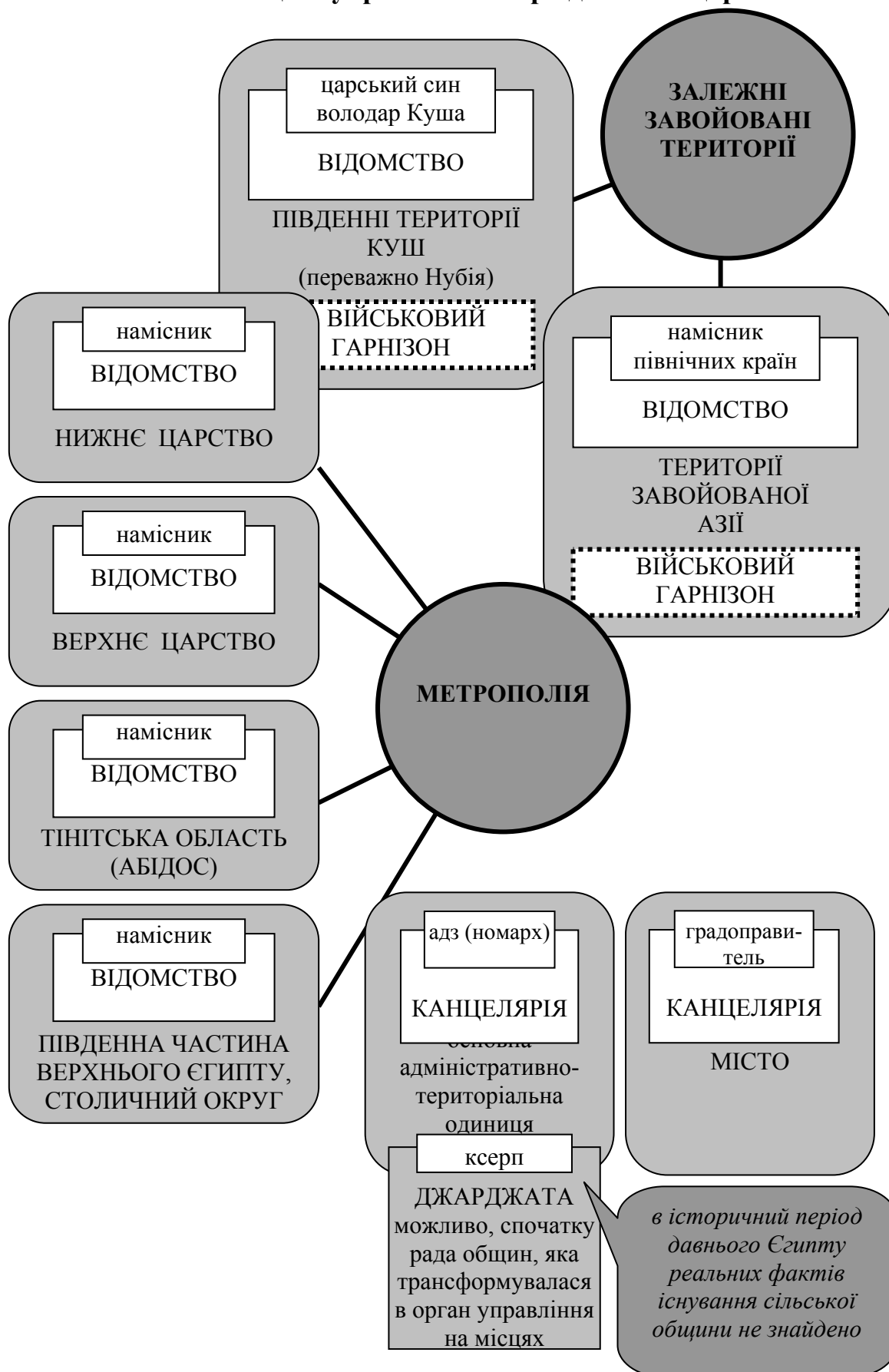
БАКУ (РАБИ)

відрізнялись від хему тим, що були повною власністю господарів, виключались з загальнодержавного розподілу робочої сили, не мали фіксованої професіоналізації

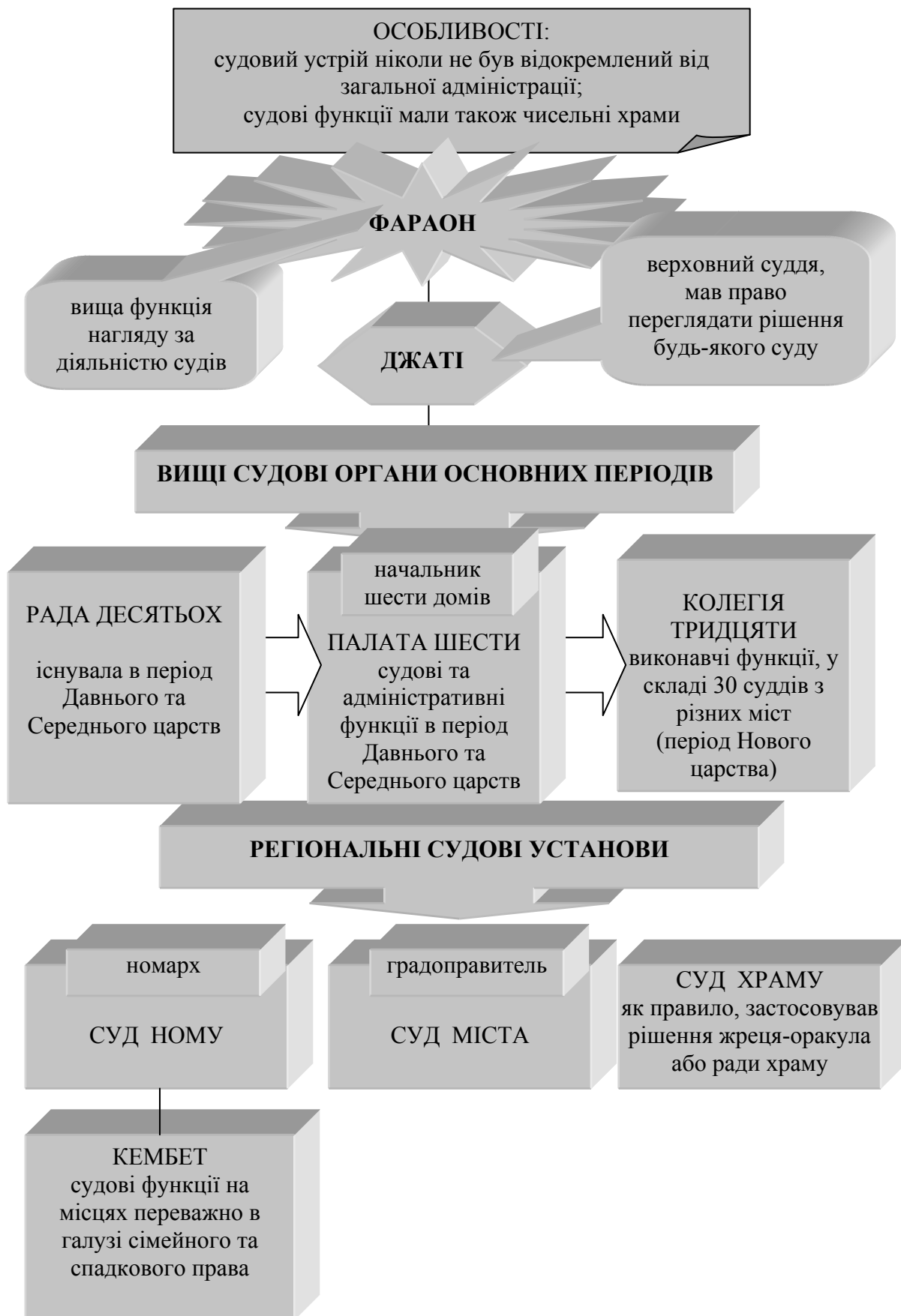
2.8. Державний лад періоду Нового царства. Центральний апарат

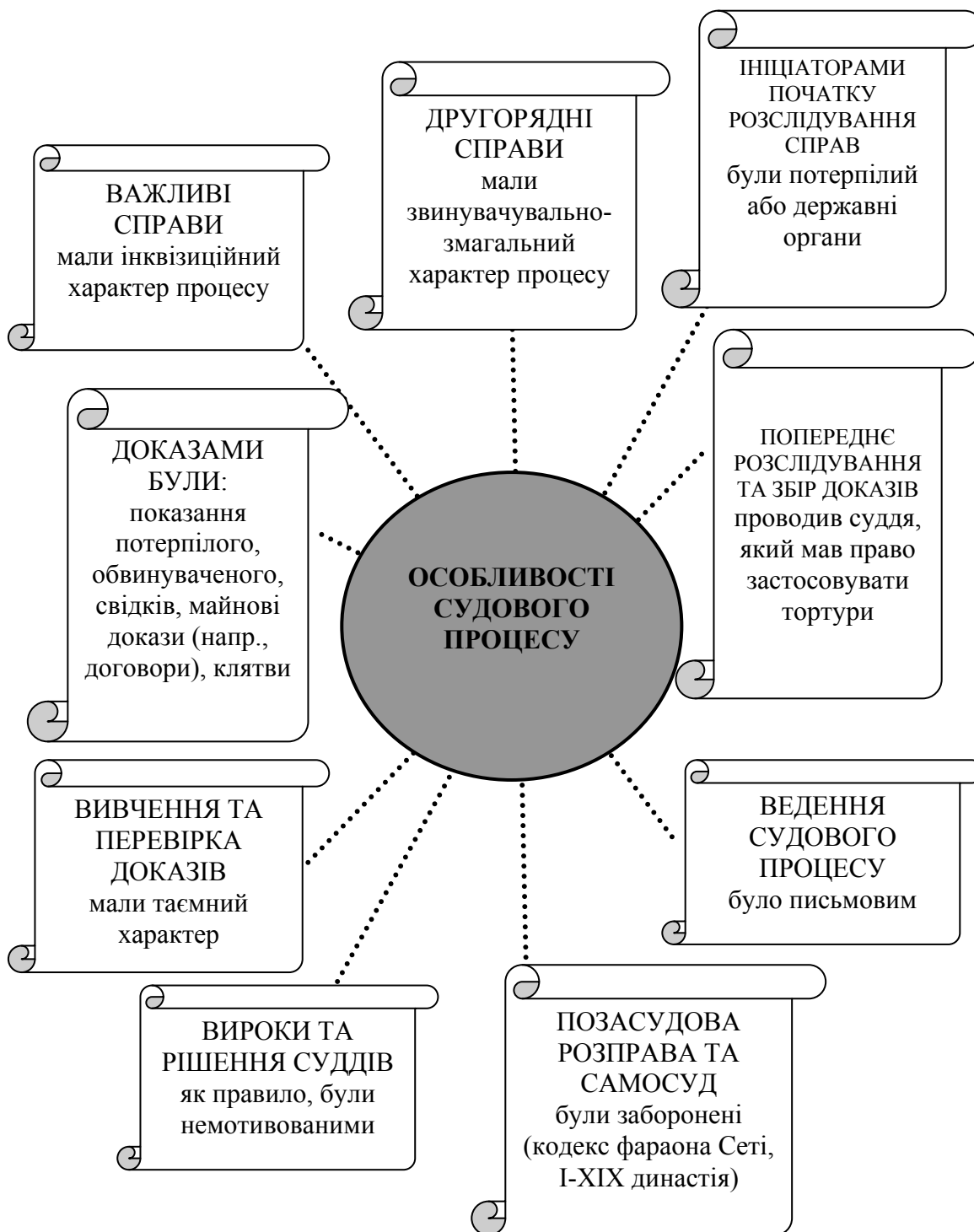
2.9. Місцеве управління. Період Нового царства

2.10. Судова система Давнього Єгипту

2.11. Особливості судового процесу Давнього Єгипту

2.12. Джерела права у Давньому Єгипті

2.13. Право власності на землю у Давньому Єгипті

Категорія земель	Правовий статус	Особливості використання та експлуатації	Письмові джерела
Землі царського дому	власність держави-фараона	оброблялись переважно <i>хему</i> та <i>баку</i> ; були невідчужуваними	Палермський камінь
Храмові землі	даровані храмам фараонами, перебували під контролем держави	оброблялись переважно <i>хему</i> та <i>баку</i> . Хему були зобов'язані віддавати частину врожаю. В разі неспроможності виганялися з землі. Дана практика була заборонена фараоном Бокхорисом (VIII ст. до н.е.)	Кодекс Бокхоріса (VIII ст. до н.е.)
Державні орні землі	надавались представникам служилої знаті та воїнам за службу	землі передавались з рабами або закріпленими селянами та знаряддями праці	Палермський камінь
Приватні землі великих та дрібних землевласників	могли бути предметом купівлі-продажу, дарування, оренди, передавались у спадщину	експлуатація землі передбачала широке використання різних категорій населення	Берлінський папірус (XV ст. до н.е.)

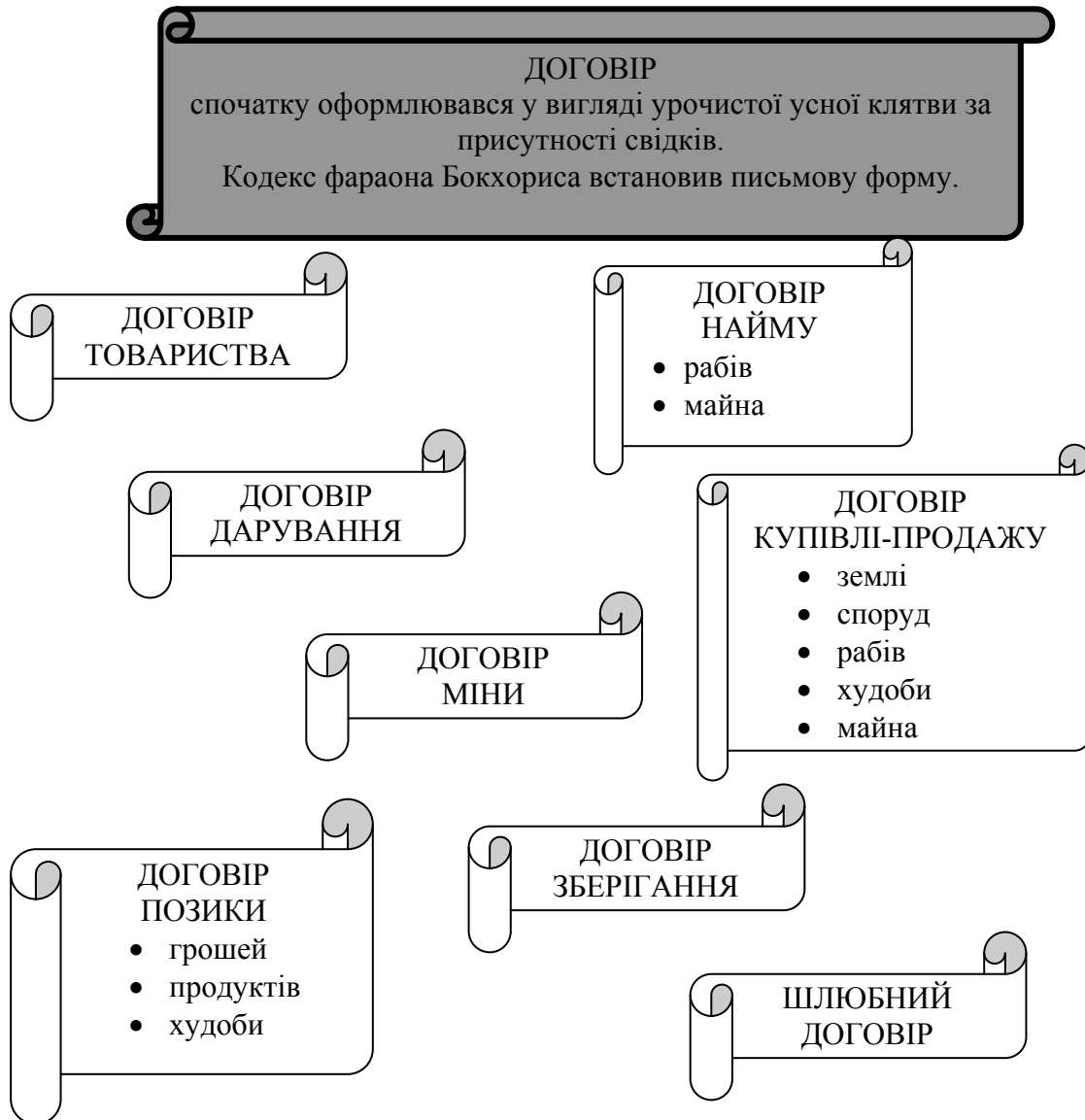
2.14. Злочини у Давньому Єгипті

2.15. Покарання у Давньому Єгипті

2.16. Договірне право у Давньому Єгипті

Контрольні запитання

1. Назвіть основні періоди розвитку Давньоєгипетської цивілізації.
2. Визначте основні верстви населення періоду Нового царства.
3. Дайте характеристику органам та посадовим особам центрального апарату періоду Нового царства.
4. Яким було місцеве управління у період Нового царства?
5. Як була побудована судова система Давнього Єгипту?
6. В чому полягали особливості судового процесу Давнього Єгипту?
7. Назвіть джерела права у Давньому Єгипті.
8. Дайте характеристику основним злочинам і покаранням у Давньому Єгипті.
9. Назвіть види договорів у Давньому Єгипті.

Розділ 3. ДЕРЖАВИ І ПРАВО ДАВНЬОЇ МЕСОПОТАМІЇ

Загальна характеристика

На межі IV-III тисячоліття до н.е. виникла одна з первинних цивілізацій у народів, які заселяли долини річок Тигр та Євфрат. Вирішальну роль тут відіграла наявність наносних родючих земель, що утворювалися завдяки періодичним розливам річок. У такій місцевості індивідуальна обробка землі була неможлива. Разом з тим іригаційні роботи сільських територіальних общин забезпечували продуктивний врожай зернових культур. Внаслідок потреби у великому обсязі суспільних робіт, процесів соціального та майнового розшарування створювалися умови виникнення державного ладу. Склалася й особлива форма держави – *східна деспотія*, особливості якої були зумовлені необхідністю створення і підтримки іригаційної системи. Зокрема, це: жорстка централізація влади, повне всевладдя і навіть обожнювання правителів, існування бюрократичного апарату, застосування рабської праці, але при цьому збереження сільської територіальної общини.

Месопотамією (Межиріччям) називають область між річками Тигр і Євфрат. У наш час ця територія переважно належить Іраку. Особливість найдавнішої політичної історії Месопотамії полягає в тому, що тут існувала не одна, а кілька держав, які по чергово домінували в регіоні. У кінці IV – на поч. III тис. до н.е. на півдні Межиріччя виникли *номові міста-держави* Ур, Урук, Лагаш, об'єднані істориками під однією назвою – Шумер. З часом сформувалося царство Шумеру та Аккаду. У III тис. до н.е. велика частина Месопотамії потрапляє під владу Вавилонського царства. З XVI ст. до н.е. посилюється міць Ассірійського царства (столиця – м. Ніневія). Після нового недовгого піднесення Вавилону в VI ст. до н.е. Межиріччя було завойоване північним сусідом – Персією.

Кульмінацією розвитку політичної думки Месопотамії стало оформлення письмових законів у Шумері, Аккаді, інших державах Месопотамії. У світову історію увійшов володар Хаммурапі – як цар-законодавець, який у XVIII ст. до н.е. підпорядкував владі Вавилону майже все Межиріччя. "Стела Хаммурапі", що зберіглася до нашого часу, містить вибиті клинописом закони. Велика увага в цих законах приділялась борговому праву, позиці, відсоткам за борги, заставі тощо.

Отримали правову регуляцію сімейні стосунки: укладання шлюбу, покарання за невірність, майнові права чоловіків, успадкування, розлучення. Обумовлювалося, що раб був повною власністю господаря. Судові функції належали жрецам. Вони могли викликати свідків, які в свою чергу приносили клятву. Був також розповсюджений принцип *таліону*.

Покарання за злочини передбачалися суворі, існував смертний вирок: відсікання голови, закопування живцем у землю, саджання на кіл. Військо було регулярним, за службу отримували гроші і наділ землі.

Збільшення території держави призвело до ускладнення структури управління. В Ассирії, знову ж уперше, виник чіткий розподіл на місцеві адміністративні одиниці – *сампанії*. Цей поділ з часом був запозичений іншою державою – Персією.

3.1. Протописьмовий період (2900-2750 рр. до н.е.)

МЕСОПОТАМІЯ

як термін визначає:

- назву цивілізації, яка виникла між Тигром та Єфратом у IV тис. до н.е.,
 - термін має суто географічне значення.
- На території історичної Месопотамії зараз розташовані такі сучасні держави, як Ірак, Туреччина, Сирія.

3.2. Ранньодинастичний період (2750-2310 рр. до н.е.)

Основні державні утворення	Найбільш відомі правителі	Коротка характеристика періоду	Зміни в державному управлінні
Міста-протодержави: Урук, Джемдет-Наср, Ереду	Згідно з переліком шумерських царів – „царським списком” – представлений період мав декілька „міфічних” династій, т.зв. допотопних	Руйнування первісного суспільства та виникнення протодержавних утворень. Оформлення рабовласницьких відносин. Розвиток храмового та общинного господарства	Оформлення влади перших посадових осіб: <i>Ен</i> – верховний жрець, головний суддя, старша жриця, голова торгових агентів <i>Вакіль-Тамкар</i>

3.3. Період давніх централізованих держав деспотичного характеру (XXIV-XIX ст. до н.е.)

Основні державні утворення	Найбільш відомі правителі	Коротка характеристика періоду	Зміни в державному управлінні
Міста-держави: Урук, Ур, Кіш, Сузи, Дур-Унташ, Нагаш, Ніпур, Умма, Шурупан, Іссін, Ларса	I Династія Кіша: Ентуменунна, Ен-Менбар-гесі, Агга I Династія Урука: Гільгамеш I Династія Ура: Месанепада Династія Ур-Нанше (Лагаш): Ур-Нанше, Еанатума, Енаннатума Ентумену(а) Лагашські правителі: Енентарзі, Лагальанда Урунімгіна Династія Умми: Лугальзагессі II Династія Урука: Ен-Шакушана	I підперіод (XXVIII-XXVII ст. до н.е.): підвищення ролі міста Кіш та правління I династії Кіша. II півперіод (XXVII-XXVI ст. до н.е.): послаблення Кіша та його боротьба за лідерство з містом Урук. Захоплення Уруком міст Лагаш, Ніпур та ін. III підперіод (XXV-XXIV ст. до н.е.): тенденція до об'єднання, пов'язана зі створенням іригаційної мережі в масштабі всього Шумера. В ході боротьби владу захоплює Ур, потім – Лагаш, а потім – Умма, який став центром об'єднання шумерських міст-держав на чверть століття (XXIV ст. до н.е.)	Міста очолював союз територіальних общин. Економіка будувалась на двох центрах: храмовому господарстві та господарстві територіальної общини, яка була розподілена на приватні господарства домашніх багатосімейних общин. Правитель общини – <i>енсі</i> . Існувала рада старійшин. Великий вплив мали жреці. На чолі общини стояв вождь-воєначальник – <i>лугаль</i> . При I династії Ура влада лугалья підсилюється за рахунок підпорядкування храмового господарства та висунення дружин володарів на посаду верховних жриць. Владу володарів обмежувала рада старійшин та народні збори. З XXIV ст. до н.е. зростає влада <i>енсі</i> , які передають її у спадщину

3.4. Період давніх централізованих держав деспотичного характеру (XXIV-XIX ст. до н.е. Продовження)

Основні державні	Найбільш відомі	Коротка характеристика	Зміни в державному
Основні державні утворення	Найбільш відомі правителі	Коротка характеристика періоду	Зміни в державному управлінні
<p>Царство Шумера і Аккада XXII-XX ст. до н.е.</p> <p>Царство Шумера і Аккада близько 2003 р. до н.е.</p>	<p>III династія Ура: Ум-Намму, Шульгі, Амар Суен, Шу Суен, Ібі Суен</p> <p>I династія Іссіна: Ішбі Ерра, Ліпід Ішшар</p>	<p>Підпорядкування жрецтва правителям, величезний бюрократичний апарат управління. Община залишала деякі риси місцевого самоврядування. Сформовано збірник законів Шульгі та „царського списку”</p> <p>Держава III династії Ура розпалась під натиском амореїв та еламівців, які створили власні незалежні державні утворення з центрами у м. Ларса та між річками Каруна і Керхе (Елам)</p>	<p>У період III династії Ура створюється класична давньосхідна деспотична держава. Об’єднання всіх храмових та державних господарств у єдине загальнодержавне утворення, яке обробляли напівзалежні працівники – „суруші” (досл. „молодці”) та „нгеме” (досл. „рабини”). Початок обожнювання правителів з Шульгі. Встановлення жорсткого поліцейського режиму</p>

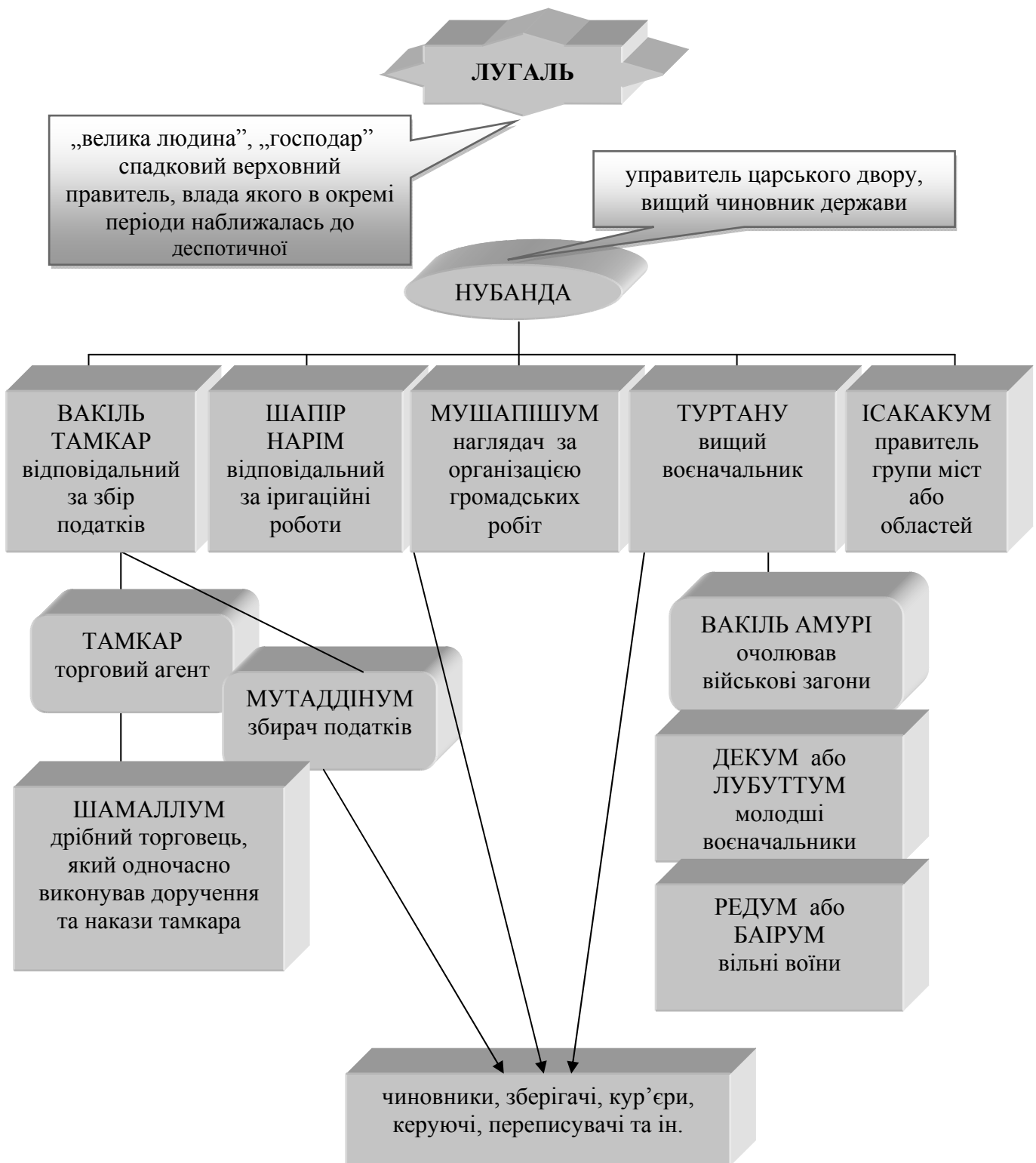
3.5. Старовавилонський період (XX-XVII ст. до н.е.)

Основні державні утворення	Найбільш відомі правителі	Коротка характеристика періоду	Зміни в державному управлінні
<p>Ашур 1813-1781 рр. до н.е.</p> <p>Марі – південно-західна частина регіону;</p> <p>Ларса – південна частина регіону;</p> <p>Вавилон – центральна частина регіону (на початок XVIII ст. до н.е.) Вавилонське царство</p>	<p>Володар Ашура Шамши-Адад I</p> <p>Рім-Сін (1822-1763 рр. до н.е.)</p> <p>Володар Марі: Зімілім</p> <p>I вавилонська династія: Хаммурапі (6-й цар династії) (1792-1750 рр. до н.е.) Самсуїлуна (син Хаммурапі, 1749-1712 рр. до н.е.)</p>	<p>Після падіння III династії Ура в регіоні – період політичної роздробленості. Вавилон при царі Хаммурапі став лідером серед інших міст Міжріччя, столицею держави, яка об'єднувала Верхню та нижню Месопотамію. Об'єднання змогло проіснувати лише у межах одного покоління. Після смерті Хаммурапі почався процес децентралізації країни. Виникнення нової держави на північному заході Мітанні та вторгнення хетів у 1595 р. до н.е.</p> <p>Кінець старовавилонського періоду</p>	<p>Період політичної роздробленості. Зростання ролі обцин та їх ролі в управлінні</p> <p>Вавилонська держава при Хаммурапі була жорстко централізованою</p>

3.6. Середньовавилонський період (XVI-X ст. до н.е.)

Основні державні утворення	Найбільш відомі правителі	Коротка характеристика періоду	Зміни в державному управлінні
<p>Царство Вавилону, Шумера і Аккада, Каситів та Кар-Дуніама; Ашур; Елам</p>	<p>Каситська династія: Гадаш, Агум I, Агум II, Бурна-Бураріаш I, Бурна-Бураріаш II, Улам-Бураріаш, Курігальмузу Старший, Курігальмузу Молодший, Каштіліаш, Адад-шум, Удур</p> <p>Ашурські правителі: Ашур-Убалліт I, Ашур-Нерарі I, Тількуті-Нінурта I</p> <p>Еламські правителі: Шільхак-іншушіан, Шутрук-Наххунте</p> <p>II династія Іссіні: Навуходоносор I (1129-1105 рр. до н.е.)</p>	<p>Після 1600 р. до н.е. відбулось завоювання Месопотамії каситськими племенами (гори Західного Ірану). З середини XIV ст. до н.е. був створений Елам як незалежна держава. Війни Еламу з Вавілонією закінчились після смуті, коли новий володар вавилонян переніс столицю до м. Іссін (II династія Іссіна). Вавилон підкорив Ассирію, розгромив Елам, короткочасний період могутності закінчився поразкою від асирійців та вторгненням південно-арамейських племен (халдеїв)</p>	<p>Руйнування державного господарства. Зростання приватного землеволодіння. Об'єднання общинників у „дома” або „товариства”. Запровадження системи податків та повинностей. Стирання меж між селянами общинниками та утримувачами царських земель. Зміни у суспільній структурі. Перетворення міст на автономні одиниці</p>

3.7. Організація центрального управління у Давньому Вавилоні (XX-XVII ст. до н.е.)

3.8. Організація місцевого управління у Давньому Вавилоні (XX-XVII ст. до н.е.)

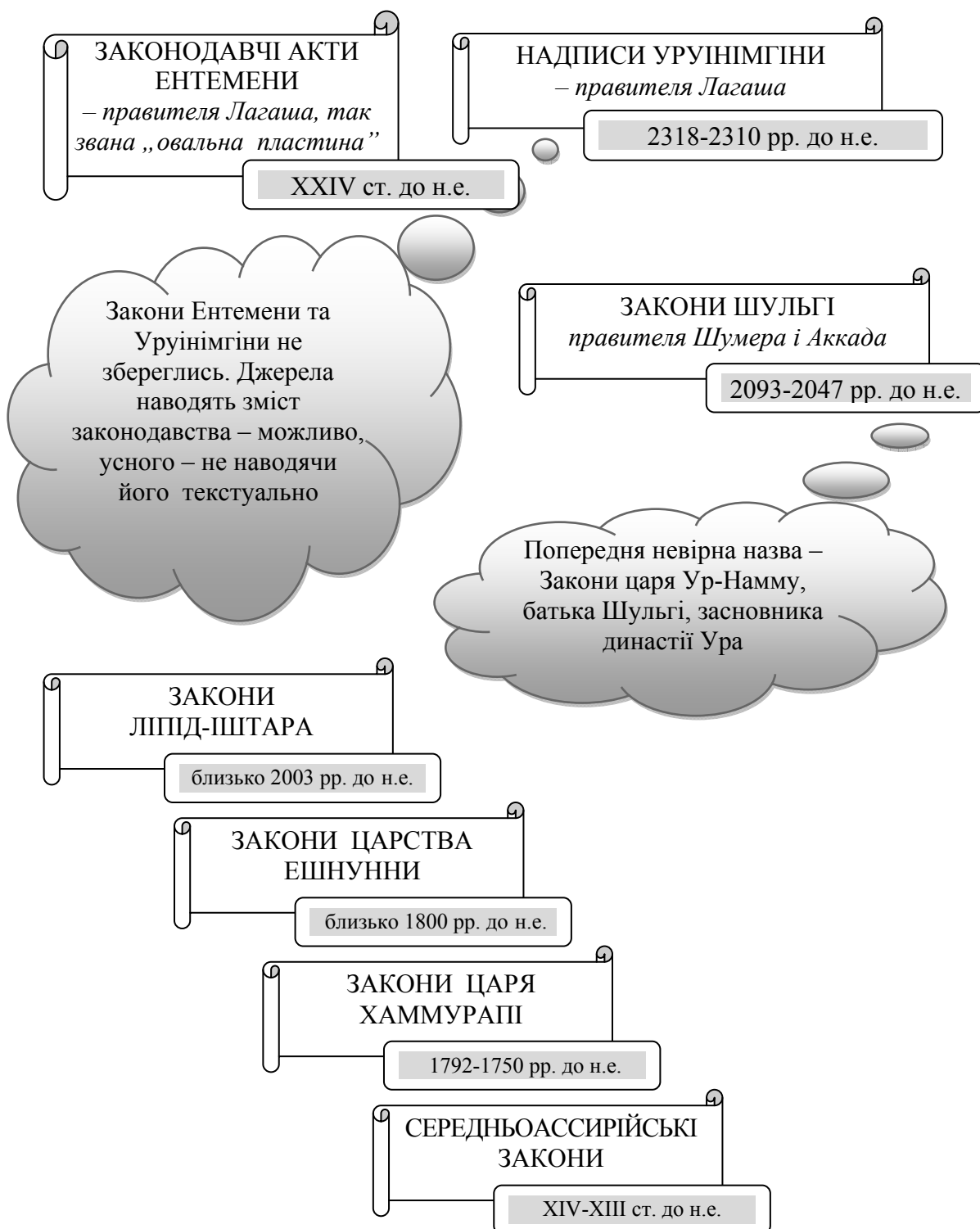
3.9. Основні суспільні групи населення. Староавілонський період

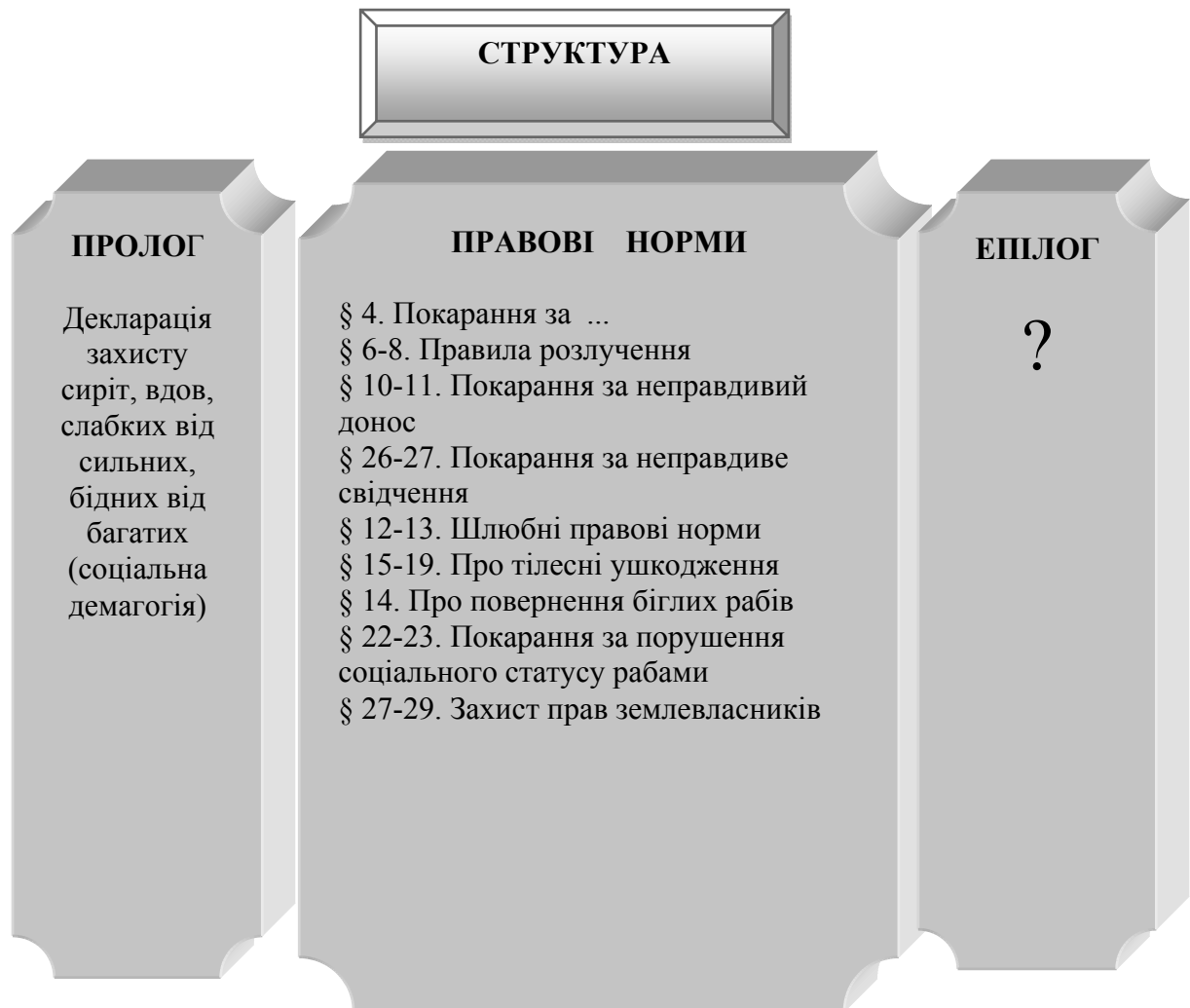
3.10. Зміни в соціальній структурі суспільного ладу Вавилону (XVI-X ст. до н.е.)

3.11. Правові джерела давніх держав Месопотамії

3.12. Правові джерела давніх держав Месопотамії Закони Шульгі (2093-2047 рр. до н.е.)

ХАРАКТЕРНІ РИСИ

- зберіглося менш ніж три десятки правових норм;
- розбивка на параграфи та нумерація усіх законодавчих актів давніх держав Месопотамії є умовною і зроблена сучасними дослідниками;
- основний вид покарання – грошова компенсація, яку винний сплачує потерпілому.

3.13. Правові джерела давніх держав Месопотамії. Закони Ліпід-Іштара (близько 2003 р. до н.е.)

СТРУКТУРА

ПРАВОВІ НОРМИ

§ 1-3 – ? (сильно пошкоджені)
§ 4. Платня за наймання возу.
§ 6. Покарання за крадіжку з проникненням.
§ 7. Пошкодження стіни будинку.
§ 8-9. Правила найму кораблів.
§ 11-13. Правила оренди садів.
§ 14. Покарання за вторгнення до саду.
§ 15. Покарання за рубання дерев.
§ 16. Відповідальність сусідів за проникнення злодіїв через їх дім.
§ 17-18. Допомога рабам, які скоїли втечу.
§ 19. Правила звільнення рабів.
§ 20-21. Правовий статус *міктум*.
§ 22. Покарання за неправдиве звинувачення.
§ 23. Правила користування „службовою землею” .
§ 25-28. Сімейне право.
§ 30. Про статус звільнених рабів та їх дітей.
§ 39-43. Компенсація за пошкодження чужої худоби.

ПРОЛОГ

Декларація звільнення від повинностей (можливо, боргів) „*усіх синів та доньок*” Шумера і Аркада (з тексту законів таке звільнення було частковим)

ЕПІЛОГ

ХАРАКТЕРНІ РИСИ

- вперше законодавчо закріплено принцип таліону

3.14. Правові джерела давніх держав Месопотамії. Закони царства Ешнунни (близько 1800 р. до н.е.)

СТРУКТУРА

ПРОЛОГ

практично
не зберігся

ПРАВОВІ НОРМИ

§ 1, 2. Еквівалент співвідношення між основними товарами та сріблом і зерном.
§ 3-4. Тарифи на наймання возу та корабля
§ 5-11. Тарифи заробітної плати найманцям та покарання за деякі правопорушення.
§ 12-13. Крадіжка майна *мушкенум*.
§ 15. Заборона рабам торгувати
§ 16. Заборона неповнолітнім і рабам брати позику.
§ 17-18 та § 25-35. Сімейне право.
§ 19-24. Боргове право.
§ 38. Майнові права родичів.
§ 39. Майнові права попередніх господарів майна.
§ 42-48 та § 54-57. Покарання за тілесні ушкодження.
§ 58. Покарання господаря будинку, стіна якого рухнула і вбила людину.
§ 48. Встановлення прерогативи царя на винесення смертних вироків.
§ 59. Розподіл майна при розлученні.

ЕПІЛОГ

?

ХАРАКТЕРНІ РИСИ

- примітивні методи систематизації правових норм;
- прагнення до всеохоплюючої правової регуляції усіх можливих випадків правопорушень;
- дотеоретична стадія розвитку права, коли не сформульовано основні принципи та найважливіші поняття права.

3.15. Правові джерела давніх держав Месопотамії. Закони царя Хаммурапі (1792-1750 рр. до н.е.)

СТРУКТУРА

ПРОЛОГ

Проголошено мету законів: «щоб сильний не гнобив слабкого, щоб до сироти та вдови було справедливе ставлення»

ПРАВОВІ НОРМИ

§ 1-5. Основні принципи правосуддя.
§ 6-25. Охорона власності царя, храмів, общинників та «царських людей».
§ 26-41. Норми про «службове майно».
§ 42-88. Операції з нерухомістю та пов'язані з нею делікти.
§ 89-126. Торгові та комерційні операції.
§ 127-195. Сімейне право.
§ 196-214. Тілесні ушкодження.
§ 215-282. Операції з рухомим майном та особисте наймання.

ЕПІЛОГ

Містить прокляття тим, хто порушить норми законів

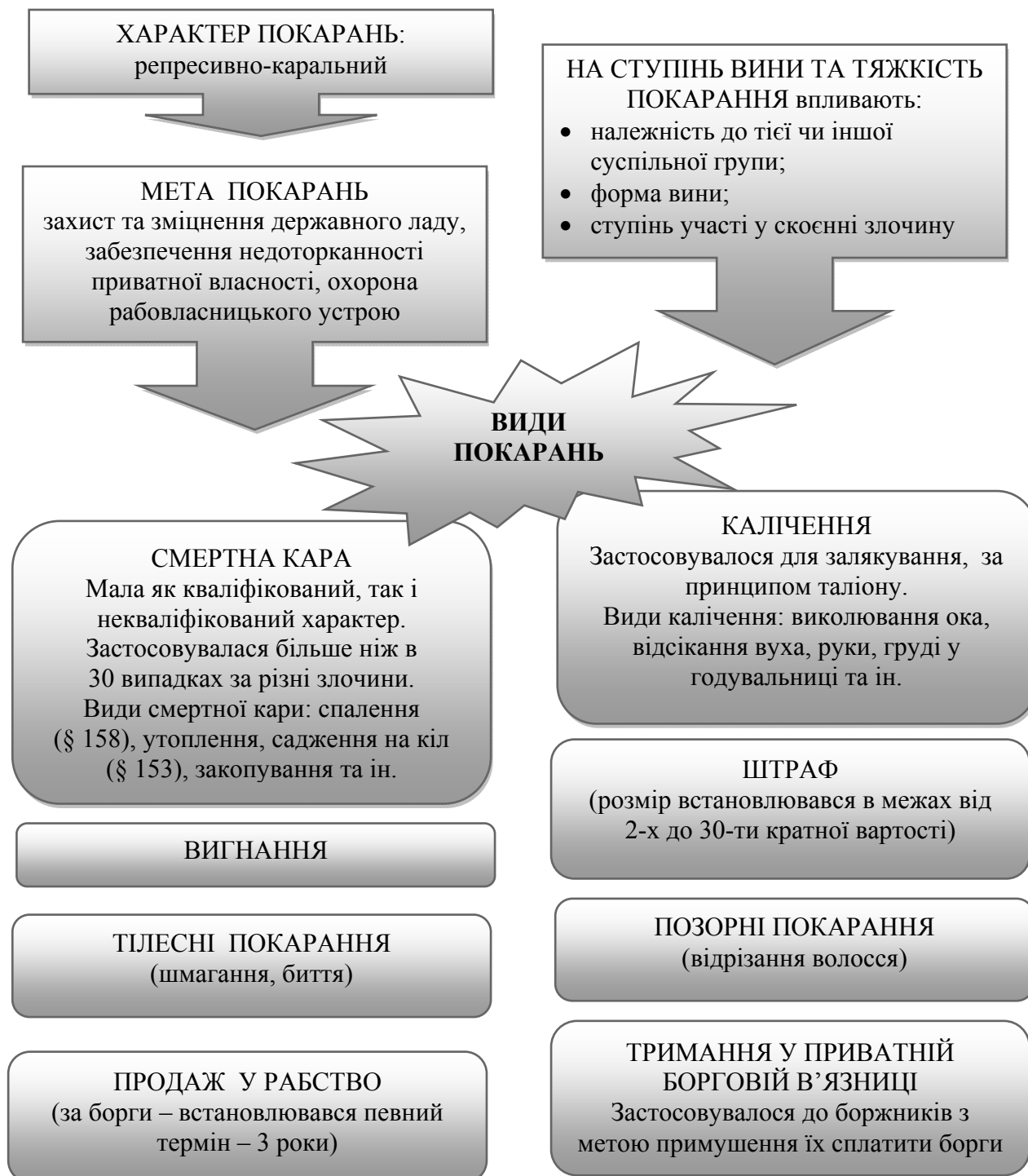
ХАРАКТЕРНІ РИСИ

- є найбільш змістовним джерелом права Давньої Месопотамії;
- правові норми згруповані за предметом регулювання;
- перехід від однієї норми до іншої здійснюється за принципом асоціації;
- один предмет розглядається у нормах за різними правовими аспектами;
- припускається можливість використання звичаєвих правових норм;
- спостерігається казуїстичність правових норм;
- проголошується недієздатність малолітніх та залежних категорій (§ 7).

3.16. Особливості судового процесу у Давньому Вавилоні. Закони царя Хаммурапі (1792-1750 рр. до н.е.)

3.17. Покарання за законами царя Хаммурапі

3.18. Середньоасирійські закони. Загальна характеристика (II тис. до н.е.)

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА

- ◆ були скоріш не законами держави Ашур, а науковою компіляцією – збірником законодавчих актів та норм звичаєвого права ашурської общини;
- ◆ зберіглось 14 таблиць та фрагментів. Деякі датуються XIV-XIII ст. до н.е., хоча сам текст є старішим;
- ◆ поєднують в собі як архаїчні, так і новітні правові норми;
- ◆ систематизовані відповідно до предмета регулювання у „блоки”, кожному надано окрему таблицю – так, наприклад, таблиця А має 59 параграфів.

ОСОБЛИВОСТІ СУДОЧИНСТВА

- ✓ широке застосування ордалій (випробування водою) та клятви;
- ✓ відмова від випробування та клятви була визнанням вини;
- ✓ характерна патріархальність сімейних відносин обумовлювала перевагу прав голови родини над правами дружини і дітей у судочинстві та покаранні

ОСОБЛИВОСТІ ПОКАРАНЬ

- ✓ широке використання публічних покарань – побиття, «царські роботи» (каторга);
- ✓ покарання розглядалось як задоволення інтересів не лише потерпілого, а й інтересів держави та общини;
- ✓ були суворими, широко застосовувалося калічення;
- ✓ зберігся принцип таліону;
- ✓ покарання, особливо жорсткі, стосовно рабів призначались не власником, а державою.

3.19. Середньоасирійські закони. Структура (II тис. до н.е.)

ДЕЯКІ ПРАВОПОРУШЕННЯ АБО ОБ'ЄКТИ ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ		
ЗМІСТ	ТАБЛИЦЯ	§§
Правовий статус жінки (вільної, удови, рабині, блудниці та ін.)	А	41
Правопорушення, скоєні жінкою	А	1-3, 5, 6, 15, 56
Правопорушення проти жінки	А	
Закони про шлюб	А	34, 36, 39, 42, 43
Закони про майно подружжя	А	24, 37, 46, 59
Права дітей	А	
Вбивство в чужому домі	А	10
Чаклунство	А	47
Содомія	А	19, 20
Крадіжка	А С+С ₁	1-3, 6
Неправдиве обвинувачення	А, N	
Неправдивий донос	А, N	
Закони про спадкування	А О	25-27, 31, 34, 38 1-3
Боргова кабала та грошові компенсації	А В+О	44 3
Закони про землю	В	6, 8, 9, 10, 12, 13, 14, 17, 18
Правопорушення рабів	А	4, 40
Правила застави	А	44

Контрольні запитання

1. Назвіть основні періоди розвитку держав Давньої Месопотамії.
2. Визначте організацію центрального управління у Давньому Вавилоні.
3. Дайте характеристику місцевому управлінню у Давньому Вавилоні.
4. Які були основні суспільні групи населення у Старовавилонський період?
5. Як був побудований судовий процес у Давньому Вавилоні?
6. В чому полягали особливості правових джерел давніх держав Месопотамії?
7. Дайте характеристику основним злочинам за законами царя Хаммурапі.
8. Дайте характеристику покаранням за законами царя Хаммурапі.
9. Визначте структуру Середньоассирійських законів.

Розділ 4. ДЕРЖАВИ І ПРАВО ДАВНЬОГО КИТАЮ

Загальна характеристика

В історії Давнього Китаю можна виділити чотири періоди, кожний з яких пов'язаний із пануванням певної династії:

- царство *Шан (Інь)* – з XVIII в. до н.е. до XII в. до н.е.;
- царство *Чжоу* – з XII в. до н.е. до 221 р. до н.е.;
- царство *Цін* – з 221 р. до н.е. до 207 р. до н.е.;
- царство *Хань* – з 206 р. до н.е. до 220 р. н.е.

Характерною рисою утворення держави в Китаї є те, що процес переходу від первісно-общинного ладу до класового суспільства був активізований підкоренням одного народу іншим. Через непристосованість додержавних органів влади для управління завойованим народом утворюється державний апарат.

У період династії Шан (пізніше названої Інь), суспільство і держава вже були рабовласницькими. Раби перебували у володінні як приватних осіб, так і держави.

Іньський панівний клас складався з жрецької знаті, світської аристократії, місцевої аристократії підлеглих племен. Соціальний стан світської аристократії визначався земельними володіннями, наявністю рабів, близькістю до правителя, займаною посадою. Відповідно до цього надавалися титули, що передбачали визначені привілеї.

Велику частину населення складали вільні общинники. Земля вважалася державною власністю і була у розпорядженні правителів. Усі землі поділялися на *дві категорії*:

- спільне поле, що оброблялося спільно всією громадою. Весь врожай надходив до старости громади і врешті відсилався правителю;
- поля, що були в індивідуальному користуванні родини, не будучи, однак, власністю їхніх володарів.

У приватній власності були раби, будинки, знаряддя праці. Раби не могли мати ні родини, ні майна. Основними *джерелами рабства* були:

- захоплення полонених на війні;
- продаж у рабство за борги;
- перетворення на раба за деякі злочини;
- одержання рабів від підлеглих племен як данина.

У державі Шан (Інь) державний лад зберігав риси військової демократії. Однак поступово відбувався перехід усієї повноти влади до царя – *вана*. Старійшини з племінних вождів стають одноособовими правителями. Серед підданих закріплюється ставлення до них як до "*синів Неба*", що одержали владу згідно з волею божественних сил. Великим рабовласником, верховним військовим вождем, вищим суддею і первосвященником був ван. Він же очолював державний апарат. Вищі посади займали призначені ним особи, як правило родичі. Більш дрібні посади – професійні чиновники: переписувачі, збирачі податків, судді тощо. У Давньому Китаї існував поділ посадових осіб на *три основні категорії*: вищі цивільні чиновники; військові чиновники; радники, віщунки.

У XII в. до н.е. у державі Шан (Інь) загострюються внутрішні протиріччя. У той же час зміцнює свої сили і розширює володіння плем'я *Чжоу*, що перебувало під владою іньських ванів. Під керівництвом цього племені поєднується ряд інших племен для боротьби проти іньського панування.

У 1076 р. до н.е. племена *Чжоу* завдали поразки іньській армії. Держава Шан прийшла у занепад, і на зміну їй виникло царство *Чжоу*.

Час правління у Давньому Китаєві династії *Чжоу* (з XII в. до н.е. до 221 р. до н.е.) поділяється на *три основних періоди*:

- період *Західного Чжоу* – 1122-742 р. до н.е.;
- період *Східного Чжоу* – 770-403 р. до н.е.;
- період *Чжаньго* ("семи воюючих царств") – 403-221 р. до н.е.

У період *Західного Чжоу* (1122-742 р. до н.е.) зміцнюється рабовласницька держава, ускладняється її структура. Суспільство характеризується більш високим ступенем розвитку продуктивних сил, збільшенням чисельності рабів, розвитком великого землеволодіння. Верховна влада належала спадкоємному цареві (*вану*), однак централізовану державу протягом усього періоду *Чжоу* створено не було. Ван безпосередньо керував тільки столичною областю, а інша територія країни поділялася на князівства, якими керували можновладні князі (*чжухоу*). Території князівств поділялися на більш дрібні адміністративні одиниці, що склалися на базі колишнього родоплемінного розподілу. Нижчою адміністративно-територіальною одиницею була сільська громада. Таким чином, китайська держава періоду *Західного Чжоу* за системою розподілу влади була феодальною.

Державний апарат, яким керував вищий сановник (*сян*), складався з наблизених особистих слуг вана та довірених рабів. *Сян*

був головою адміністративного апарату і найближчим помічником вана в управлінні країною.

У царстві Чжоу існувала така система управління, за якої службовці палацу були одночасно і посадовими особами. Вона складалася з великої кількості чиновників, що мали різноманітну компетенцію. Вищі чиновники (*дафу*) розділялися на *три класи* – старші, середні, молодші.

На верхівці суспільних сходів перебувала рабовласницька аристократія, що складалася зі спадкоємної і військової знаті Чжоу, а також частково уцілілої після підкорення іньської аристократії.

У даний період інтенсивно розвивається велике землеволодіння, з'являється тенденція до перетворення володінь на приватну земельну власність. Формально власником землі вважався ван, однак рабовласницька аристократія могла вільно розпоряджатися своїми володіннями. З часом право великих рабовласників на володіння землею перетворюється на право власності на землю. Общинне землекористування в період Західного Чжоу продовжувало відігравати помітну роль. Положення хліборобів (*нунфу*) було в цілому важким. Багато хто з них зубожів і переходив у розряд безземельних орендарів. Кількість рабів поповнювалась в цей період за рахунок:

- військовополонених;
- завойованого мирного населення;
- державних злочинців.

Армія у царстві Чжоу була постійною лише частково, вона складалась з невеликих кадрових загонів і ополчення, що приєднувалося до них під час війни.

У середині VIII в. до н.е. відбувся занепад Західного Чжоу через послаблення зв'язків центральної влади і правителів залежних князівств, а також через невдалі війни з кочовими племенами. Коли країна розпалася на ряд самостійних держав, чжоужські вани перетворилися на правителів невеликого володіння – Східного Чжоу.

Економічне і політичне життя країни в період Східного Чжоу (770-403 р. до н.е.) характеризується такими змінами:

- розвиток ремесла і торгівлі, що призвело до зростання ролі торговців у суспільному житті;
- занепад спадкоємного землеволодіння родової аристократії. Її землі поступово переходять до служивої знаті;
- зосередження великих земельних володінь у руках воєначальників, служивих людей, купців.

У період "воюючих царств" – Чжаньго (403-221 р. до н.е.) продовжується розвиток великого землеволодіння. Він супроводжується руйнуванням старого типу землеволодіння – общинного. Із запровадженням земельного податку, коли замість обробки общинних полів хліборобів зобов'язали сплачувати податок зі своєї землі, общинному землеволодінню було завдано один з перших ударів.

Третій період історії Давнього Китаю – царство Цінь (221-207 рр. до н.е.)

У середині VIII в. до н.е., після знищення монархії Західного Чжоу, країна розпалася на безліч самостійних держав. Вони вели між собою завойовницькі війни, у ході яких більш слабкі держави поглиналися більш сильними.

Царство Цінь виникло приблизно в X ст. до н.е. Спочатку воно перебувало у залежності від династії Чжоу, а потім, у період *Чжаньго*, увійшло до числа семи могутніх "воюючих царств". У III в. до н.е. воно підкорило собі інші китайські держави.

У 359-348 р. до н.е. державний діяч, головний радник імператора Шан Ян провів серію реформ, що сприяли посиленню центральної влади. Шан Ян був одним з основоположників філософської школи легистів, що ставила понад усе державний закон. При ньому суворе дотримання законів вважалось першочерговою умовою порядку в країні. У цей період імператором були затверджені обов'язкові для усіх закони, введені єдині письмові знаки, упорядковані міри ваги і довжини. У результаті перетворень Шан Яна:

- узаконилось право приватної власності на землю, було офіційно дозволено вільну купівлю-продаж землі, що завдало удару общинному землеволодінню;

- проводилось примусове дроблення великих патріархальних родин, що також прискорило розпад громади;

- з метою централізації вся територія держави була поділена на адміністративні повіти;

- новий адміністративний розподіл був проведений відповідно до територіального принципу,

- податки почали стягуватись виходячи з кількості оброблюваної землі;

- військо було переозброєно і реорганізовано.

У централізованій Ціньській імперії главою держави був імператор – *хуанді*. В його руках була зосереджена вся повнота законодавчої, виконавчої і судової влади. Мав місце розгалужений державний апарат, очолюваний двома міністрами – *лівим і правим*

ченсянами. Заступниками ченсянів були секретарі. Іншими вищими державними чиновниками були начальник двірської варти, чиновник, що відав культом предків імператора, чиновник, що відав зовнішніми зносинами. Велику роль у діяльності державного апарату відігравали імператорські радники.

Коли царство Цінь підкорило собі інші давні китайські царства, реформаторська діяльність Шан Яна поширилася на всю країну. Зокрема, в імперії було проведено такі реформи:

– *адміністративна*: територію було поділено на 36 областей, які, у свою чергу, поділялися на повіти, повіти – на волості, а волості – на тіни як нижчу адміністративну одиницю;

– *аграрна*: заохочувалось землеробство;

– *фінансова*;

– *військова*.

Кожну область очолили два управителі – представники військової і цивільної влади, яких призначав і зміщав імператор. Для упорядкування діяльності імперських чиновників було запроваджено суворі єдині закони, які карали за найменші провини. Колишні аристократичні титули були знищені, критерієм знатності стали багатство і заслуги перед державою.

У Ціньській імперії було спеціальне судове відомство, що свідчить про виділення судових функцій із загальноадміністративних.

Вищою судовою інстанцією виступав сам імператор, який міг безпосередньо розбирати судові справи. Судове відомство стежило за застосуванням кримінальних законів. Усі справи про найбільш тяжкі злочини проходили через його руки, особливо справи, пов'язані з перевищенням влади чиновниками. На чолі цього відомства стояв *тинвей*. Провінційний суддя був одночасно і начальником в'язниць в окрузі.

Армія відігравала величезну роль у Давньому Китаї, що обумовлювалось чисельними війнами і селянськими повстаннями.

Поступово було сформовано постійну армію, яка була на утриманні державної скарбниці. Спочатку її складали охоронці імператора і частини, що охороняли столицю. На ці частини покладалися й поліцейські функції.

В імперії Цінь існувала військова повинність. В армію брали чоловіків від 23 до 56 років, які повинні були пройти річну підготовку, нести гарнізонну службу протягом року і місяць на рік служити в ополченні за місцем проживання. Без вказівки термінів служби на

охорону державних кордонів спрямовувалися провинені чиновники, злочинці, бродячі торговці, а також ті, хто втратив свободу за борги.

Через соціальні протиріччя в імперії Цінь постійно спалахували повстання, найбільш могутнє з яких у 207-206 р. до н.е. призвело до загибелі Ціньської монархії. Засновником нової династії – Хань – став один з керівників цього повстання, сільський староста Лю Бан.

Імператорська династія Хань правила з 206 р. до н.е. по 220 р. н.е. Цей період прийнято поділяти на такі:

- *Західна, або Рання (Старша) Хань* (206 р. до н.е. – 8 р. н.е.);
- правління Ван Мана (9-23 р. н.е.) і правління Лю Сюаня, або Ген-ші (23-25 р. н.е.);
- *Східна, або Пізня (Молодша) Хань* (25-220 р. н.е.).

Лю Бан, що проголосив себе імператором Гао-цзу, на початку свого правління зробив ряд поступок хліборобам, знизивши податки і скасувавши суворі закони династії Цінь. Однак його реформи не зупинили росту рабовласництва й великого приватного землеволодіння. Новим моментом в аграрних відносинах Західної Хань було виникнення землеволодінь "*сильних домів*" – своєрідних маєтків-фортець із власною збройною охороною.

Рабство було поєднане з феодалною експлуатацією та досягло свого найбільшого розвитку, що обумовило загострення соціальних протиріч. Залишивши колишню структуру центрального і місцевого державного апарату, царська влада спрямувала свої зусилля на централізацію країни. Був проведений новий територіально-адміністративний розподіл – на 13 великих округів, зі збільшенням числа областей і повітів. На чолі округів ставилися окружні ревізори – намісники імператора, які здійснювали контроль за місцевою адміністрацією. Області і повіти очолювали три призначуваних з центру чиновника: правитель і його помічники з цивільних і військових справ. Діяльність місцевої адміністрації контролювалася інспекторами з центру.

У 8 р. н.е. престол у результаті двірського перевороту захопив Ван Ман. Проголосивши себе імператором (у 9 р. н.е.), він почав нову спробу пом'якшити реформами класові протиріччя. Ідеологами його реформ були конфуціанці, які прийшли на зміну легістам.

У сфері землеволодіння Ван Маном було зроблено такі перетворення:

- шляхом заборони купівлі-продажу землі було скасовано приватну власність на землю;
- усю землю було оголошено царською власністю;

- відновлено систему общинного землеволодіння;
- скасовано приватне рабовласництво;
- заборонено купівлю-продаж рабів;
- держава одержала законне право володіти рабами, тобто раби стали державними.

Ван Маном проводилися й інші реформи, у тому числі грошова, були введені нові податки, засновані особливі управління, які повинні були регулювати ринкові ціни і регламентувати відсоток позики.

Однак усе це не призвело до стабілізації політичного ладу, а лише сприяло поглибленню й загостренню класових протиріч та руйнуванню економіки країни.

У 18 р. н.е. спалахнуло повстання, учасники якого одержали назву "червонобрових".

В ході боротьби з повстанцями землевласницька аристократія заснувала нову династію – Пізню (Молодшу, або Східну) Хань. Повстання "червонобрових" було подавлено наприкінці 27 р. н.е., але країну вдалось об'єднати лише через десять років – у 37 р. н.е.

Повернувши собі у 23 р. н.е. престол, Ханьська династія скасувала укази і розпорядження Ван Мана. Були зроблені деякі поступки селянству, зокрема полегшено податковий тягар.

Істотним змінам піддався державний апарат: було створено імператорську раду – вищий дорадчий орган при імператорі; функції з управління країною поділили між собою п'ять відомств. Економіка країни почала стабілізуватися.

У другій половині II ст. н.е. влада династії Східної Хань у результаті могутніх селянських повстань занепала. У ході боротьби з повстанцями великі воєначальники, що очолювали різні збройні політичні угруповання, стали незалежними від центрального уряду. Це привело до політичної кризи і руйнування господарської системи країни. У 220 р. єдину Ханьську імперію було знищено – вона розпалася на три самостійні царства, період існування яких одержав назву Саньго (Три царства).

Головними об'єктами *права власності* в Давньому Китаї були земля і раби.

Щодо землі:

- у період Інй земля становить власність імператора (вана), наближені мають лише право користування отриманими в дарунок землями;

- в часи Чжоу відбувається перехід землеволодінь у приватну власність;

– у період Цінь, з середини I ст. до н.е., у деяких царствах відбуваються торговельні угоди із землею, інтенсивно розвивається приватновласницьке землеволодіння за рахунок перерозподілу земельного фонду і переходу його в руки нової знаті.

Щодо рабів:

– у період Інь вони вважаються державною власністю. Хоча раби й знаходилися у володінні приватних осіб, їх купівлі-продажу ще не існувало;

– у часи Чжоу стали можливими обмін і купівля рабів. У V-III ст. до н.е. існували дві категорії рабів: державні і приватні;

– у період Цінь існувала широка та вільна торгівля рабами.

Право регламентувало різні *види договорів*, у тому числі: договір обміну; договір купівлі-продажу; договір дарування; договір позики; договір оренди землі; договір особистого наймання.

Договір обміну з'явився одним з перших. Договір купівлі-продажу мав бути укладений у письмовій формі з обов'язковою сплатою мита. Широкого поширення набув договір дарування: землі, рабів, колісниць, зброї й іншого майна.

Договір позики, що з'явився в період Чжаньго, оформлявся борговою розпискою. Існували: відстрочка платежу, внесення застави, видача письмових зобов'язань. З'явилося лихварство, боргове рабство.

У V-III ст. до н.е. часто укладався договір оренди землі.

У Давньому Китаї *шлюб* укладали батьки наречених. Чоловік і батько мали у родині абсолютну владу. Родина була велика, патріархальна, з культом предків, багатоженством. Заміжня жінка цілком залежала від чоловіка, не могла мати особистого майна. Право успадковувати вона мала, але це право було обмеженим.

Серед *видів злочинів*, відомих у Давньому Китаї, можна виділити:

- державні: заколот, змова;
- релігійні: шаманство, викидання золи на вулицю;
- проти особистості: вбивство, завдання тілесних ушкоджень;
- проти власності: крадіжка, грабіж, забій чужої худоби;
- військові: неявка до встановленого терміну на місце збору, боягузтво й ін.

Взагалі ж перелік злочинів був величезним – в епоху Чжоу нараховувалося більш 3000 їх різних видів.

Звичай кровної помсти, що виник і розвився в додержавному Китаї, з появою державної влади був замінений системою тілесних покарань та широким застосуванням страти. Основною метою

покарання в часи Цінь остаточно стає залякування. До *видів покарань* відносилися:

– страта в найрізноманітніших видах («підсмажування» на вогні, розрубання на дрібні частини, відсікання голови, закопування живим у землю та ін.);

– калічницькі покарання (відрізання носа, вух, відрубубання руки, ноги, виколювання очей, кастрація для чоловіків);

– штрафи, що дозволяли відкупитися від покарання;

– тюремне ув'язнення.

Передбачалися також таврування обличчя, перетворення жінок на рабинь-самітниць, биття ціпками, удари батоном й ін.

Вищою судовою інстанцією був імператор, який міг безпосередньо розбирати судові справи. Судові функції на місцях виконували представники місцевої адміністрації.

Державний апарат мав у своєму розпорядженні численних чиновників, серед яких були чини, які розшукували злодіїв та розбійників, начальники в'язниць, судові виконавці.

Судовий процес у періоди Інь і Західного Чжоу носив звинувачувально-змагальний характер. Пізніше цей вид процесу був замінений інквізиційним, що спочатку застосовувався лише у випадках скоєння злочинів рабами.

**4.1. Періодизація історії держави у Давньому Китаї.
Додинастичний період**

Хронологічні межі періоду	Династія, імператори	Стисла характеристика суспільства	Державне управління, основні події
2700 р. до н.е.	Перший легендарний імператор Хуанді (Жовтий імператор)	Приписується початок організації населення для розбудови іригаційних систем, виникнення писемності	Приписується виникнення давньокитайської цивілізації, організація адміністративного управління
2356-2255 рр. до н.е.	Яо (Бездоганно мудрий правитель)	Приписується правління у період "золотого віку"	Вважається, що престол Яо передав не своєму сину Дань-чжу, який не був здатний керувати державою, а талановитому Шуню
?	Шунь (ще один легендарний ідеальний правитель)		Згідно з легендою, Яо передав престол тому, хто знайшов засіб проти потопу
XXIII-XXII ст. до н.е. 2205-2198 рр. до н.е.	Юй (вважався праправнуком Хуанді)	Організував роботи з боротьби із потопом, завдяки чому отримав верховну владу	Вважався засновником першої китайської легендарної династії Ся
	Ці (син Юя) династія СЯ		Затвердив передачу верховної влади у спадщину

Особливість: в "Історичних записках" Сима Цяня наводяться імена правителів та послідовність їх правління. Однак відсутність достовірних письмових джерел дозволяє віднести династію Ся та попередніх правителів до легендарних.

4.2. Періодизація історії держави у Давньому Китаї. Династії Шань (Інь), Чжоу, Цінь, Хань

Хронологічні межі періоду	Імператори, династії	Стисла характеристика реформ	Державні зміни в управлінні, основні події
XVIII-XII ст. до н.е.	ШАН (ІНЬ) У Дін – імператор, за якого династія Шан досягла розквіту (друга половина XIII ст. до н.е.)	Суспільство вже було рабовласницьким та мало численні категорії осіб, де значну кількість склали вільні общинники. Земля поділялась на приватну та общинну, однак уся вона вважалася державною власністю. <i>Особливість:</i> нездатність панівної верхівки використовувати велику кількість полонених у виробництві зумовила практику ритуальних вбивств. Розподіл праці між жінками та чоловіками був дуже чітким. Багатосімейна община була основою суспільства <i>Шан</i>	Державний лад зберігав риси родоплемінної військової організації. Це ще була не централізована держава, а військово-культурний союз, в якому поступово формувалася релігійний священний характер верховної влади <i>ванів</i> . Злиття двірсько-храмового господарства. Верховний правитель – <i>Ван</i> – верховний жрець. Державний апарат формувалася з родичів вана (вищі посади) та з професійних чиновників (нижчі посади)
1122-771 рр. до н.е.	ЗАХІДНЕ ЧЖОУ У-Ван (засновник династії та системи управління)	Панівне становище у державі посідала аристократія, яку можна поділити на центральну знать та місцеву (володарів, підпорядкованих <i>вану</i>). Тенденція переходу землі у приватне володіння. Велику роль відіграє общинне землеволодіння. Земля общини поділялась на " <i>гунтянь</i> " (оброблялась на користь держави, володаря) та " <i>сінтянь</i> " (оброблялась на користь общинників). Раби поділялись залежно від умов експлуатації та джерел рабства	Відсутність централізованої держави, поділ території на столичну область та окремі підвладні напівзалежні території (царства, князівства, володіння). Характерним є феодалізм в управлінні: делегування частини владних повноважень місцевим правителям. Великий державний апарат налічував багато чиновників різного рангу, однак поділ їх на три розряди є суперечливим В середині VIII ст. до н.е. центральна влада слабшає внаслідок

Хронологічні межі періоду	Імператори, династії	Стисла характеристика реформ	Державні зміни в управлінні, основні події
			невдалих війн та децентралізації князівств. Коли країна поділилася на декілька незалежних держав, чжоужські володарі перетворилися на правителів невеликої держави Східна Чжоу
770-256 рр. до н.е.	СХІДНА ЧЖОУ	Розвиток ремесла та торгівлі. Зростання ролі купців. Земля поступово переходить від родової до служилої знаті. Значні землеволодіння зосереджуються в руках воєначальників, служилих людей, купців	
770-464 рр. до н.е.	"ЛЄ ГО" („Багато царств” або „Весна та осінь”)	Дотримуючись практики ванів епохи Західного Чжоу, правителі царств (<i>хоу, гуни</i>) практикували роздачу державної землі за службу. Знатні роди (приблизно 5-6 на царство) намагались закріпити важливі посади спадково. Судова діяльність залишалася привілеєм вищої знаті. Відбуваються перші спроби ввести писані закони (царства: Ці, Цзінь). Розлад територіально-общинної власності на землю. Розшарування общинників. Виникає категорія <i>"го жень"</i> – вільні люди, повноправні, зобов'язані військовою службою, сплатою податків, виконанням повинностей. Практика віддання дітей в заставу – <i>"чжуйцзи"</i> . В цей період виникає класичний термін для визначення рабів – <i>"ну"</i>	Спочатку існувало багато самостійних царств (до 200). Ці невеличкі держави-общини (20) у 722 р. до н.е. об'єдналися у декілька держав, серед яких Лу, Вей, Сун, Чжен визнавали формальне верховенство Східного Чжоу. Найважливішою рисою політичного життя даного періоду є політичне, частково етнічне, протистояння південних царств басейну річки Янцзи північним державам басейну річки Хуанхе. Найсильніші правителі називають себе <i>"ба"</i> – "гегемон".

Хронологічні межі періоду	Імператори, династії	Стисла характеристика реформ	Державні зміни в управлінні, основні події
463-222 рр. до н.е.	"ЧЖАНЬ ГО" (Воюючі царства): ХАНЬ, ВЕЙ, ЧЖАО, ЦІ, ЧУ, ЯНЬ, ЦІНЬ	Під впливом економічних змін (використання заліза, розширення мережі іригаційних систем, торгівлі та нових галузей господарства) формується новий стан – <i>"шан жень"</i> ("торговий люд"). Спадкова аристократія починає уступати "вихідцям з низів", які не мають титулів. Сільська та міська общини продовжують існування та мають певне самоврядування. Створення великих приватних господарств, не лише сільськогосподарських, але й промислових, приводить до розвитку рабства <i>"си-ну-бей"</i> (приватний раб), <i>"цзя-ну-бей"</i> (сімейний раб), <i>"гуань-ну-бей"</i> (державний раб). Існувало боргове рабство. Рабством часто замінювалася страта – <i>"ту-ну-бей"</i> (раб-засуджений)	Практично усі держави періоду практикували політику втручання в промислове та господарське життя. Централізація управління (реформи) були характерні для царств Ці, Чу, Чжен, Вей, але найбільш кардинальні відбувалися у Цінь. Держави вели тотальну війну за території. У жорсткій боротьбі поступово визначились у другій половині V ст. до н.е. сім наймогутніших <i>"цісюн"</i> (царств): Хань, Вей, Чжао, Ці, Чу, Янь, Цінь
221-207 рр. до н.е.	ЦІНЬ	Запроваджено 20 ступенів цивільних рангів знатності за майновою ознакою, з обов'язковим урахуванням військових заслуг. Пізніше ці ранги стали об'єктом купівлі-продажу. Перші 8 рангів могли мати прості люди, які отримували їх залежно від віку та соціально-шлюбного стану, за заслуги та шляхом купівлі. Ранги з 9-го по 20-й були рангами чиновників та давались за службу та заслуги. Лише тільки особи, що належали	Створення єдиної централізованої держави, що мала риси військово-бюрократичної деспотії з уніфікованим устроєм. Ведення загарбницької політики. Реформи зі зміцнення держави

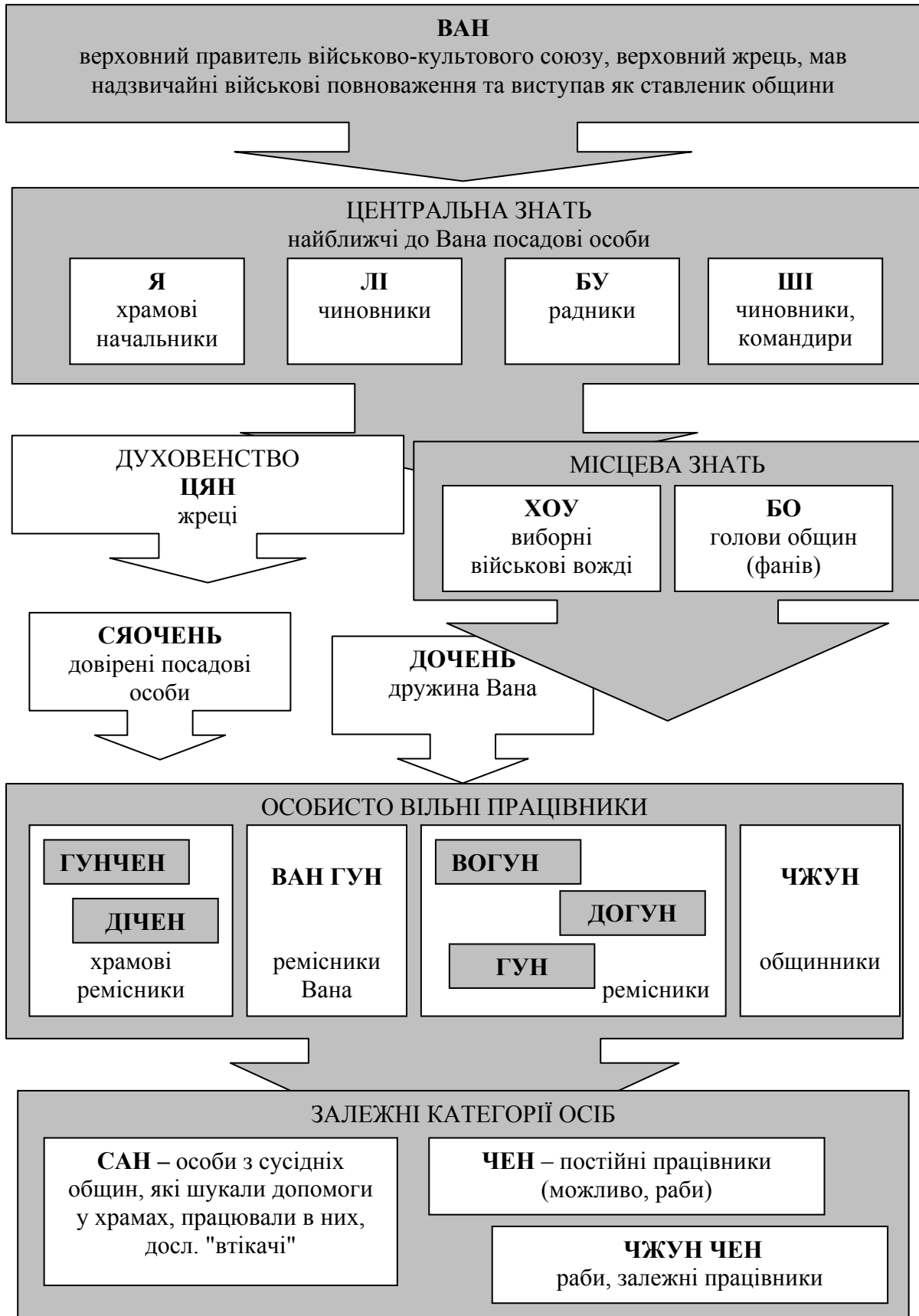
Хронологічні межі періоду	Імператори, династії	Стисла характеристика реформ	Державні зміни в управлінні, основні події
		до вищих 19-го та 20-го рангів, мали право стягувати податки на свою користь з селян пожалуваних їм територій. Ознак цивільної влади вони не мали	
206 р. до н.е. – 220 р. н.е.	ХАНЬ Лю Бан Ван Ман	Зростання великого землеволодіння. Обмеження кількості рабів від 30 до 200 залежно від соціального стану. Збільшення чисельності державних рабів. Запровадження продажу посад та введення екзаменів для чиновників суттєво підірвали могутність старої знаті	До I ст. до н.е. тривав процес зміцнення держави. Засновником нової династії був сільський староста Лю Бан, що очолив повстання. На початку правління запровадив низку реформ. У 8 р. н.е. відбувся двірський переворот Ван Мана. Після захоплення влади він також запровадив реформи під впливом ідей конфуціанства. 18 р. н.е. – повстання „червонобрових”. У 184 р. н.е. – повстання „жовтих пов’язок”. У 220 р. – розпад Ханьської імперії на три царства
220-263 рр.	Період Трьох царств: династії ВЕЙ Цао Пі У ХАНЬ Лю Бей	У 220 р. царство Вей запроваджує новий порядок відбору та кваліфікації чиновників, які поділялись на дев’ять рангів. Кандидати у чиновники також отримували одну з дев’яти так званих „селянських категорій” (<i>сянпін</i>) залежно від „загальної думки” жителів округи	У грудні 220 р. полководець Цао Пі скинув останнього ханьського імператора та заснував нову династію Вей. Його супротивник Лю Бей проголосив себе наступником династії Хань, інший полководець – Сунь Цюань – став імператором царства У

Хронологічні межі періоду	Імператори, династії	Стисла характеристика реформ	Державні зміни в управлінні, основні події
263 р.	ХАНЬ У		У 263 р. – завоювання царства Вей та його приєднання до Хань
265 р.	ЦЗІНЬ Лю Бей У	Початкова форма феодалного землеволодіння у вигляді системи військових поселень у царстві Цзін (у 269 р. нараховувалось близько 600 тис. дворів – більш 80% податного населення)	Лю Бей був скинутий з престолу кланом Сима, що був засновником династії Цзін
280 р.	ЦЗІНЬ	Зростання великої приватної власності на землю. У 280 р. оприлюднене уложення про землекористування надавало право кожній селянській родині регіону Хуанхе отримати дві орні ділянки (одну – у спадкове володіння, іншу – у тимчасове)	Царство Цзін приєднує царство У
290-ті рр. – початок IV ст.	ЦЗІНЬ	Розлад общинно-родових відносин кочових племен, які заселяли північні та західні кордони	Початок нападу на Цзін ордоських <i>сюнну</i> , <i>цзе</i> , <i>сяньбіяців</i> (монгольські степи), <i>ді</i> , <i>цянів</i> (західні землі)
304-420 рр.	ЦЗІНЬ Фу Цзянь Раннє ЧЖАО Пізнє ЧЖАО Ші Ле Східнє ЦЗІНЬ У 349 р. відбувається масове знищення <i>цзе</i> та руйнування Пізнього ЧЖАО, на території останнього виникають	Війни в Північному Китаї викликали масовий відтік населення на південь. У Східному Цзін розробляється становий регламент, з'являється чіткий розподіл в адміністрації між членами „перших кланів” (<i>цзяцзу</i>), або „старих домів” (<i>цзюмень</i>), та представниками незнатних родин (досл. „холодних”), між „добрим” та „підлим”	Лю Юань – вождь <i>сюнну</i> – завоював більшу частину регіону Хуанхе та став засновником Раннього Чжао. Війна <i>сюнну</i> з колишніми союзниками <i>цзе</i> та перемога останніх. Вождь <i>цзе</i> – Ші Ле – став засновником Пізнього Чжао. У 317 р. частина цзиньських чиновників

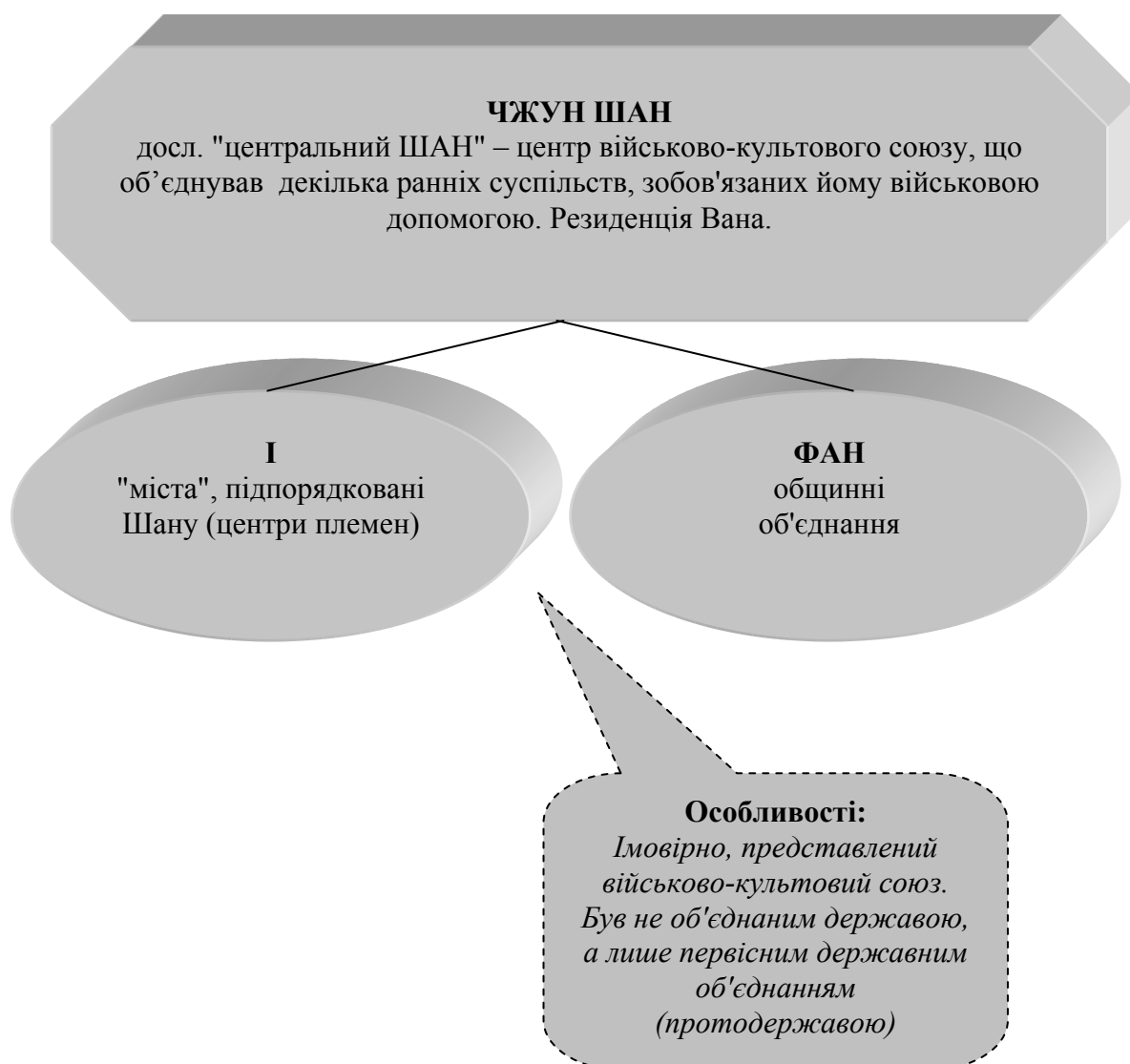
Хронологічні межі періоду	Імператори, династії	Стисла характеристика реформ	Державні зміни в управлінні, основні події
	декілька дрібних держав племен <i>ді, цянів, сяньбійців</i> з роду <i>мююнів</i>	народом	проголошує імператором нової держави Східне Цзінь зі столицею Цзянькань нащадка цзиньської династії Сима Жуя. У 70-х рр. IV ст. – об'єднання Північного Китаю правителем <i>ді</i> Фу Цзянем. У 383 р. – його поразка від війська Східного Цзінь
420-479 рр. 30-ті рр. V ст. 479-502 рр. 502-557 рр. 557-589 рр. середина VI ст.	<p>СУН</p> <p>Північне ВЕЙ Тоба Хун Юань Ке</p> <p>ЦІ</p> <p>ЛЯН Сяо Янь</p> <p>ЧЕНЬ</p> <p>Північне ЧЖОУ Юйвень Тай Північне ЦІ Гао Хуань</p>	<p>Незважаючи на політичну нестабільність, інтенсивного розвитку набуває колонізація та господарчий розвиток Південного Китаю. Правитель <i>Вей</i> Тоба Хун запровадив організацію провінціальної адміністрації та систему чинів за китайським зразком з тією різницею, що посади та титули передавались у спадщину. Він видав низку указів, спрямованих на зміцнення центральної влади та китаїзації сяньбійців. Наступник Тоба Хуна Юань Ке (502-516 рр.) мав могутню державу Вей. Імператор Південно-китайської династії Лян Сяо Янь (502-549 рр.) провів фінансову реформу, змінив мідну монету на залізну. У 549 р. колишній прибічник Гао Хуаня Хоу Цзін учинив заколот, захопив столицю Цзянькань та поклав початок смути, що не припинилась після його загибелі у 552 р.</p>	<p>Після руйнування Східноциньської династії у 420 р. на Півдні виникають та змінюють одна одну чотири нових династії: <i>Сун, Ці, Лян, Чень</i>. На Півдні Китаю сяньбійське плем'я <i>тоба</i> утворює династію <i>Вей</i>. У другій половині V ст. припинились військові дії між північними та південними державами. Обидві сторони перейшли до договірних відносин. З'явилися особливі ритуали прийому посольств та штат чиновників, які його забезпечували. З початку VI ст. відбувається різке поживлення торгівлі на кордонах. З 523 р. – повстання <i>табагачів</i>, які деградували до рівня військових поселень. Чисельні повстання розвалили Північне Вей. У середині VI ст. виникають два нових царства: Північне Ці</p>

Хронологічні межі періоду	Імператори, династії	Стисла характеристика реформ	Державні зміни в управлінні, основні події
		Юйвень Тай створив чітку структуру військового та державного апарату, основою якого була традиційна військово-родова організація кочових племен. Був виданий указ про реставрацію сяньбійських імен та прізвищ чиновників	(столиця – Є), засноване китайсько-сяньбійським полководцем Гао Хуанєм, та Північне Чжоу (столиця – Чаньянь), засноване сяньбійським вождем Юйвень Таєм. У 577 р. Північне Чжоу підкорило Північне Ці
581 р.	СУЙ Ян Цзянь	„Ренесанс” адміністративного апарату епохи Чжоу, його злиття з військовою структурою. Правителі Суй скасували всі сяньбійські укази Юйвень Тая, але найважливіші інститути епохи Північних та Південних династій – надільна система, становий розподіл суспільства, військова структура – збереглися	У 581 р. владу на Півночі захопив полководець Ян Цзянь, який проголосив себе імператором династії Суй. У 589 р. армія Суй завоювала останнє південно-китайське царство Чень та після трьох століть розколу утворила єдину державу

4.3. Державний та суспільний лад давнього Китаю.
Династія Шань-Інь (XVII-XII ст. до н.е.)

4.4. Адміністративно-територіальний устрій Давнього Китаю. Династія Шань-Інь (XVII-XII ст. до н.е.)

4.5. Основні посадові особи та деякі інші категорії у Давньому Китаї.
Період Чжоу (XI ст. – 221 р. до н.е.)

№	Назва	Призначення, посадові функції, статус
1.	<i>Гань Жень</i>	"воїни-щити" – імператорська гвардія
2.	<i>Гун</i>	чиновник (загальна назва, еквівалент - <i>Лі</i>)
3.	<i>Гун Лі</i>	чиновник-наглядач, чиновник, який був посланий збирати податки з підкорених варварів
4.	<i>Гун Чжу</i>	виконувач обов'язків заклинателя
5.	<i>Ді</i>	загальна назва варварів з Півночі
6.	<i>Ду Шуй</i>	посадовець, що контролював будівництво та експлуатацію іригаційних систем
7.	<i>Жень</i>	полонений
8.	<i>Жун</i>	загальна назва варварів із Заходу
9.	<i>І</i>	загальна назва варварів зі Сходу
10.	<i>І Лі</i>	двірська охорона (з варварів)
11.	<i>Лі</i>	чиновник (загальна назва, синонім – <i>Гун</i>) (аристократ-?)
12.	<i>Лю Ші</i>	військовий титул, воєначальник
13.	<i>Мань</i>	загальна назва варварів з Півдня
14.	<i>Ней Ші</i>	"внутрішній секретар" – секретар палацу Вана
15.	<i>Нун Фу</i>	чиновник сільськогосподарських робіт
16.	<i>Си</i>	слуга, піший воїн (посадовець-?)
17.	<i>Си Коу</i>	"завідувач злочинами" – чиновник, що мав поліцейсько-каральні функції
18.	<i>Си Ма</i>	"завідувач кіньми" – відповідав за постачання коней до війська, в подальшому – міністр війни, головнокомандувач, відповідав за правосуддя в армії
19.	<i>Си Ту</i>	наглядач за сільськогосподарськими роботами, лісом, скотарством
20.	<i>Си Ші</i>	"начальник поліції" (суддя у кримінальних справах)
21.	<i>Сюнь</i>	військовополонений для допита, підсудний, полонений працівник
22.	<i>Сянь</i>	"керуючий повітами", провінційний управитель
23.	<i>Тай</i>	"великий" – термін, що визначав вищих чиновників та управителів
24.	<i>Тай Бао</i>	"великий захисник" – посада існувала лише в початковий період династії Західної Чжоу, мав провідну роль в управлінні державою, керував похованням померлого правителя, відіграв неабияку роль при сходженні на престол нового Вана
25.	<i>Тай Цзай</i>	"великий канцлер" – канцлер правителя
26.	<i>Тай Цзун</i>	"великий майстер церемоній" – відповідав за церемонії та релігійні ритуали в палаці, столиці, державі
27.	<i>Тай Чжу</i>	"великий заклинатель", "майстер молитов"
28.	<i>Тай Ші</i>	"великий секретар" – виконував конфіденційні доручення Вана, зберігав заповіт Вана, військовий титул, в окремі періоди був першою особою в уряді Чжоу
29.	<i>Ту Бін</i>	піхотинець, воїн
30.	<i>Ту Юй</i>	піхотинець, воїн (еквівалент – <i>Ту Бін</i>)

№	Назва	Призначення, посадові функції, статус
31.	<i>Ху Чень</i>	"слуга тигра" – начальник особистої охорони правителя
32.	<i>Хун Фу</i>	керуючий громадськими роботами
33.	<i>Цзай</i>	посадовець, що керував палацом імператора, імператорськими майстернями, здійснював нагляд за храмами
34.	<i>Цзоума</i>	"керуючий кіньми", конюх
35.	<i>Цзу Чен</i>	"Цзу" – військо, "Цзу Чен" – солдат, воїн ("Цзу" слід відрізняти від "Дуй" – армія)
36.	<i>Цзюн</i>	правитель області
37.	<i>Цзян Ші</i>	слуга правителя (слід відрізняти від "Си" – слуга)
38.	<i>Ци Фу</i>	міністр війни (еквівалент – „ <i>Си Ма</i> ”), мав повноваження подавляти бунт та розшукувати злочинців, був "пазурами та зубами Вана"
39.	<i>Цин Ші</i>	чиновник палацу (перший міністр-?)
40.	<i>Цоум (Цума)</i>	"той, що підганяє коней", міністр, шостий серед вищих сановників палацу
41.	<i>Чжун Цзай</i>	"великий управитель"
42.	<i>Чжун Ші</i>	секретар
43.	<i>Чу</i>	інтендант
44.	<i>Чу Цзай</i>	інтендант, посадовий титул, який мали як вищі, так і нижчі чиновники
45.	<i>Чу На</i>	еквівалент "Чу"
46.	<i>Шань Фу</i>	"добра людина", розпорядник, управитель
47.	<i>Ші</i>	загальний термін, який мав багато значень, серед яких: чиновник, переписувач, зберігач архіву, бібліотекар, військовий чиновник, воїн, керуючий загоном, керуючий військовим табором, знатна особа та ін.
48.	<i>Ші Ші</i>	начальник охорони палацу (?)
49.	<i>Шу</i>	інтендант (еквівалент "Чу", "Чу На")
50.	<i>Юй</i>	спочатку – керуючий колісницею, воїн колісниці, у період „Весни та Осені” був знатного походження
51.	<i>Юй Ші</i>	керуючий справами (відомством-?)
52.	?	головний придворний ворожбит
53.	?	наглядач за собаками

УВАГА!

Наведений перелік не є повним, але він свідчить про високий рівень розгалуженості двірської системи управління імперії в період Чжоу

**4.6. Основні державні утворення Давнього Китаю
(з найдавніших часів до кінця V ст. до н.е.)**

№	Назва держави	Стисла характеристика, географічне розташування
1.	<i>Вей</i>	Держава, що знаходилась на схід від Чжоу. Мала спільні кордони з державами Чжоу, Цзінь, Ці, Лу, Сун, Чжен. Увійшла до складу Західного Чжоу.
2.	<i>Лай</i>	Держава, що мала спільні кордони з Цзи. Увійшла до складу Західного Чжоу
3.	<i>Лу</i>	Держава, що була розташована в басейні р. Хуай. Центральне місто - Цзюй фу. Увійшла до складу Західного Чжоу.
4.	<i>Сун</i>	Держава, що знаходилась на південному заході від Чжоу. Мала спільні кордони з державами Чжу, Вей, Чжен, У, Чу, Чень. Увійшла до складу Західного Чжоу.
5.	<i>У</i>	"Варварська" держава, була розташована в нижній течії р. Янцзи. Частково перебувала у залежності від іншої держави – Чу. Увійшла до складу Західного Чжоу, крім південних територій. "Варварська" – тобто та, населення якої не належало до складу китайської етнічної спільності "хуанся".
6.	<i>Чень</i>	Невелике державне утворення (царство), що було сусідом держав Чжоу, Чу, Сун, Цай, Чжен. Увійшло до складу Західного Чжоу.
7.	<i>Чжен</i>	Сусідня з Чень невелика держава. Центральне місто – Шанцю. Увійшла до складу Західного Чжоу.
8.	<i>Чжоу</i>	Центральне державне об'єднання, навколо якого формувалась Західна Чжоу. Виникло внаслідок переселення за захід племен <i>чжоу</i> . Міста – Шан, Лоян, Бі, Сіньчжен.
9.	<i>Чжу</i>	"Варварська" держава, розташована на захід від Сун. Увійшла до складу Західного Чжоу.
10.	<i>Чу</i>	Велика "варварська" держава, розташована на південь від Чжоу. Міста – Цзіфу, Боцзюй. Титул правителя – <i>Цзи</i> .
11.	<i>Ці</i>	Держава, що була розташована на північний схід від Чжоу. Мала спільні кордони з державами Цзінь, Вей, Лу, Цзи. Міста – Лінцзи, Айлін. Увійшла до складу Західного Чжоу. Титул правителя – <i>Хоу</i> .
12.	<i>Цай</i>	Невелика держава, що була розташована на південь від Чжоу. Міста – Шанцай, Сін. Увійшла до складу Західного Чжоу.
13.	<i>Цінь</i>	Держава, що була розташована на захід від Чжоу. Охоплювала район первісного розселення племен <i>чжоу</i> (до XII ст. до н.е.). Міста – Юн, Хао. Увійшла до складу Західного Чжоу.
14.	<i>Цзінь</i>	Держава, що була розташована на північ від Чжоу. Міста – Цзі, Цзян, Хань. Увійшла до складу Західного Чжоу. Правителі походили з династії Чжоу

№	Назва держави	Стисла характеристика, географічне розташування
15.	Цзюй	Невелика "варварська" держава, розташована на узбережжі Жовтого моря (сучасна назва). Мала спільні кордони з державами Чжу, Лу, Цзі, У. Увійшла до складу Західного Чжоу.
16.	Цзі	Невелика "варварська" держава, що була розташована у північно-західній частині Китаю.
17.	Шень	Царство знаходилось на півдні сучасної провінції Хенань.
18.	Хань	Царство було розташовано навколо сучасної р. Хань.
19.	Юе	"Варварська" держава на південь від У. Мала спільні кордони з Чу та У. Місто - Гуйцзи.
20.	Янь	"Варварська" держава, розташована на північ від Цзінь. Була заселена шаньжунськими племенами.
<i>Взагалі, джерела згадують про 26 різних державних утворень, які існували у вказаний період</i>		

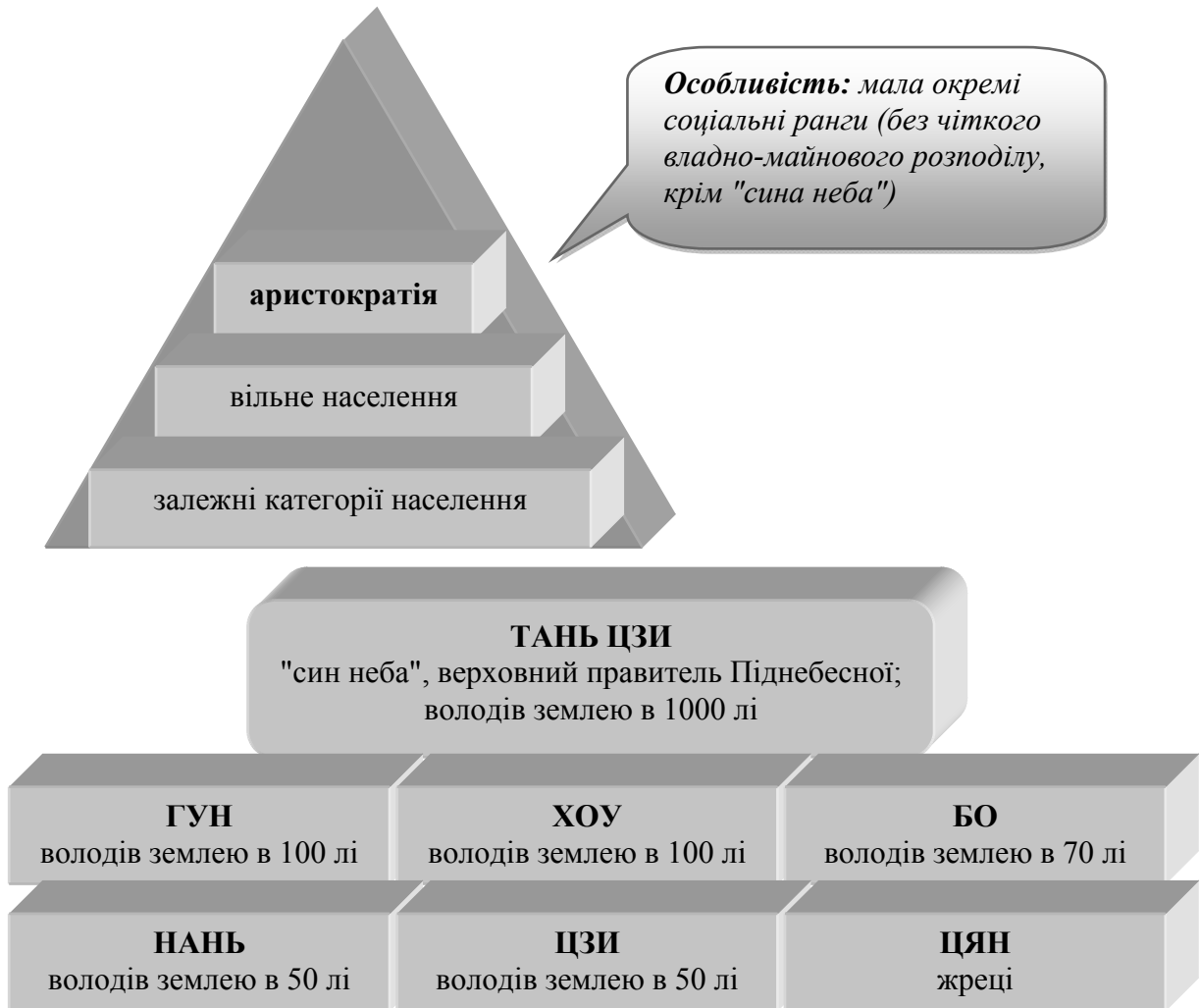
**4.7. Основні державні утворення Давнього Китаю
(V-III ст. до н.е. Період Семи царств)**

№	Назва держави	Стисла характеристика, географічне розташування
1.	<i>Вей</i>	Розташоване у Південному Шаньсі та сусідніх районах Північно-Східної Хенані і Південного Хебея. Столиця – Далян. Одне із центральних царств у цей період. Первісна територія була трохи розширена за рахунок східних районів Чжоу та північних районів Цзінь.
2.	<i>Чжао</i>	Розташоване у Північному Шаньсі та Центральному Хебеї. Столиця – Ханьдань. Царство виникло на півночі від Вей. Складалось з західних регіонів Ці та східних Цзінь.
3.	<i>Хань</i>	Розташоване у Північній Хенані. Столиця – Чжен. Міста – Лоян, Наньян. Одне із центральних царств.
4.	<i>Чу</i>	Розташоване у Хубеї та сусідніх районах Південної Хенані, Західної Аньхої та Північній Хунані. Столиця – Ін. Міста – Шоу Чунь, Чень, Ці, Дуньян, Куайцзі, Чанша та ін. Розширює власні кордони за рахунок завоювання Юе, У, Цзюй.
5.	<i>Ці</i>	Розташоване у Шаньдуні. Столиця – Ліньцзи. Розширює власну територію за рахунок Лай, Сун, Лу, Чжу.
6.	<i>Цінь</i>	Розташоване у Шаньсі. Столиця – Саньян. Розпочинає військову експансію на схід. Походи 230-221 рр. до н.е. завершилися об'єднанням інших шести царств в єдину державу.
7.	<i>Янь</i>	Розташоване у Південному Хебеї. Столиця – Цзі. Розширює власну територію за рахунок Цзінь.

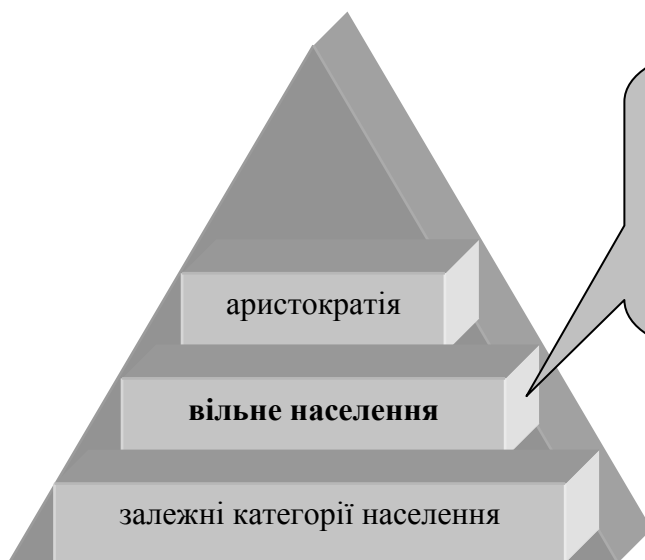
4.8. Особливості державного ладу Західного Чжоу (1122-771 рр. до н.е.)

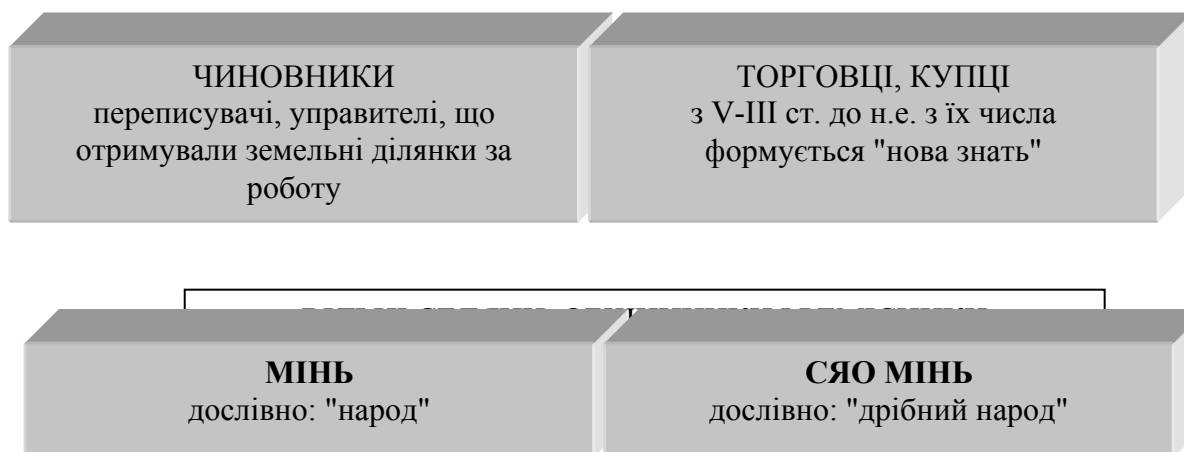
4.9. Суспільний лад Давнього Китаю. Династія Чжоу.
Аристократія (XI ст. – 221 р. до н.е.)

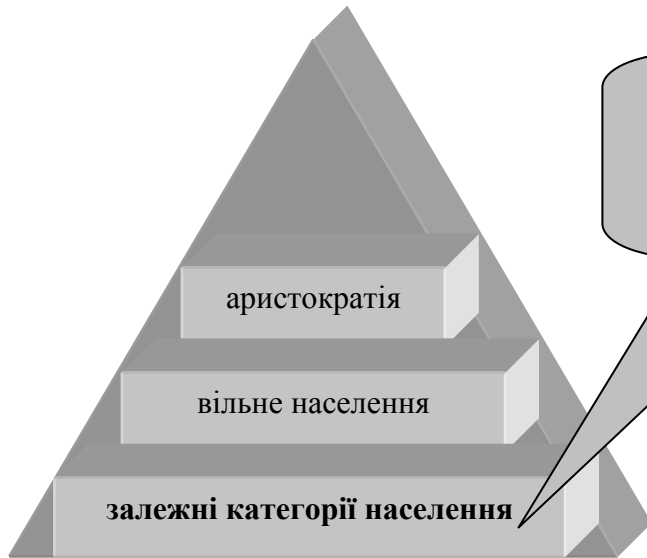
4.10. Суспільний лад Давнього Китаю. Династія Чжоу. Вільне населення (XI ст. – 221 р. до н.е.)

Особливість: найбільш розповсюдженим об'єднанням була Цзун Цзу – патронімія, що складалася з багатьох великих родин, які належали до однієї групи родичів

**4.11. Суспільний лад Давнього Китаю. Династія Чжоу.
Залежні категорії населення (XI ст. – 221 р. до н.е.)**

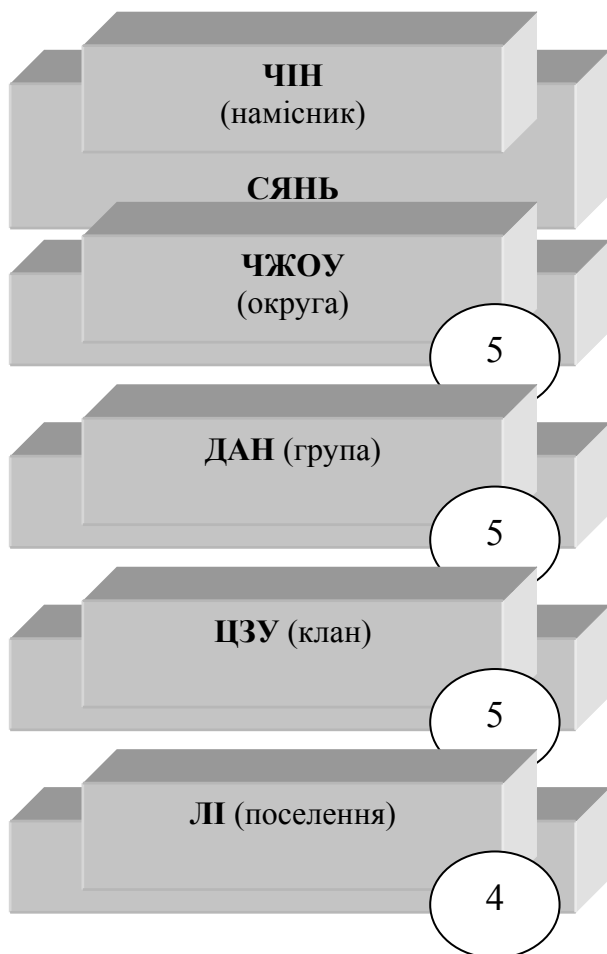
Особливість: підневільні працівники, які поділялись на напівзалежних і рабів

ЛІ або ЧУ
категорії залежних працівників, які втратили свободу, за борги віддавали себе в кабалу

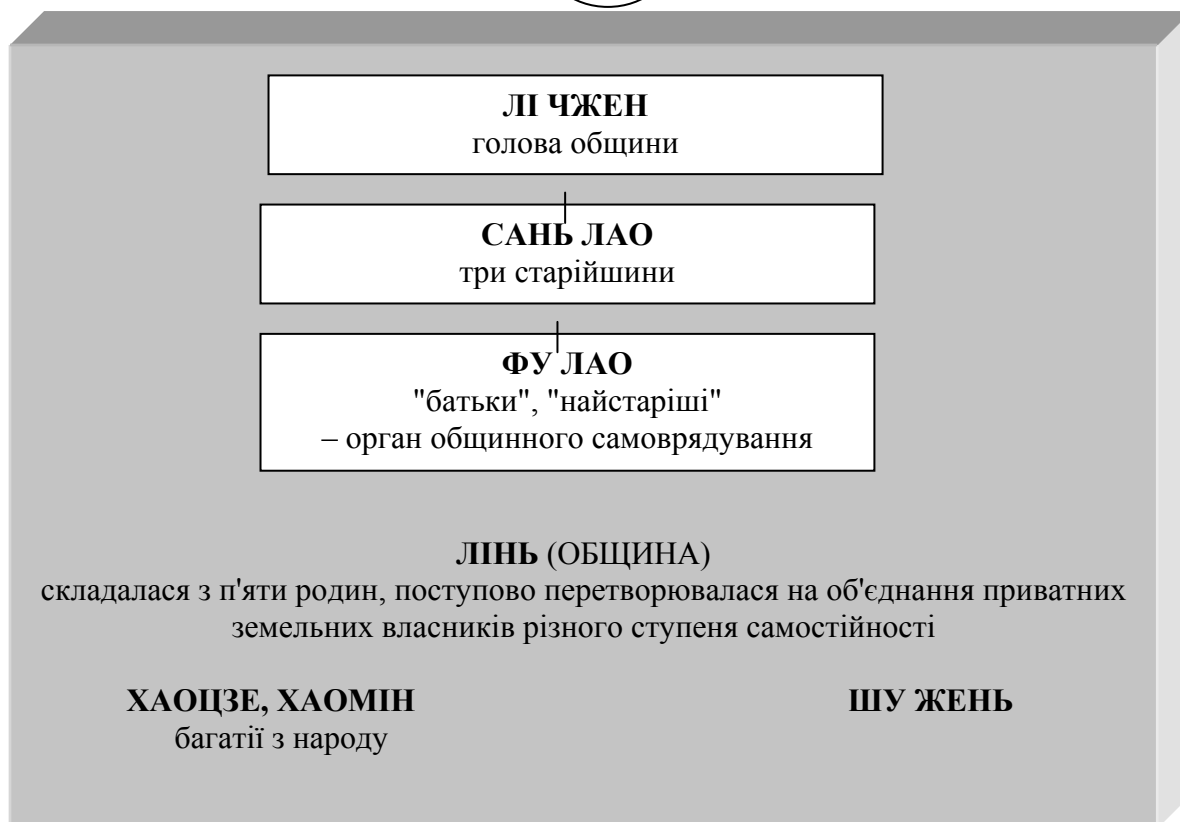
НУ
раби – загальна назва з'являється у період "Ле Го" (VIII-V ст. до н.е.). Раніше раби не мали єдиної назви та розрізнялись залежно від джерела рабства, статі, віку, приналежності державі або особі та за професійним використанням

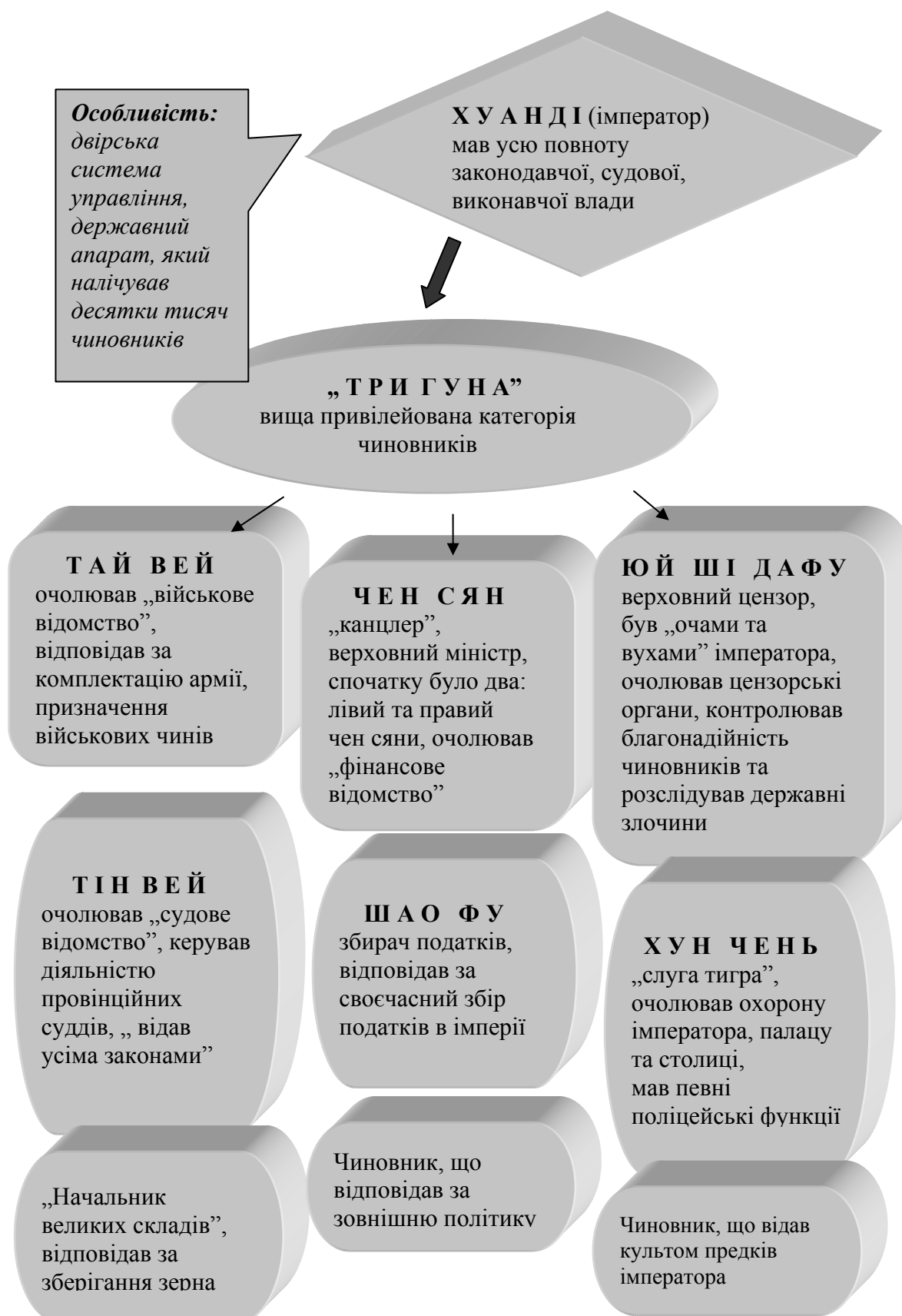
4.12. Устрій князівства Західне Чжоу.

Особливість:
наведений устрій не був абсолютним для усіх частин держави, бо залежав від місцевих особливостей. Потребує додаткового дослідження

4.13. Державний лад імперії Цінь (221-207рр. до н.е.)

4.14. Реформи Шан Яна

ШАН
ЯН

У 359-348 рр. до н.е. – державний діяч, головний радник імператора. Провів реформи, що підсилили централізацію держави. Був одним із засновників філософської школи легістів, які ставили вище над усе державний закон. Суворе дотримання законів вважалося найпершою умовою порядку в державі

Набуло законодавчого оформлення право приватної власності на землю. Офіційно дозволені купівля-продаж землі. Узаконені застава землі та оренда землі. Скасовано обмеження розміру земельних володінь. Запроваджено пільгові умови з обробки нових земель

Впроваджувалось примусове дроблення великих патріархальних родин

Запроваджено 20 ступенів цивільних рангів знатності за майновою ознакою, з обов'язковим урахуванням військових заслуг. Пізніше ці ранги стали об'єктом купівлі-продажу. Перші 8 рангів могли мати прості люди, які отримували їх залежно від віку та соціально-шлюбного стану, за заслуги та шляхом купівлі. Ранги з 9-го по 20-й були рангами чиновників та давались за службу та заслуги. Лише тільки особи, що належали до вищих 19-го та 20-го рангів, мали право стягувати податки на свою користь з селян пожалуваних їм територій. Ознак цивільної влади вони не мали

Було запроваджено єдину систему адміністративно-територіального устрою з розподілом держави на адміністративні округи (сянь). Вони в свою чергу поділялись на більш дрібні одиниці, що складались із груп з п'яти або десяти сімей. Такі сім'ї були пов'язані круговою запорукою, коли у випадку провини одного покарання несли усі члени групи

Податки стягувались виходячи з кількості землі, що оброблялась, а не з кількості врожаю. Після смерті голови "великої родини" їх починали стягувати в подвійному або потрійному розмірі – залежно від кількості братів, що жили разом

Було заборонено кровну помсту

Розроблено низку законів про рабів, що склали додатковий резерв робочої сили

Відбулась уніфікація мір довжини, ваги, об'єму. Була проведена грошова реформа

Військова реформа: переозброєння армії з використанням досвіду кочових племен, запровадження кавалерії замість бойових колісниць, використання залізної зброї, введення суворої дисципліни з круговою запорукою

Позбавлення старої знаті усіх привілеїв, усунення її від влади

4.15. Реформи імперії Хань. Реформи Лю Бана
(207 р. до н.е. – 220 р. н.е.)

4.16. Реформи імператора У Ді (140-87 рр. до н. е.)

Введення суворих законів: перетворення на рабів членів сімей страчених злочинців, таврування рабів, спадковість державного рабства, збільшення кількості приватних рабів

Остаточна ліквідація суверенності *ванів*

Збільшення державного апарату до 130 тисяч чиновників. У 136 р. – введення для них екзаменаційної системи з присвоєнням різних ступенів (рангів)

Введення державної монополії на виробництво заліза, вина, солі, карбування монети

Адміністративно-територіальна реформа

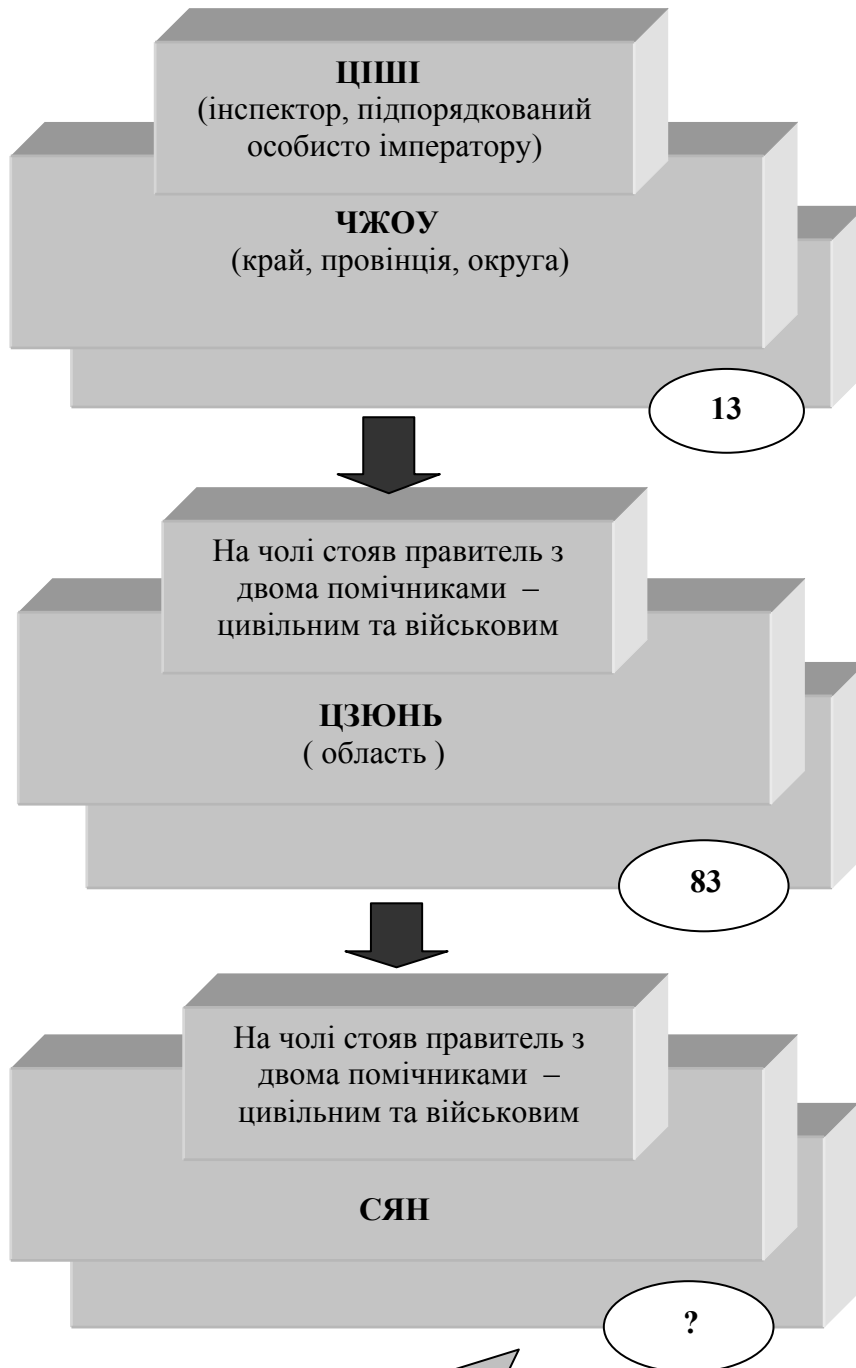
Скасування принизливих заборон, що були спрямовані проти „нетитулованої” знаті

Для боротьби з кочовими племенами реформовано армію

4.17. Реформи Ван Мана (1-5 рр. н.е.)

4.18. Державний лад імперії Хань. Місцеві органи управління

Особливість: структура центрального державного апарату залишалась старою

4.19. Реформи імперії Тоба Хун. Північне Вей (70-80-ті рр. V ст.)

485 р. – едикт про нову систему землекористування (крім спадкової ділянки при садибі родина могла отримати тимчасову ділянку для вирощування зернових культур)

487 р. – всі податки направлялись до державної скарбниці (раніше місцеві чиновники забирали собі, скільки хотіли)

494 р. – запровадження аристократичної ієрархії за південно-китайським зразком. Вища знать – „Чотири фамілії” („вісім родів *тоба*”), нижча – „вісім фамілій” з числа китайської знаті. Ранги знатності були спадковими. Шлюби дозволялись лише між рівними. Заохочувались шлюби між сяньбійцями та китайцями

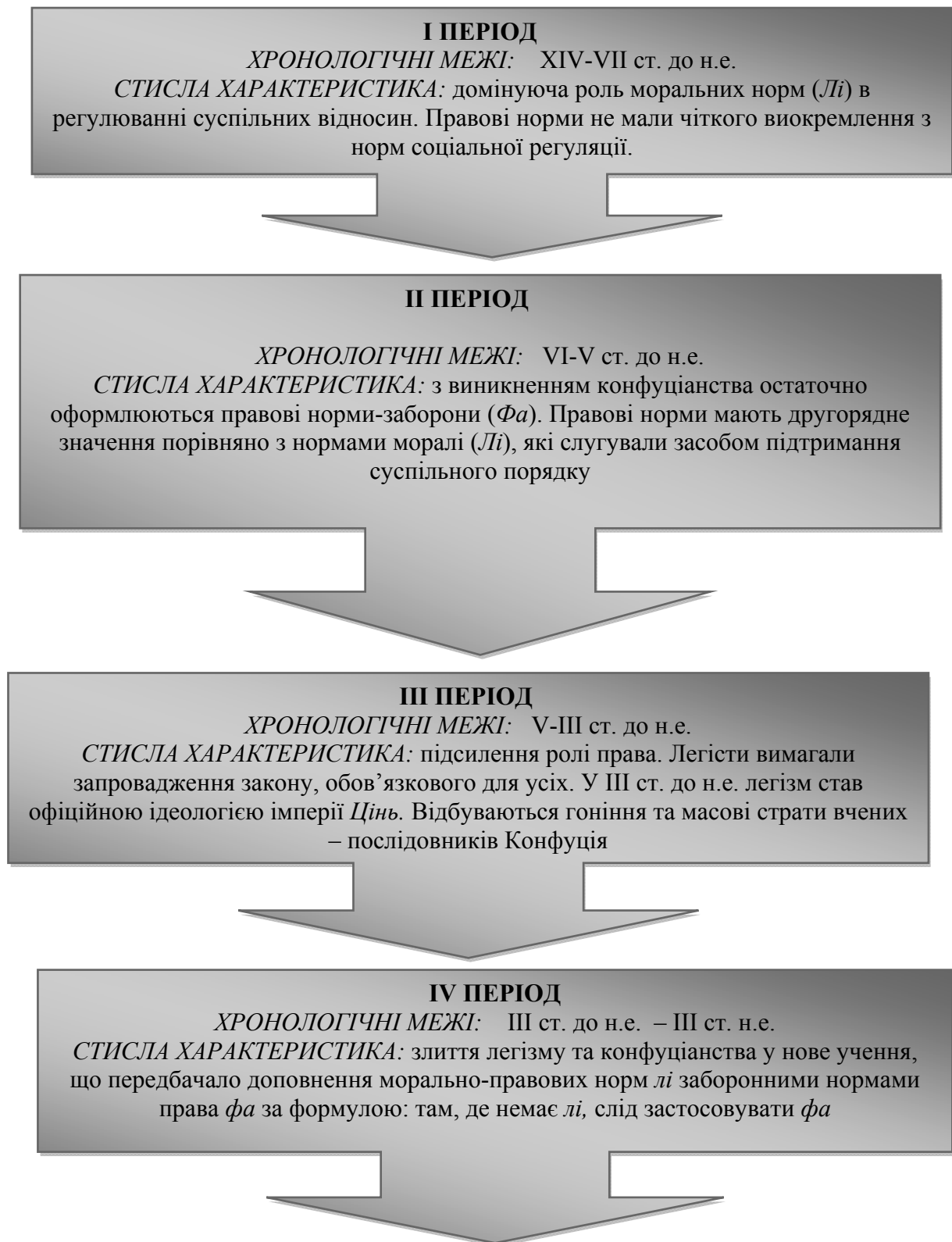
494 р. – перенесення столиці до м. Лоян

Указ про ранги знатності тільки сприяв загостренню протиріч між табгачами (тоба) та китайцями, що призвело до повстання у 523 р. сяньбійських гарнізонів, розташованих на північних кордонах. Чисельні повстання та міжусобні війни поклали кінець Північному Вей.

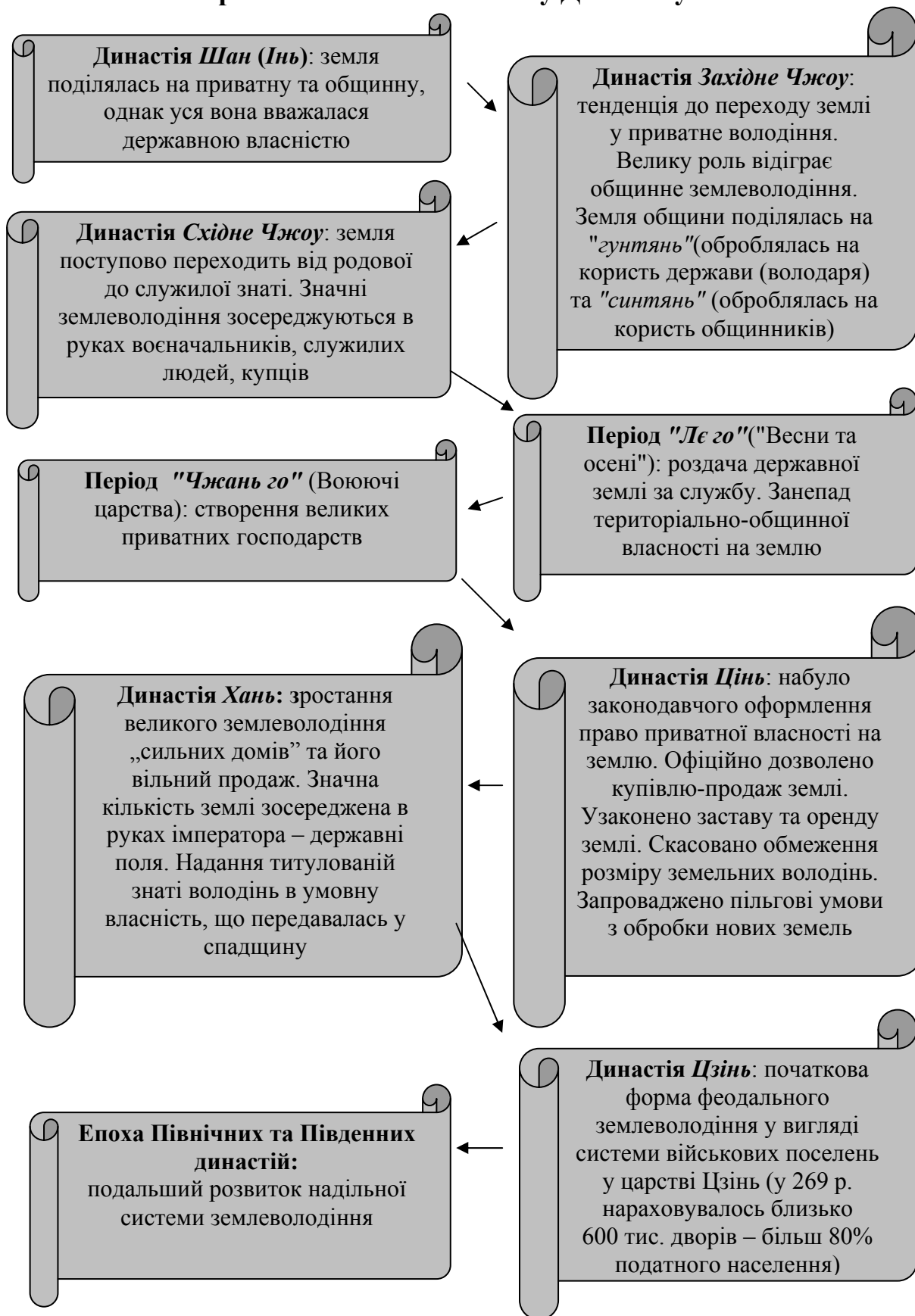
4.20. Основні джерела права Давнього Китаю

№	Назва, кількість статей	Автор	Держава	Коротка характеристика	Період
1.	Укладання про покарання <i>Фусін</i> – (3 тис. статей)	Чжоу Дуван	<i>Шан (Інь)</i>	Джерело не зберіглося. Його згадує історик Сима Цянь (II-I ст. до н.е.)	X ст. до н. е.
2.	Закон про земельний податок	?	<i>Лу</i>	Закріпив ліквідацію общинного землеволодіння та затвердив приватну власність на землю	VI ст. до н. е.
3.	Закони на <i>дін</i> (на тринозі)	?	<i>Чжен</i>	Закони були відлиті на тринозі	536 р. до н. е.
4.	Бамбукові закони	Ден Сі	<i>Чжен</i>	Закони записані на бамбукових дощечках	VI ст. до н. е.
5.	Закони Цзінь	Фань Сюаньцзи	<i>Цзінь</i>	Закони були відлиті на тринозі	513 р. до н. е.
6.	Книга законів <i>Фацзін</i> (6 глав)	Лі Куй	<i>Вей</i>	Звід законів про злочини та покарання. Став основою для подальшої кодифікації права. Шість глав: 1. Закони про злодіїв. 2. Закони про розбійників. 3. Закони про арешт. 4. Закони про піймання. 5. Закони різні. 6. Закони про визначення покарання	424-387 рр. до н.е.
7.	Книга законів	Шан Ян	<i>Цін</i>	Звід законів на основі Лі Куя. Автор перейменував глави у настанови	III ст. до н.е.
8.	Настанови у дев'яти главах	Цін Шіхуан	<i>Хань</i>	Звід законів на основі Лі Куя та Шан Яна. Додав три глави (про самовільні дозволи; про конюшні та склади; про двори та шлюби)	III-II ст. до н.е.

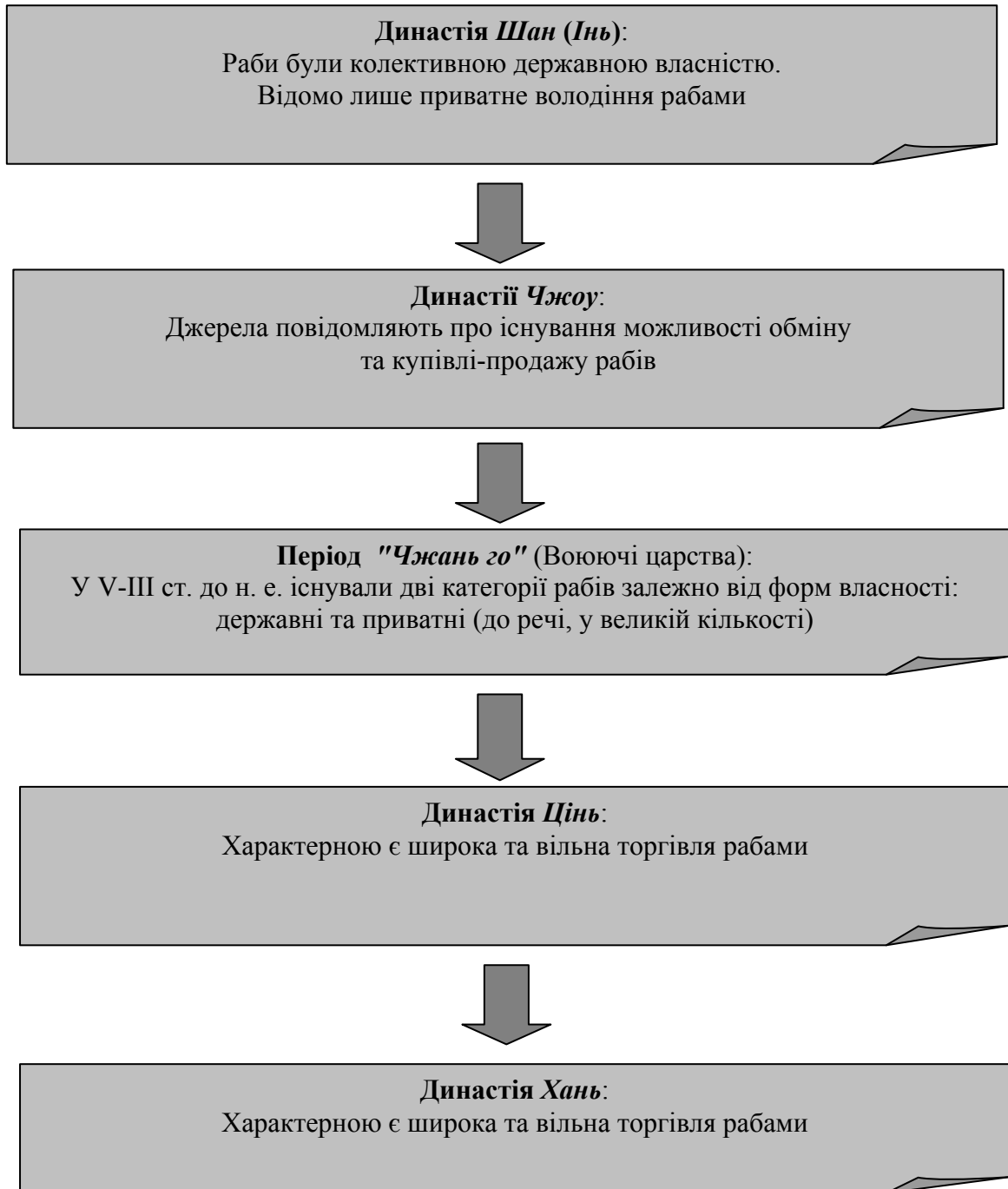
4.21. Періодизація розвитку права Давнього Китаю

4.22. Право власності на землю у Давньому Китаї

4.23. Розвиток права власності на рабів Давнього Китаю

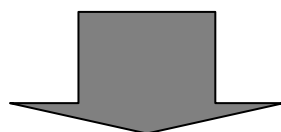

Протягом 9-12 рр. н.е. Ван Ман намагався затримати розвиток приватного рабоволодіння, проголосив усіх рабів приватно залежними та заборонив работоргівлю

4.24. Розвиток договірної права Давнього Китаю

4.25. Злочини у Давньому Китаї

Державні злочини
(зрада імператору, повстання, бунт та ін.)

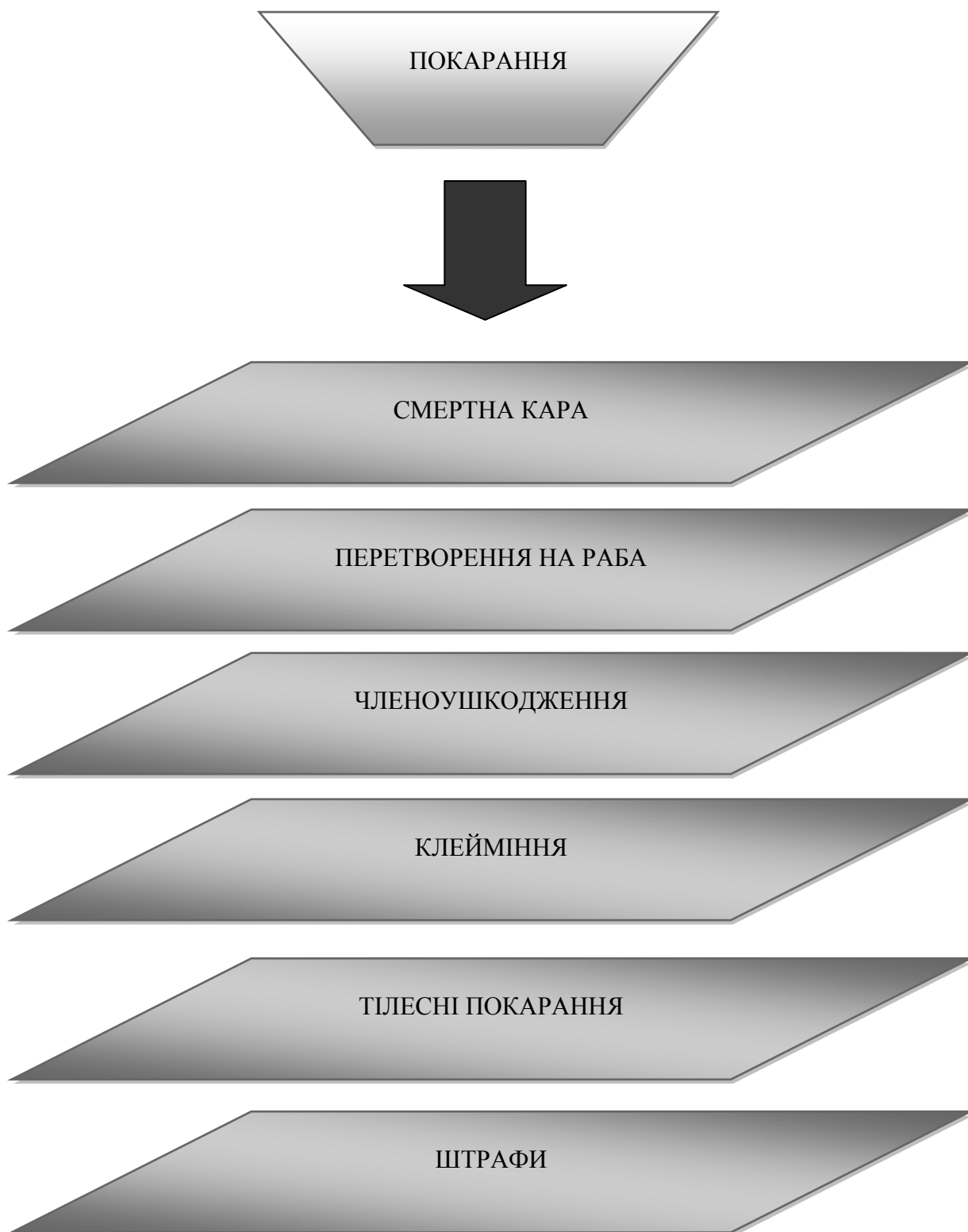
Злочини проти власності
(крадіжка, пограбування, крадіжка храмового, державного майна)

Злочини проти особи
(вбивство, зґвалтування, нанесення тілесних ушкоджень)

Посадові злочини
(відповідальність чиновників, «що скоїли помилку», та ін.)

Військові злочини
(дезертирство, нешанобливе ставлення до керівника)

4.27. Покарання у Давньому Китаї

Контрольні запитання

1. Назвіть основні періоди розвитку держави у Давньому Китаї.
2. Визначте державний та суспільний лад давнього Китаю. Династія Шань-Інь.
3. Дайте характеристику адміністративно-територіальному устрою Давнього Китаю династії Шань-Інь.
4. Якими були основні групи населення у період династії Чжоу?
5. Визначте державний лад імперії Цінь.
6. Дайте характеристику реформам імператора У Ді.
7. В чому полягали особливості реформ Шан Яна?
8. Дайте характеристику реформам Ван Мана.
9. Визначте структуру права Давнього Китаю.

Розділ 5. ДЕРЖАВИ І ПРАВО ДАВНЬОЇ ІНДІЇ

Загальна характеристика

Історія виникнення та оформлення державно-правових інститутів Давньої Індії є невід'ємною складовою курсу історії держави і права зарубіжних країн. Актуальність вивчення давньої індійської історії обумовлена фрагментарним розкриттям даної теми у сучасних підручниках та навчальних посібниках з історії держави і права, у яких часто ця історія позбавлена регіональної забарвленості, самотності, зведена до вивчення імперії Маур'їв та законів Ману та є уніфікованого з історією інших перших цивілізацій.

Автор, використовуючи універсальну форму подання структурно-логічних схем та таблиць, намагався зосередити увагу на особливостях генезису та подальшого розвитку унікальних державно-правових інститутів, які існували на межі IV-III тис. на півострові Індостан.

Висвітлення проблемних аспектів розвитку суспільного ладу, державних органів та правової регуляції країн Давньої Індії зроблено з акцентом на історичних персоналіях, специфічних органах управління, унікальних релігійно-правових джерелах.

Відповідно до ранньобуддійських творів у роки життя Будд у Північній Індії існувало 16 *махаджанпад* (великих країн) – *Анга*, *Магадха*, *Касі (Каши)*, *Косала (Кошала)*, *Ваджі (Бриджі)*, *Малла*, *Чеді*, *Вамса (Ватса)*, *Куру*, *Панчала*, *Мачча (Матс'я)*, *Сурасена (Шурасена)*, *Ассака (Ашмака)*, *Аванті*, *Ганд-хара*, *Камбоджа*. Наведений список не включав в повному обсязі держави Північної Індії, а лише великі й могутні. В династичних списках пуран (*пуранах*) ця кількість налічувала 175 держав!

Провідною політичною силою Північної Індії, центром об'єднання держав була Магадха. Більшість свідчень про ранню історію Магадхи міститься у джерелах, час створення яких визначається дуже приблизно. Точно датовано пам'ятники тільки починаючи з III ст. до н.е.

Давня Магадха (територія сучасного Південного Біхара) займала дуже вигідне становище. Її річки були зручними для судноплавства та використання в іригації. Найдавнішою столицею була Раджагриха (Гіріббаджа – Гірська фортеця).

На противагу долині р. Ганг, де у боротьбі за гегемонію Магадхі вдалося стати центром об'єднання, Північно-Західна Індія являла собою конгломерат невеликих державних і племінних утворень. Ця частина Індостану відрізнялася від інших районів своїми традиціями, культурою, економічним та політичним розвитком. Неоднорідним був і етнічний склад населення – поруч із індоарійськими народами тут мешкали іраномовні племена.

Наприкінці VI ст. до н.е. ряд областей Північно-Західної Індії був захоплений ахеменидськими царями.

Проблемним питанням залишається визначення державного та суспільного ладу Хараппської цивілізації. За браком джерел дослідити вищеназвані інститути є, на жаль, неможливим.

5.1. Періодизація староіндійської цивілізації

№	Назва періоду	Хронологічні межі	Коротка характеристика	Основні державні утворення
1.	Індський (Хараппський, Доведійський)	XXIII-XVIII ст. до н.е.	Виникнення та існування найдавнішої відомої цивілізації в долині річки Інд	Міста-держави <i>Амри, Калибанган, Кот-Диджи, Нал-Нундара, Лотхал, Мергарх, Мохенджо-Даро, Наушаро, Пирак, Хаапна, Чанху-Даро</i>
2.	Ведійський	XIII-VII ст. до н.е.	Період розселення арійських племен в Північній Індії та зародження цивілізації в басейні річки Ганг	<i>Панчала, Відеха, Каші, Кошала, Анга, Магадха, Ванга, Малава, Матс'я, Куру, Андхра, Дравіда, Сіндху</i>
3.	Буддійський (Магадхо-Маурійський)	VI-III ст. до н.е.	Період виникнення та поширення буддизму. Економічний розквіт давніх державних утворень та території Індії	<i>Магадха, Куру, Панчала, Анга, Каші, Ватса, Вріджи, Чеді, Аванті, Асмака, Андхра, Керала, Панд'я, Човола, Матс'я, Ар'яварта, Сураштра, Калінга, Мауеса, Деметрія</i>
4.	Класичний (Кушано-Гуптський)	II ст. до н.е. – V ст. н.е.	Доба найвищого соціально-економічного піднесення давньоіндійського суспільства. Період дроблення варн на касту	<i>Андраха, Вакатака, Кадамба, Ганга, Чвола, Гупт, Кушанське царство, Калінга, Паллава, Віндх'я, Керала (Чера), Панд'я</i>

5.2. Правителі Магадхи. Буддійський період. IV-III ст. до н.е.

№	Ім'я	Роки правління	Основні події
1	Бімбісара	544-493 рр. до н.е.	Підкорив сусідню державу <i>Анга</i> , мав союзників з царських домів <i>Кошали, Війшали, Мандри</i> . Одружився на доньці правителя <i>Кошали</i> та отримав поселення <i>Касі (Каші)</i> . Підтримував дружні стосунки з правителями <i>Уджаяні</i> та царем <i>Такілі</i> Пушкарасаріном (Пуннасаті). Мав зв'язки з державою <i>Гандхара</i> (сучасна територія Камбоджі)
2	Аджаташастру (син Бімбісари)	493-461 рр. до н.е.	Підсилив <i>Магадху</i> , одружився на доньці <i>Прасенеджита</i> , правителя <i>Кошали</i> . Воював з <i>лічихавами</i> (народ, що мешкав на північ від <i>Магадхи</i> . Столиця – <i>Вейшала</i>). Причина – спір за торгове портове місто на р. <i>Ганг</i> . Збудував фортецю <i>Паталігаму</i> . Мав союз з <i>маллами</i> . Війна тривала 16 років. Збільшив територію у 1,5 рази
3	Удаін	461-445 рр. до н.е.	Головною ворожою державою мав <i>Аванті</i> . Переніс столицю у місто <i>Паталіпутру</i> (попередня столиця – <i>Раджаріха</i> на р. <i>Ганг</i>)
4.	Ануруддха і Мунда	445-437 рр. до н.е.	
5.	Нагадасака	437-413 рр. до н. е.	

5.3. Правителі Магадхи. Буддійський період. IV-III ст. до н.е. (продовження)

№	Ім'я	Роки правління	Основні події
6.	Шішунага (засновник нової династії)	413-395 рр. до н.е.	Підкорив державу Аванті, розповсюдив свою владу на більшу частину Східної Індії
7.	Калашока (Калаварна)	395-367 рр. до н.е.	
8.	Сини Калашоки	367-345 рр. до н.е.	
9.	Правителі династії Нандів , засновник- Уграсена (Нанда, антич. – Аграмес)	345-? рр. до н. е.	Нова династія походженням з варни <i>шудр</i> призвела до загострення внутрішніх відносин. Пріоритет на військову могутність та збільшення скарбниці. Активна зовнішня політика стосовно підкорення сусідніх областей. Зниження впливу кшатрійських родів. Розширення території на південь. Захоплення <i>Калінги</i>
10.	Сини Уграсени (ост. – Дхана)	?-317 рр. до н.е.	Був усунутий від влади Чандрагуптою

5.4. Правителі династії Маур'їв

№	Ім'я	Роки правління	Основні події
1.	Чандрагупта (грец. Сандрокотт)	317-293 рр. до н.е.	Почав боротьбу з греко-македонцями та династією Нандів. Приблизно з 326 по 314 рр. до н.е. захопив володіння Парватакі (грец. – Пора), якого було вбито Евдемоном – македонським сатрапом у 317 р. до н.е. Воював із Селевком Діадохом, який прагнув захопити землі на схід від Інду, приєднав <i>Парапамісади, Арахосію, Гедросію</i> . Уклав із династією Селевкідів шлюбний союз (приблизно 303 – поч. 302 рр. до н.е.)
2.	Біндусара (варіанти: Амітрогхата, Амітрохата)	293-268 рр. до н.е.	Від античних авторів дістав прізвисько „вбивця ворогів” – йдеться про придушення повстань у <i>Таксилі</i> та гірських районах північної Індії, а також боротьбу за владу між царевичами. Дипломатичні контакти з Антиохом Селевкідом. Продовжив політику Чандрагупти з розширення стосунків із країнами Заходу
3.	Ашока (Піядасі, син Біндуссари)	268-232(1) рр. до н.е.	Розширив кордони держави від сучасного Кашміру до Майстра, від областей сучасного Афганістану до Бенгальської затоки. Був послідовником Будди. Спочатку відісланий Біндусарою управляти західною провінцією <i>Аванті</i> з центром Уджаяні. Придушив повстання у <i>Такшашілі</i> . Після смерті батька повернувся у столицю та у боротьбі з братами захопив трон. На 8-му році правління підкорив державу <i>Калінга</i>
4.	Дашаратха (онук Ашоки)		

5.5. Правителі Шунга і Канва

№	Ім'я	Роки правління	Основні події
5.	<p>Пуш'ямітра</p> <p>Агнімітра</p> <p>Васуджтьєштха</p> <p>Васумітра</p> <p>Васумітра</p> <p>Андхрака</p> <p>Пулиндака</p> <p>Гкхоша</p> <p>Ваджрамитра</p> <p>Бхагавата</p> <p>Девабхути</p>	<p>180-151 рр. до н.е.</p> <p>149-141 рр. до н.е.</p> <p>141-131 рр. до н.е.</p> <p>131-124 рр. до н.е.</p> <p>124-122 рр. до н.е.</p> <p>124-122 рр. до н.е.</p> <p>122-119 рр. до н.е.</p> <p>–</p> <p>–</p> <p>–</p> <p>83-73 рр. до н.е.</p>	<p>держава Шунгів існувала приблизно в 185-73 до н.е. на сході Індії. Виникла після падіння Імперії Маур'їв. Столицею держави була Паталипутра.</p> <p>Засновник нової династії <i>Шунга</i> знищив останнього Маур'ю Брідхатху.</p> <p>Пушьямітра Шунга був правовірним браміном. Був противником буддизму і відомий жорстокими переслідуваннями. Пушьямітра Шунга зруйнував 84 тисячі буддійських ступ, побудованих Ашокою, і винагороджував за вбивства буддійських ченців.</p> <p>Буддійські монастирі переобладнувалися в індійські храми, зокрема в таких місцях, як Наланда, Бодхгая, Сарнатг і Матхура</p>
2.	<p>Васудева</p> <p>Бхумімітра</p> <p>Нараяна</p> <p>Сусарман</p>	<p>75-66 рр. до н.е.</p> <p>66-52 рр. до н.е.</p> <p>52-40 рр. до н.е.</p> <p>40-26 рр. до н.е.</p>	<p>Династія Канва – династія, яка правила царством Магадха в Східній Індії після падіння династії Шунга. Період правління династії Канва припав на 75-26 роки до н. е. Першим правителем династії був цар Васудева, що позбавив престолу останнього правителя шунгів в 75 році до н.е. правителі династії, дозволили Шунгам правити в віддалених землях своїх колишніх володінь. За майже півстоліття правління, на престолі змінилося чотири правителі. Кінець періоду правління Канва поклали прийшли з півдня <i>Сатавахани</i></p>

5.6. Правителі династії Гуптів

	Ім'я	Роки правління	Основні події
1.	Шрі-Гупта	275-300 рр. до н.е.	<p>держава в Індії під керівництвом династії <i>Гупта</i>, існувала в IV-VI століттях. Походження Гуптів: ймовірна батьківщина – схід Уттар-Прадеш або область Магадха. Чандрагупта I, прийняв титул «царя царів» після шлюбу зі спадкоємицею могутнього клану ліччхавів. Центр володінь – Праяге (суч. Аллахабад).</p> <p>Самудрагупта переніс столицю до підкореної ним Паталипутри. Він не завжди приєднував завойовані території (особливо на півдні), вважав розумним зберігати номінальну владу повалених правителів.</p> <p>Чандрагупта II завдав вирішального удару по Західним Кшатрапам з Уджайна. Держава Гуптів була слабо централізованою. Провінції (<i>деша, бхукті</i>) на чолі з родичами імператора або довіреними воєначальниками (<i>кумараматьяс</i>) поділялися на округи (<i>прадеш, вісайя</i>), якими керувала місцева рада. Значну частину посад передавали з покоління в покоління.</p> <p>Спадкоємцям Чандрагупти II довелося протистояти вторгненню кочових племен з півночі – білих гунів-ефталітів. Міжусобні чвари у правлячій династії. До середини VI ст. володіння Гуптів скоротилися в кілька разів. Весь північ Індії був окупований ефталітами</p>
2.	Гхатоткачагупта	300-320 рр. до н.е.	
3.	Чандрагупта I	320-350 рр. до н.е.	
4.	Самудрагупта	350-376 рр. до н.е.	
5.	Чандрагупта II	376-415 рр. до н.е.	
6.	Кумарагупта I	415-455 рр. до н.е.	
7.	Скандагупта	455-470 рр. до н.е.	
8.	Кумарагупта II	470-475 рр. до н.е.	
9.	Будхагупта	475-500 рр. до н.е.	
10.	Вайньягупта	500-515 рр. до н.е.	
11.	Нарасимхагупта	515-530 рр. до н.е.	
12.	Кумарагупта III	530-540 рр. до н.е.	
13.	Вишнугупта	540-550 рр. до н.е.	

5.7. Харапська цивілізація. Особливості державного та суспільного ладу

ХАРАКТЕРИСТИКА ГОСПОДАРСТВА

Були розвинені монументальне будівництво, металургія бронзи, дрібна скульптура. У зародку перебували приватновласницькі відносини, а в основі сільського господарства лежало іригаційне землеробство. У Мохенджо-Даро були виявлені чи не перші відомі археологам громадські туалети, а також система міської каналізації. Висока роль іригаційної системи в житті обумовлювала потребу у добре організованому інституті влади

ДЕРЖАВНИЙ ЛАД

номові міста держави: Мохенджо-Даро, Хараппа, Калібанган, Рупар, Лотхал, Рангпур, Мортугай (поселення на р. Амудар'я) – всього 1000 поселень! Поселення харапської культури склалися з цитаделі і нижнього міста, відрізнялися ретельним плануванням, наявністю каналізаційної структури і фортифікації.

СУСПІЛЬНИЙ ЛАД

- *майнова та соціальна диференціація;*
- *наявність професіоналізації ремісників;*
- *велика кількість підневільних працівників;*
- *сильна адміністрація*

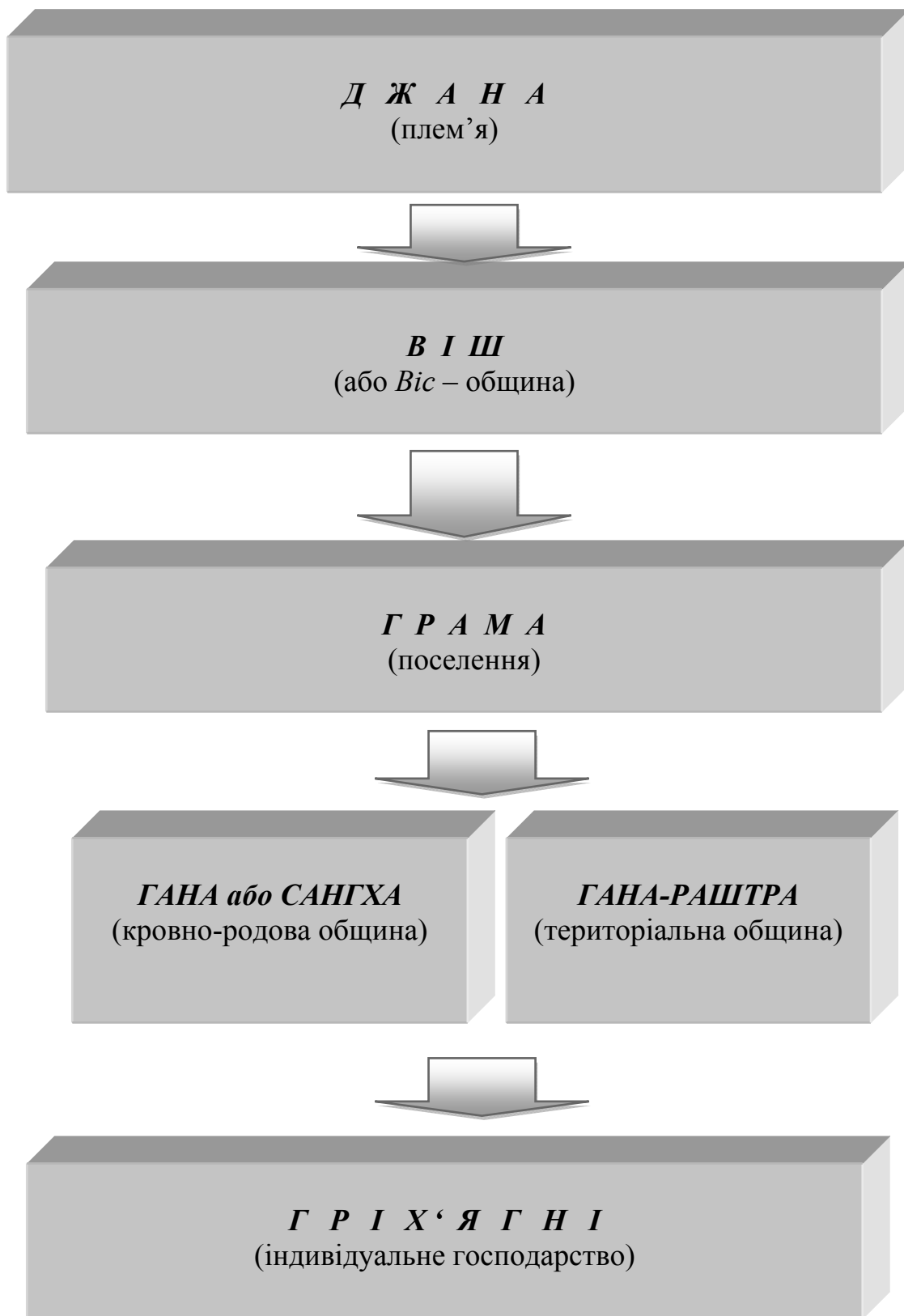
ПРИЧИНИ ЗАНЕПАДУ:

- *чітко не встановлені;*
- *були миттєвими(Мохенджо-Даро проіснував до XVIII ст. до н.е., Лотхал – до XVI-XV ст. до н.е., Калібанган – до XIII-XII ст. до н.е.);*
- *головна причина – зовнішня агресія аріїв?*

5.8. Суспільний лад Давньої Індії

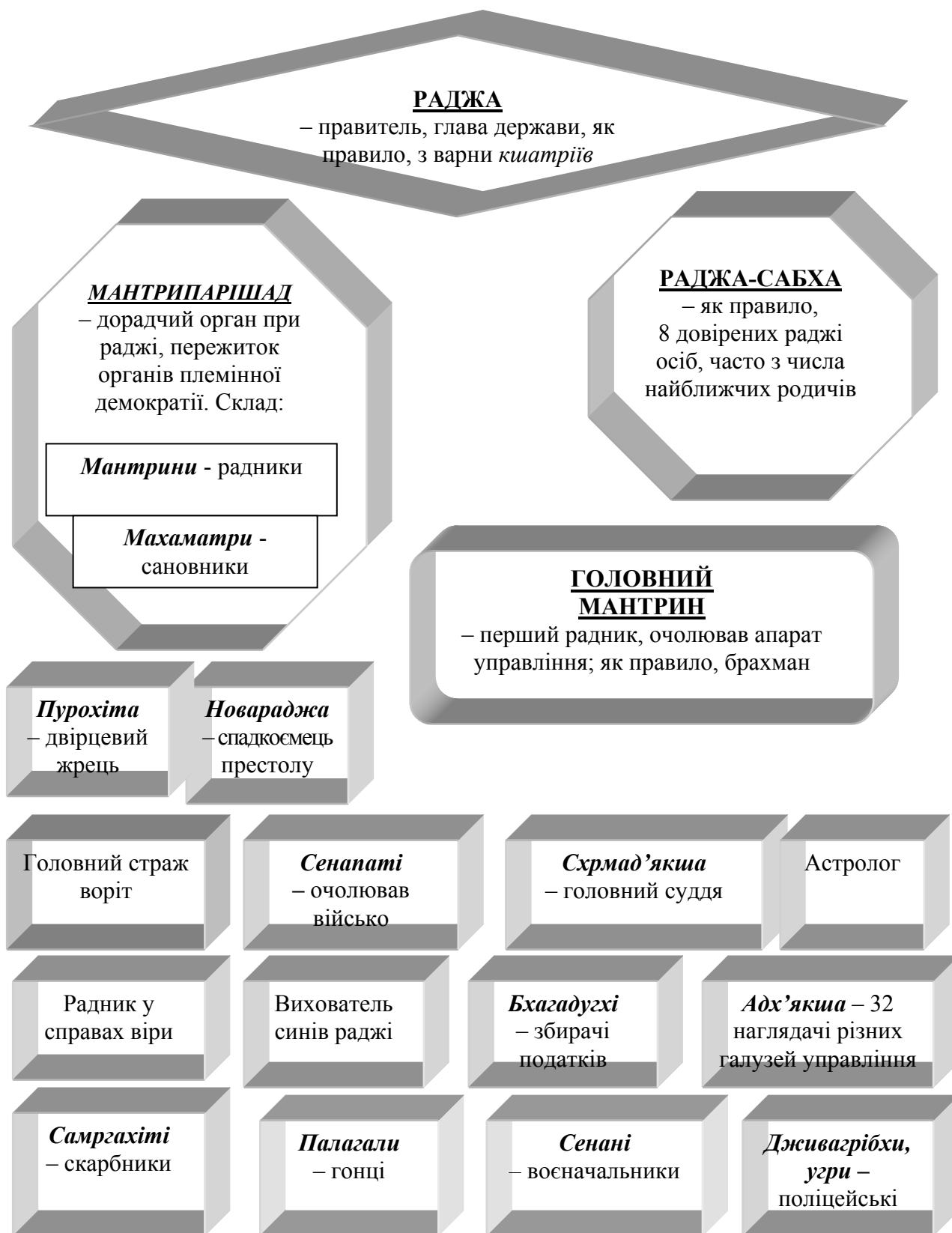
5.9. Племінна структура давньоіндійського суспільства

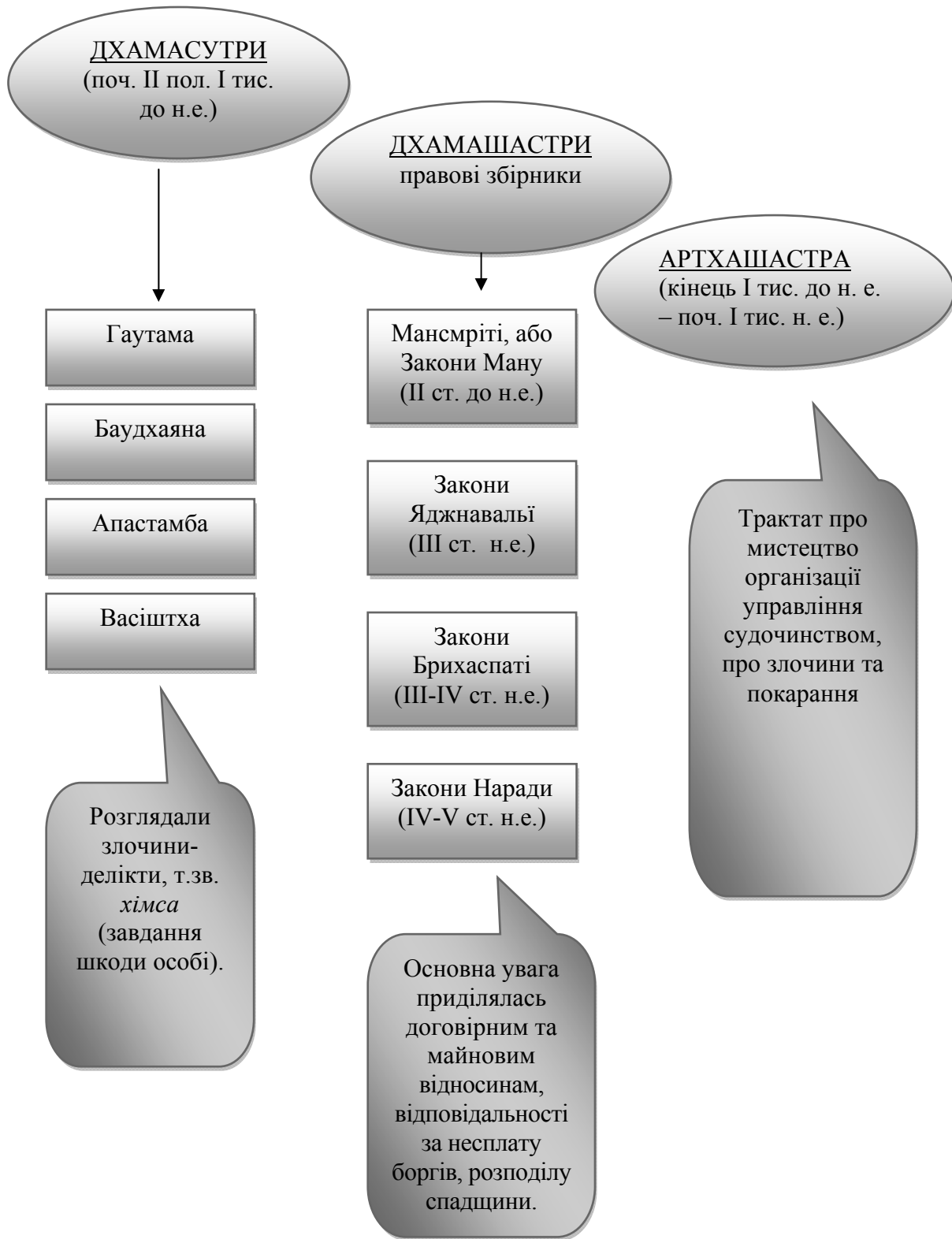
5.10. Військова демократія у Ведійський період

5.11. Державний лад імперії Маур'їв

5.12. Право Давньої Індії

Контрольні запитання

1. Назвіть основні періоди розвитку держав у Давній Індії.
2. Визначте державний та суспільний лад Давньої Індії.
3. Дайте характеристику общинному ладу Давньої Індії.
4. Якими були основні суспільні групи населення у період імперії Маур'їв?
5. Визначте державний лад імперії Маур'їв.
6. Дайте характеристику джерелам права Давньої Індії.
7. В чому полягали особливості Хараппської цивілізації?
8. Дайте характеристику Ведійському періоду Давньої Індії.
9. Визначте структуру права Давньої Індії.

ЛІТЕРАТУРА

Підручники:

1. Батыр К.И. История государства и права зарубежных стран : учебник для вузов. – М. : Велби, 2004.
2. Бостан Л.М., Бостан С.К. Історія держави і права зарубіжних країн : навч. посіб. для студ. вищ. навч. закладів / Запорізький юридичний ін-т. – К. : Центр навчальної літератури, 2004.
3. Всеобщая история государства и права : учебник / под ред. проф. К.И. Батыра. – М., 1998.
4. История государства и права зарубежных стран. В 2-х ч. : учебник для вузов / под ред. проф. Крашенинниковой Н.А. и проф. Жидкова О.А. – М., 1999.
5. Косарев А.И. История государства и права зарубежных стран : учебник для вузов. – М. : Инфра, 2003.
6. Крашенинникова Н.А. История государства и права зарубежных стран. Древний мир и Средние века. – М. : Норма, 2004.
7. Макарчук В.С. Загальна історія держави і права зарубіжних країн : навч. посіб. – 5 вид., доп. – К. : Атіка, 2006.
8. Прудников М.Н. История государства и права зарубежных стран : учеб. для вузов. – М., 2004.
9. Рабовладельческое и феодальное государство и право стран Азии и Африки / под ред. А.И. Рогожина, Н.Н. Страхова. – Х., 1981.
10. Томсинов В.А. Всеобщая история государства и права: в 2 т. – М. : Зерцало, 2002.
11. Трофанчук Г.І. Історія держави і права зарубіжних країн : навч. посіб. – К. : Юрінком Інтер, 2006.
12. Хома Н.М. Історія держави та права зарубіжних країн : навч. посібник для студ. вищих закладів освіти. – К. : Каравела, 2003.
13. Черниловский З.М. Всеобщая история государства и права : учебник. – М. : ООО „Велби”, 2002.
14. Чибиряев С.А. История государства и права зарубежных стран : учеб. для вузов. – М. : Былина, 2002.

**Навчальні посібники, інші дидактичні
та методичні матеріали:**

1. Борисевич М.М., Бельчук О.А., Евтушенко С.Г. История государства и права зарубежных стран : краткий учебный курс / под ред. к.ю.н., доцента М.М. Борисевича. – М., 2001.
2. Водопьянов В.П. История государства и права зарубежных стран : конспект лекций в схемах. – М. : Приор, 2004.
3. Вологдин А.А. История государства и права зарубежных стран : практикум : учеб. пособие для вузов. – М. : Высшая школа, 2005.
4. Глазова Е.В., Терехова Л.Н. История государства и права зарубежных стран : пособие для вузов. – СПб., 2005.
5. Глиняний В.П. Історія держави і права зарубіжних країн : навч. посібник для студ. вищих навч. закл. / Одеська національна юридична академія. – 5 вид., перероб. і доп. – К. : Істина, 2005.
6. Желудков А.В. История государства и права зарубежных стран : конспект лекций. – М. : Приор, 2005.
7. Зайков Д.Е. История государства и права зарубежных стран : учеб. минимум. – М. : Юриспруденция, 2005.
8. Ильинский Н.И. История государства и права зарубежных стран : курс лекций. – М. : Изд-во деловой и учебной литературы, 2003.
9. Історія держави і права зарубіжних країн : навч. посібник / за заг. ред. доктора юрид. наук, професора Джужи О.М. – К., 2000.
10. Історія держави і права зарубіжних країн : словник-довідник / укл. : канд. істор. наук Д.Г. Каюк. – Д. : Юрид. акад. МВС, 2003.
11. Крестовская Н.Н. История государства и права зарубежных стран : практикум. – Х. : Одиссей, 2002.
12. Ларионова Е.Л. История государства и права зарубежных стран : экзаменационные ответы для вузов. – М. : Буклайн, 2004.
13. Латыпов Р.И. Шпаргалка по истории государства и права зарубежных стран : учебное пособие. – М. : Велби, 2005.
14. Ливанцев К.Е. История государства и права средних веков : учеб. пособие для вузов. – СПб. : Питер, 2003.
15. Музыченко П.П. История государства и права зарубежных стран. В 2 ч. – Х. : Одиссей, 2003.
16. Орленко В.І., Орленко В.В. Історія держави і права зарубіжних країн : посібник для підготовки до іспитів. – 2-ге вид., стер. – К. : Видавець Паливода А.В., 2007.
17. Орлова Н.Е. История государства и права зарубежных стран : 100 экзаменационных ответов. – Ростов-н/Д., 2004.
18. Севастьянов А.В. История государства и права зарубежных стран в вопросах и ответах : учеб. пособие. – М. : Велби, 2005.

19. Талдикін О.В., Самотуга А.В. Всесвітня історія держави та права в структурно-логічних схемах і таблицях : навч. посібник. – Вступ до історії держави і права зарубіжних країн. – Д. : Юрид. акад. М-ва внутр. справ, 2005.
20. Талдикін О.В. Всесвітня історія держави та права в структурно-логічних схемах і таблицях : навч. посібник. – Держави та право Давнього Китаю. – Д. : Дніпр. держ. універ. внутр. справ, 2007. – 53 с.
21. Талдикін О.В. Всесвітня історія держави та права в структурно-логічних схемах і таблицях : навч. посібник. – Держава та право Давнього Єгипту. – Д. : Дніпр. держ. універ. внутр. справ, 2006. – 34 с.
22. Тинт Ю.С. История государства и права зарубежных стран. Шпаргалка : учебное пособие для вузов. – М. : Приор, 2004.
20. Чуткий А.І. Історія держави і права зарубіжних країн : навч. посіб. – Ніжин : Видавництво НДУ, 2007.
21. Шевченко С.С. Історія держави і права зарубіжних країн : навч. посібник для студентів юрид. вузів та факультетів. – К., 1997.
22. Юрьев М.Ф. История стран Азии и Северной Африки после второй мировой войны (1945-1990) : учебное пособие. – М. : Изд-во МГУ, 1994.

Хрестоматії:

1. Хрестоматия по истории Древнего мира / под ред. В.В. Струве. – Ч. 1. Восток. – М., 1950.
2. Хрестоматия памятников феодального государства и права / под ред. В.М. Корецкого. – М., 1961.
3. Хрестоматия по истории Древнего Востока / под ред. В.В. Струве и Д.Г. Редера. – М., 1963.
4. Хрестоматия по истории средних веков. – Т. 1-3. – М., 1961-1963.
5. Хрестоматия по истории Древней Греции / под ред. Д.П. Каллистова. – М., 1964.
6. Хрестоматия по истории Древнего Востока. В 2 ч. – М., 1980.
7. Хрестоматия по истории Древнего мира / под ред. В.Г. Боруховича. – Саратов, 1987.
8. Хрестоматия по истории Древнего Рима / под ред. В.И. Кузищина. – М. : Высш. шк., 1987.
9. Шевченко О.О. Історія держави і права зарубіжних країн : хрестоматія для студентів юрид. вузів та факультетів. – К.: Вентурі, 1998.
10. Хрестоматия по всеобщей истории государства и права : учеб. пособие / сост. В.Н. Садилов; под ред. проф. З.М. Черниловского. – М., 1998.
11. Хрестоматия по истории государства и права зарубежных стран (Древность и Средние века) / составитель: доктор юрид. наук, профессор В.А. Томсинов. – М. : Издательство Зерцало, 1999.

12. Хрестоматия по истории государства и права зарубежных стран (Новое и Новейшее время) / сост. : доктор юрид. наук, профессор Н.А. Крашенинникова. – М. : Издательство Зерцало, 1999.

13. Історія держави і права зарубіжних країн. Хрестоматія : навч. посіб. для студентів юрид. спец. вищих закладів освіти / за ред. В.Д. Гончаренка. – К. : Видавничий Дім „Ін Юре”, 2002.

14. Хрестоматия по всеобщей истории государства и права : учеб. пособие / сост. В.Н. Садиков. – М. : ООО „Велби”, 2002.

**Список використаної та рекомендованої літератури
до розділу 1 «Загальні особливості розвитку держави і права
в період Давнього світу»:**

1. Аверкиева Ю.П. Разложение родовой общины и формирование раннеклассовых отношений в обществе индейцев северо-западного побережья Северной Америки // Труды Института этнографии. – Т. 70. – М., 1961.

2. Андреев И.Л. О характере социальных связей в эпоху перехода от первобытнообщинного строя к классовому обществу // Сов. этнография. – 1971. – № 2.

3. Андреев Ю.В. Античная Греция. – Т. 1 «Становление и развитие полиса». – М., 1983.

4. Андреев Ю.В. Город и государство в древних обществах. – Л., 1982.

5. Андреев Ю.В. Начальные этапы становления греческого полиса // Город и государство в древних обществах. – Л., 1982.

6. Андреев Ю.В. Раннегреческий полис (гомерский период). – Л., 1976.

7. Андрианов Б.В. Роль ирригации в становлении древних государств // От доклассовых обществ к раннеклассовым. – М., 1987.

8. Белков П.Л. Вожди и бигмены // Ранние формы политической организации: от первобытности к государственности. – М., 1995.

9. Белков П.Л. Социальная стратификация и средства управления в доклассовом и предклассовом обществе // Ранние формы социальной стратификации. – М., 1993.

10. Белова Г.А. Древняя Нубия: становление государственной власти. – М., 1989.

11. Бочаров В.В. Власть. Традиции. Управление. – М., 1992.

12. Бочаров В.В. Ранние формы политической организации в структуре колониального общества: на африканском материале // Ранние формы политической организации: от первобытности к государственности. – М., 1995.

13. Васильев Л.С. От доклассовых обществ к раннеклассовым. – М., 1987.
14. Васильев Л.С. Проблемы генезиса китайского государства. – М., 1983.
15. Васильев Л.С. Феномен власти-собственности // Типы общественных отношений на Востоке в Средние века. – М., 1982.
16. Вейнберг И.П. Человек в культуре древнего Ближнего Востока. – М., 1986.
17. Гординер Э.С. Политическая антропология о происхождении государства // Этнологическая наука за рубежом: проблемы, поиски, решения. – М., 1991.
18. Государство и право на Древнем Востоке (круглый стол) // Народы Азии и Африки. – 1984. – № 2.
19. Дьяконов И.М. Общественный и государственный строй древнего Двуречья. – М., 1959.
20. Дьяконов И.М. Общины на Древнем Востоке в работах советских исследователей // Вестник древней истории. – 1963. – № 1.
21. Жидков О.А. История государства и права Древней Индии. – М., 1963.
22. Закони Хаммурапі : практикум / уклад. : канд. істор. наук Д.Г. Каюк. – Д., 2005.
23. Златковская Т.Д. Возникновение государства у фракийцев. – М., 1971.
24. Иванов В.В. Происхождение и история хеттского термина «рапку» – «собрание» // Вестник древней истории. – 1958. – № 1.
25. Історія держави та права зарубіжних країн : словник-довідник / уклад. : канд. іст. наук Д.Г. Каюк. – Д. : Юрид. акад. М-ва внутр. справ, 2003. – 180 с.
26. Книга правителя области Шан (Шан Цзюнь Шу) / пер. Л.С. Переломова. – М., 1993.
27. Колобова К.М. Возникновение и развитие рабовладельческих полисов в Греции. – Л., 1956.
28. Кочанова Н.Б. Аристократия: традиционные правители – носители «священной» власти // Механизмы политической власти в странах Западной Африки. – М., 1931.
29. Кочанова Н.Б. Рождение африканской цивилизации. – М., 1986.
30. Крюков М.В. Формы социальной организации древних китайцев. – М., 1967.
31. Куббель Л.Е. Очерки протестарной и политической этнографии. – М., 1988.
32. Куббель Л.Е. Сонгайская держава. – М., 1974.
33. Лурье И.М. Очерки древнеегипетского права XVI-X веков до н.э. – Л., 1960.

34. Массон В.М. Экономика и социальный строй древних обществ (в свете данных археологии). – М., 1976.
35. Маян И.Л. Проблема генезиса римского полиса // Вестн. древней истории. – 1976. – № 4.
36. Ольдерогге Д.А. Социальная организация народов Азии и Африки. – М., 1975.
37. Павленко Ю.В. Раннеклассовые общества: генезис и пути развития. – К., 1989.
38. Рубин В.А. О народном собрании в древних государствах Восточной Азии // Рубин В.А. Личность и власть в древнем Китае. – М., 1999.
39. Семенов Ю.И. Экономическая этнология: первобытное и ранее предклассовое общество. – М., 1993.
40. Утченко С.Л. Феномен античного полиса // Политические учения Древнего Рима. – М., 1977.
41. Хазанов А.М. Социальная история скифов. – М., 1975.
42. Халиков А.Х. Великое переселение народов и его роль в образовании варварских государств // От доклассовых обществ к раннеклассовым. – М., 1987.

**Список використаної та рекомендованої літератури
до розділу 2 «Держава і право Давнього Єгипту»:**

1. Берлеев О.Д. Трудовое население Египта в эпоху Среднего царства. – М., 1972.
2. Берлеев О.Д. Общественные отношения в Египте эпохи Среднего царства: социальный слой царских *hmww*. – М., 1978.
3. Богословский Е.С. «Слуги» фараонов, богов, и частных лиц. – М., 1979.
4. Гладкий В.Д. Древний мир : энциклопедический словарь – М. : Центрполиграф, 2001. – 975 с.
5. Графский В.Г. Всеобщая история права и государства : учеб. для вузов. – М. : Норма, 2004.
6. Дандамаев М.А., Виноградов И.В. Нововавилонская держава и поздний Египет // История древнего мира / под ред. И.М. Дьяконова, В.Н. Нероновой, И.С. Свенцицкой. – М. : Наука, 1989. – [Кн. 2]. Расцвет древних обществ / отв. ред. И.С. Свенцицкая.
7. Виноградов И.В. Раннее и Древнее царства Египта // История древнего мира / под ред. И.М. Дьяконова, В.Н. Нероновой, И.С. Свенцицкой. – М. : Наука, 1989. – [Кн. 1]. Ранняя древность / отв. ред. Дьяконов И.М.
8. Виноградов И.В. Среднее царство в Египте и нашествие гиксосов // История древнего мира / под ред. И.М. Дьяконова, В.Н. Нероновой, И.С.

Свенцицкой. – М. : Наука, 1989. – [Кн. 1]. Ранняя древность / отв. ред. Дьяконов И.М.

9. Виноградов И.В. Новое царство в Египте и нашествие гиксосов // История древнего мира / под ред. И.М. Дьяконова, В.Н. Нероновой, И.С. Свенцицкой. – М. : Наука, 1989. – [Кн. 1]. Ранняя древность / отв. ред. Дьяконов И.М.

10. Коростовцев М.А. Писцы древнего Египта. – М., 1962.

11. Лурье И.М. Почерки древнеегипетского права XVI-X веков до н.э. – Л., 1960.

12. Монтэ П. Египет Рамзесов. Повседневная жизнь египтян во времена великих фараонов / пер. с франц. Ф.Л. Мендельсона; послесл. О.В. Томашевич. – М., 1989. – 376 с.

13. Рабовладельческое и феодальное государство и право стран Азии и Африки / под ред. А.И. Рогожина, Н.Н. Страхова. – Харьков : Вища школа, 1981. – 216 с.

Список використаної та рекомендованої літератури до розділу 3 «Держави і право Давньої Месопотамії»:

1. Гладкий В.Д. Древний мир : энциклопедический словарь. – М. : Центрполиграф, 2001. – 975 с.

2. Дандамаев М.А., Виноградов И.В. Нововавилонская держава и поздний Египет // История древнего мира / под ред. И.М. Дьяконова, В.Н. Нероновой, И.С. Свенцицкой. – М. : Наука, 1989. – [Кн. 2]. Расцвет древних обществ / отв. ред. И.С. Свенцицкая.

3. Дьяконов И.М. Люди города Ура. – М. : Наука, 1990. – 429 с.

4. Дьяконов И.М. Города-государства Шумера // История древнего мира / под ред. И.М. Дьяконова, В.Н. Нероновой, И.С. Свенцицкой. – М. : Наука, 1989. – [Кн. 1]. Ранняя древность / отв. ред. Дьяконов И.М.

5. Дьяконов И.М. Ранние деспотии в Месопотамии // История древнего мира / под ред. И.М. Дьяконова, В.Н. Нероновой, И.С. Свенцицкой. – М. : Наука, 1989. – [Кн. 1]. Ранняя древность / отв. ред. Дьяконов И.М.

6. Козырева Н.В. Старовавилонский период истории Месопотамии // История древнего мира / под ред. И.М. Дьяконова, В.Н. Нероновой, И.С. Свенцицкой. – М. : Наука, 1989. – [Кн. 1]. Ранняя древность / отв. ред. Дьяконов И.М.

7. Крамер Сэмюэл Н. История начинается в Шумере. – 2-е изд., измен. / пер. с англ. Ф.Л. Мендельсона; предисл., пер. шумерских поэтических текстов и коммент. В. К. Афанасьевой. – М. : Наука, 1991. – 235 с.

8. Оппенгейм А. Лео. Древняя Месопотамия. Портрет погибшей цивилизации. – Изд. 2-е, искр и доп. / пер. с англ. М.Н. Ботвинника, послесл. М.А. Дандамаева. – М. : Наука, 1990. – 319 с.

9. Рабовладельческое и феодальное государство и право стран Азии и Африки / под ред. А.И. Рогожина, Н.Н. Страхова. – Харьков : Вища школа, 1981. – 216 с.

10. Якобсон В.А. Месопотамия в XVI-XI вв. до н.э. // История древнего мира / под ред. И.М. Дьяконова, В.Н. Нероной, И.С. Свенцицкой. – М. : Наука, 1989. – [Кн. 1]. Ранняя древность / отв. ред. Дьяконов И.М.

11. Янковская Н.Б. Ашшур, Митанни, Аррапхэ // История древнего мира / под ред. И.М. Дьяконова, В.Н. Нероной, И.С. Свенцицкой. – М. : Наука, 1989. – [Кн. 1]. Ранняя древность / отв. ред. Дьяконов И.М.

Список використаної та рекомендованої літератури до розділу 4 «Держави і право Давнього Китаю»:

1. Алимов И.А., Ермаков М.Е., Мартынов А.С. Серединное государство. Введение в традиционную культуру Китая. – М., 1998.

2. Васильев Л.С. Проблемы генезиса Китайского государства. – Москва, 1983.

3. Го Юй (Речи царств) / пер. с кит. – Москва, 1987.

4. Да сюе – «Велике вчення» / пер. з кит. // Всесвіт. – 1989. – № 10.

5. История Китая. – М. : Изд. МГУ, 1998.

6. Крюков М.В., Переломов Л.С., Софронов М.В. Древние китайцы: проблемы этногенеза. – М., 1978.

7. Крюков М.В., Переломов Л.С., Софронов М.В. Древние китайцы в эпоху централизованных империй. – Москва, 1983.

8. Кучера Ст. Древнейшая и древняя история Китая. Древнекаменный век. – Москва, 1996.

9. Малявин В.В. Гибель древней империи. – Москва, 1983.

10. Переломов Л.С. Империя Цинь – первое централизованное государство в истории Китая. – Москва, 1962.

11. Переломов Л.С. Конфуцианство и легизм в политической истории Китая. – Москва, 1981.

12. Рубин В.А. Личность и власть в Древнем Китае : сб. трудов. – Москва, 1999.

13. Степугина Т.В. Китай в первой половине I тысячелетия н.э. // История древнего мира / под ред. И.М. Дьяконова, В.Д. Нероной, И.С. Свенцицкой. – Москва, 1989.

14. Смолин Г.Я. Источниковедение древней истории Китая. – Ленинград, 1987.

15. Сыма Цянь. Исторические записки (Ши цзи) / пер. с кит. – Москва, 1972. – Т. 1-7.

16. Чжуан-цзы. Ле-цзы / пер. с кит. – Москва, 1995.

17. Крил Х.Г. Становление государственной власти в Китае. Империя Западная Чжоу / пер. с англ. Котенко Р.В. – СПб., 2001.

**Список використаної та рекомендованої літератури до розділу 5
«Держави і право Давньої Індії»:**

1. Артхашастра (или Наука политики). – М.; Ленинград. – 1959, 1994.
2. Голоси стародавньої Індії : антологія староіндійської літератури. – Київ, 1982.
3. Дхармашастра. Наряды. – Москва, 1998.
4. Законы Ману. – Москва, 1960, 1992.
5. Махабхарата. Вып. 1-8. – Москва ; Ленинград, 1976-1993.
6. Панчатантра, или Пять книг житейской мудрости. – Москва, 1958, 1989.
7. Упанишады : в 3 кн. – Москва, 1967, 1992.
8. Алаев Л.Б. Сельская община в северной Индии. Основные этапы эволюции. – Москва, 1981.
9. Альбедиль М.Ф. Забытая цивилизация в долине Инда. – СПб., 1991.
10. Боги, брахманы, люди. Четыре тысячи лет индуизма / пер. с чеш. – Москва, 1969.
11. Бонгард-Левин Г.М. Древнеиндийская цивилизация. – 2-е изд. – Москва : Наука, 1993.
12. Бонгард-Левин Г.М. Индия эпохи Маурьев. – Москва, 1973.
13. Бонгард-Левин Г.М., Ильин Г.Ф. Индия в древности. – СПб. : Алетейя, 2001.
14. Бонгард-Левин Г.М. Древняя Индия: история и культура. – СПб. : Алетейя, 2003.
15. Вигасин А.А., Самозванцев А.М. Артхашастра: проблемы социальной структуры и права. – Москва, 1984.
16. Корнев В.И. Буддизм и его роль в общественной жизни стран Азии. – Москва, 1983.
17. Кудрявцев М.К. Кастовая система в Индии. – Москва, 1992.
18. Куценков А.А. Эволюция индийской касты. – Москва, 1983.
19. Чанана Д.Р. Рабство в древней Индии. По палийским и санскритским источникам / пер. с англ. – Москва, 1964.
20. Шарма Р.Ш. Древнеиндийское общество / пер. с англ. – Москва, 1987.
21. Юрлова Е.С. «Неприкасаемые» в Индии. – Москва, 1989.

Для нотаток

Навчальне видання

Талдикін Олександр Васильович

ДЕРЖАВА І ПРАВО ДАВНЬОГО СХОДУ:
СТРУКТУРНО-ЛОГІЧНІ СХЕМИ І ТАБЛИЦІ

Навчальний посібник

Редактор, оригінал-макет – *А.В. Самотуга*
Редактор – *Веріго Н.Ю.*

Підп. до друку 14.09.2016. Формат 60x84/16. Друк трафаретний. Папір офісний.
Гарнітура Times. Ум.-друк. арк. 8,00. Обл.-вид. арк. 8,50. Наклад 50 прим.

Редакційно-видавниче відділення
Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ
49005, м. Дніпро, просп. Гагаріна, 26, тел. (056) 370-96-59
Свідоцтво суб'єкта видавничої справи ДП № 164-р від 07.08.2013

ПП «Ліра ЛТД»
49038, м. Дніпро, вул. Наукова, 5, тел. (056) 731-96-57
Свідоцтво суб'єкта видавничої справи ДК № 188 від 19.09.2000 р.